

# **תהליכי ייחוס והצדקה בְּשִׁירוֹת העצמי המוסרי בקרב חיילים בפעילות ביטחון**

סמואל בומנדיל

עבודת גמר מחקרית (תזה) המוגשת כמילוי חלק מהדרישות לקבלת התואר  
"מוסמך אוניברסיטה"

אוניברסיטת חיפה  
הפקולטה למדעי החברה  
בית הספר למדעי המדינה

יולי, 2019

# תהליכי ייחוס והצדקה בְּשִׁירוֹת העצמי המוסרי בקרב חיילים בפעילות ביטחון

מאת: סמואל בומנדיל

בהנחיית:

ד"ר אהוד (אודי) ערן

פרופסור שחר אייל

פרופסור דן אריאלי

עבודת גמר מחקרית (תזה) המוגשת כמילוי חלק מהדרישות לקבלת התואר  
"מוסמך אוניברסיטה"

אוניברסיטת חיפה  
הפקולטה למדעי החברה  
בית הספר למדעי המדינה

יולי, 2019

מאושר על ידי \_\_\_\_\_ תאריך \_\_\_\_\_  
(מנחה/ת העבודה)

מאושר על ידי \_\_\_\_\_ תאריך \_\_\_\_\_  
(מנחה/ת העבודה)

מאושר על ידי \_\_\_\_\_ תאריך \_\_\_\_\_  
(מנחה/ת העבודה)

מאושר על ידי \_\_\_\_\_ תאריך \_\_\_\_\_  
(יו"ר הוועדה החוגית לתואר שני)

IV	תקציר
VI	רשימת טבלאות
VII	רשימת איורים
1	מבוא
4	סקירת ספרות
4	א. אתגרים אתיים בפעילות צבאית בקרב אוכלוסיה אזרחית
6	ב. גורמים המשפיעים על קבלת החלטות אתית
11	ג. דיסוננס אתי ודרכי התמודדות
13	ד. חוללות עצמית אתית
14	ה. הטיית ייחוס בשיפוט אתי
17	שאלות המחקר והשערותיו
19	שיטה וממצאים
19	א. ניסוי 1א' - מושא השיפוט והשפעתו על עוצמת הטיית הייחוס
19	1. שיטה
19	(א) משתתפים
20	(ב) הליך המחקר
20	(ג) כלים
21	2. תוצאות
22	ב. ניסוי 1ב' - רפליקציה של ניסוי 1א' עם סולם דרגות משופר
22	1. שיטה
22	(א) משתתפים
22	(ב) הליך המחקר
23	(ג) כלים
23	2. תוצאות
24	2. דיון לניסויים 1א' ו-1ב'
26	ג. ניסוי 2 - מושא השיפוט והשפעתו על החוללות העצמית האתית
27	1. שיטה
27	(א) משתתפים
27	(ב) הליך המחקר
28	(ג) כלים
28	2. תוצאות ודיון
30	ד. ניסוי 3 - התייחסות לחריגות עבר והשפעת מושא הייחוס על כיוון הטיית הייחוס
31	1. שיטה
31	(א) משתתפים
31	(ב) הליך המחקר

32	..... (ג) כלים
33	..... 2. תוצאות ודיון
38	..... ה. ניסוי 4- מחקר מתאמי על כח הניבוי של משתני ייחוס ושיפוט לעוצמת החרیגות האתיות
38	..... 1. שיטה
38	..... (א) משתתפים
39	..... (ב) הליך המחקר
39	..... (ג) כלים
40	..... 2. תוצאות ודיון
46	..... דיון כללי
46	..... א. מסקנות
49	..... ב. תרומה תיאורטית
51	..... ג. תרומה מעשית
53	..... ד. מגבלות
55	..... ה. כיוונים עתידיים
57	..... סיכום
59	..... ביבליוגרפיה
59	..... א. מקורות בעברית
60	..... ב. מקורות באנגלית
69	..... נספחים- שאלונים וניתוח תוצאות פרטני
69	..... נספח 1- שאלון 1: ייחוס, עצמי
70	..... נספח 2- שאלון 2: ייחוס, זולת
71	..... נספח 3: שאלון 3- חוללות עצמית אתית, עצמי
73	..... נספח 4: שאלון 4- חוללות עצמית אתית, אחרים מיחידתי
75	..... נספח 5: שאלון 5- דיווח עצמי של חריגות אתיות וייחוס
77	..... נספח 6: שאלון 6- דיווח של חריגות אתיות וייחוס- אחרים מיחידתי או מיחידות אחרות בתעסוקה
79	..... נספח 7: ניסוי 1א', פירוט מבחני T-test לפי פריטים
80	..... נספח 8: ניסוי 1ב'- פירוט מבחני T-test לפי פריטים
81	..... נספח 9: ניסוי 2- פירוט מבחני T-test לפי פריטים
82	..... נספח 10: ניסוי 3- פירוט מבחני T-test לפי פריטים

# תהליכי ייחוס והצדקה בְּשִׁירוֹת העצמי המוסרי בקרב חיילים בפעילות ביטחון

סמואל בומנדיל

## תקציר

עבודה זו עוסקת בקשר בין התנהגות אתית לשיפוט מוסרי בהקשר של הפעלת כוח צבאי באזור יהודה ושומרון. המחקר כלל ארבעה ניסויים, בהם לקחו חלק 740 משתתפים, מפקדים וחיילים בשירות קרבי בצה"ל. מטרת המחקר היתה לבדוק באיזה אופן תופסים הלוחמים את השפעתם של גורמים מצביים על התנהגות נוכח אתגרים אתיים, ובאיזה אופן הם עושים שימוש בייחוסים שונים- פנימי/אישיותי או חיצוני/מצבי- כמנגנון לשימור הדימוי העצמי המוסרי שלהם. בבסיס המחקר עומדת ההנחה כי הבנה טובה של טיב הקשרים הללו היא חיונית על מנת לאפשר תכנון של התערבויות והכשרות אפקטיביות יותר שיסייעו למערכת הצבאית בניהול ביטחון שוטף תוך שמירה אדוקה על הרף המוסרי המוגדר על ידי המערכת.

שיטת המחקר שנבחרה לטובת מחקר זה התבססה על מילוי שאלונים סגורים על ידי מפקדים וחיילים בשירות סדיר בצה"ל בתנאים שונים וניתוחם בשיטות כמותיות. בשלושת הניסויים הראשונים חולקו המשתתפים בהקצאה מקרית בין שני תנאים- תנאי ה"עצמי" ותנאי ה"זולת". חלוקה זו איפשרה לתפעל את המשתנה "מושא הייחוס" ולבחון את השפעתו על משתנים אחרים, שיפורטו בהמשך. חלקו האחרון של המחקר התבסס על מערך מחקר מתאמי וניסה לבחון את הקשר בין האופן בו תופסים משתתפים את השפעתם של גורמים מצביים על קבלת החלטות אתית, לבין הטיות ייחוס וחריגות אתיות בפועל.

הניסוי הראשון התמקד בהטיית הייחוס ובחן כיצד היא מושפעת ממושא השיפוט- עצמי או זולת. בניסוי נשאלו מפקדים על האופן בו הם תופסים את השפעותיהם של גורמים מצביים שונים על התנהגות מוסרית. בכל הרצה, מחצית מהמשתתפים התבקשו להתייחס להשפעתם של גורמים מצביים אלה ביחס לעצמי, והמחצית השניה של המפקדים התבקשה להתייחס להשפעתם של גורמים אלה ביחס לזולת. ההשערה היתה כי משתתפים ייחסו לעצמם פחות מועדות להשפעה מצבית נוכח אתגרים אתיים בהשוואה לעמיתיהם. כלומר, מפקדים ינבאו לעצמם יכולת שליטה פנימית רבה יותר במצבים עם דילמות אתיות לעומת היכולת שינבאו לחבריהם. השערה זו אוששה בשתי גרסאות של הניסוי, והודגם כי בניגוד להטיית הצופה משתתף- בשיפוט עצמי אנשים יירתעו מההכרה בעוצמתם של גורמים מצביים, תוך הפגנת הטייה לטובת העצמי.

ניסוי 2 הראה כי משתתפים מייחסים לעצמם חוללות עצמית אתית (Ethical self-efficacy) גבוהה יותר מאשר לעמיתיהם, בהקשר של אתגרים אתיים בתעסוקה מבצעית. על בסיס הגדרות של חוללות עצמית המתמקדות בהתמודדות עם דרישות מצביות, תוך הפעלה של מנגנוני ויסות עצמי מוסרי נוכח תמריצים ופיתויים שונים (Bandura, 2002; Wood & Bandura, 1989)- נעשה שימוש במושג "חוללות עצמית אתית"- שפותח תיאורטית בעבר, בתחום של עבירות מחשב אתיות (Kuo & Hsu, 2001). בניסוי התבקשו המשתתפים

להעריך באופן מפורש את מידת החוללות העצמית האתית של עצמם או של הזולת, בהקשר של אתגרים אתיים ביהודה ושומרון. בכל הרצה, מחצית מהמשתתפים התבקשו להתייחס להערכה זו ביחס לעצמם, והמחצית השנייה התבקשה לבצע הערכה זו ביחס לקבוצת השווים שלהם- חיילים ומפקדים מקבילים. ההשערה היתה כי המשתתפים ייחסו לעצמם מידה גבוהה יותר של חוללות עצמית אתית מאשר לאחרים, והשערה זו אוששה באופן מלא.

ניסוי 3 הרחיב את ממצאי ניסויים אלה והדגים את הטיית הצופה משתתף בהקשר של יהודה ושומרון, קרי הראה כי כאשר מימד הזמן משתנה ואנו עוסקים בחריגות אתיות שהתרחשו בעבר משתתפים נוטים להסביר חריגות אתיות של עצמם בעיקר באמצעות הסבר מצבי, ואילו חריגות של הזולת מוסברות בעיקר באמצעות ייחוס פנימי- אישיות, אופי וכיוצא בזה. בעוד בשני הניסויים הראשונים נמצאה נטיה גבוהה יותר לייחוס חיצוני ביחס לזולת מאשר ביחס לעצמי- ההשערה בניסוי זה היתה כי לאחר היזכרות בחריגות אתיות מעשיות שנעשו בעבר- משתתפים יפגינו א-סימטריה של הטיית ייחוס. כלומר, במקרה של חריגות אתיות של הזולת, ובהתאם להטיית הייחוס הבסיסית, משתתפים ייטו לייחס משקל רב יותר להשפעות של אופי ואישיות, מאשר להשפעות של מצב ונסיבות. כאשר מושא השיפוט הוא העצמי, לעומת זאת, יינתן משקל רב יותר לגורמים מצביים וכך למעשה תבוא לידי ביטוי ההטיה הקלאסית של הצופה-משתתף.

כמו כן, בהתאם לתיאוריית הדיסוננס האתי- שיערנו כי ככל שמשותפים ידווחו על חריגות אתיות רבות ועצימות יותר- כך תגדל נטייתם להסביר חריגות אלה באמצעות ייחוס חיצוני. מבחינה ניסויית, גם בניסוי השלישי התבססה הבדיקה על חלוקה אקראית לשני תנאים- עצמי או זולת. בדיקת חי בריבוע לאי תלות הראתה כי בקרב המשתתפים שהתבקשו להסביר חריגות עצמיות, היתה נטיה גבוהה יותר לייחוס חיצוני, מאשר בקרב משתתפים שהתבקשו להסביר חריגות של הזולת. ממצאים אלה נתמכו גם באמצעות ניתוח שונות דו כיווני, וכלל השערות המחקר של ניסוי זה אוששו באופן מובהק.

לבסוף, מחקר מתאמי משלים את ממצאי שלושת הניסויים וקושר יחד את כלל משתני המחקר בניסיון לבחון את התרומה הייחודית של כל אחד מהמשתתפים שנבדקו בניסויים אלה להיקף ועוצמת החריגות האתיות. מודל רגרסיה מרובה הראה כי שימוש במשתנים "נטיה לייחוס חיצוני", "חוללות עצמית אתית", ו"מודעות להשפעתם של גורמים מצביים" כמשתנים בלתי תלויים, הצליח לנבא 26% מהשונות בחריגות אתיות.

ממצאי המחקר מוסיפים נדבך משמעותי להבנת האופן בו מפקדים ולוחמים מסבירים לעצמם דפוסי חריגה אתית במסגרת פעילות ביטחונית בקרב אוכלוסייה אזרחית. בנוסף, המחקר מתווה כיוון ראשוני לתיקופם של כלים שונים למדידת הטיית ייחוס וחריגות אתיות בהקשר הצבאי. חשוב ביותר, בפן היישומי, המחקר מצביע על כלים יעילים לבניית התערבויות חינוכיות והדרכתיות שישפרו את יכולתם של מפקדים וחיילים לשלב רמה מבצעית גבוהה עם שמירה קפדנית על הקוד האתי המצופה מהם.

- טבלה 1 : חוללות עצמית התפלגות לפי מגדר ומושא ייחוס ..... 30
- טבלה 2 : משתנים דמוגרפיים ..... 31
- טבלה 3 : ייחוס חריגות אתיות (משתנה EXT1), על פי מושא הייחוס ..... 33
- טבלה 4 : טבלת שכיחויות (ייחוס חיצוני או פנימי על פי משתנה EXT2) ..... 34
- טבלה 5 : האם נמצא קשר בין עוצמת החריגה לנטיית הייחוס? ..... 36
- טבלה 6 : פירוט משתנים ..... 40
- טבלה 7 : מטריצת מתאמים בין המשתנים הדמוגרפיים לבין משתני הייחוס, השיפוט והחריגות האתיות ..... 40
- טבלה 8 : רגרסיות מרובות משתנים, משתנים דמוגרפיים כמשתנים ב"ת ..... 41
- טבלה 9 : מטריצת מתאמים בין משתני הייחוס והשיפוט לבין עוצמת החריגות האתיות ..... 42
- טבלה 10 : תוצאות ניתוח רגרסיה מרובת משתנים ..... 42
- טבלה 11 : תוצאות ניתוח רגרסיה מרובת משתנים, מודל מצומצם ..... 43
- טבלה 12 : השפעת משתנה "פיקוד" על משתנים שונים ..... 45

## רשימת איורים

- 21 ..... תרשים 1 : הכרה בהשפעת גורמים מצביים, לפי מושא הייחוס
- 23 ..... תרשים 2 : הכרה בהשפעת גורמים מצביים, לפי מושא הייחוס
- 25 ..... תרשים 3 : ניסוי 1א', ממוצעי פריטים, לפי מושא הייחוס
- 25 ..... תרשים 4 : ניסוי 1ב', ממוצעי פריטים, לפי מושא הייחוס
- 26 ..... תרשים 5 : ציוני תקן של פריטי סולם, ניסוי 1א'
- 28 ..... תרשים 6 : חוללות עצמית אתית, לפי מושא הייחוס
- 29 ..... תרשים 7 : הפרשי פריטים, לפי מושא ייחוס
- תרשים 8 : אינטראקציה בין אופן הייחוס ומושא השיפוט בהשפעתם על עוצמת החריגות (ייחוס חיצוני או פנימי על פי משתנה EXT2) ..... 35
- 35 ..... תרשים 9 : ממוצעי פריטים, חריגות אתיות לפי מושא השיפוט
- 36 ..... תרשים 10 : התפלגות תשובות ייחוס, בהמשך לחריגות אתיות



## מבוא

עבודה זו עוסקת בקשר בין שיפוטיות וייחוס מוסר לבין התנהגות אתית בפועל בהקשר של הפעלת כח צבאי באזור יהודה ושומרון. המציאות הצבאית מאתגרת את האדם מבחינה אתית, הן בעת מלחמה והן בעת שלום. לא לחינם נאמר בספר דברים "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג 10). ר' משה בן נחמן, בפירושו על הפסוק הזה תיאר את השינוי הפסיכולוגי העובר על הלוחם לקראת מלחמה: "הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב. ועל כן הזהיר בו הכתוב, ונשמרת מכל דבר רע". גם כיום, מקובל להניח כי הפעלת כח צבאי טומנת בחובה אתגרים אתיים באופן מובנה, מעצם הגדרתה (Carrick, 2008; Doris & Murphy, 2007; Walzer, 2006).

כוחות ביטחון המבצעים פעילות לחימה או ביטחון שוטף בקרב אוכלוסייה אזרחית נתקלים באתגרים מוסריים ואתיים רבים (Carrick, Connelly, & Robinson, 2013; Carrick, Connelly, & Whetham, 2018), וצה"ל עצמו משקיע משאבים רבים בנסיונות להתמודד עם אתגרים אלה (בן מוחה, 2017; צה"ל-חיל החינוך והנוער, 2007; 2018).

האתגרים האתיים עימם מתמודדים צבאות בכלל וצה"ל בפרט עברו תמורות שונות לאורך השנים, במקביל לשינוי באופיים של העימותים המזויינים. בהמשך להשתנות זו, ניתן להניח כי אין זה מקרה שבאמצע שנות התשעים, כחמישה עשורים לאחר הקמתו ומיד לאחר האינתיפאדה הראשונה, גיבש צה"ל לראשונה את מסמך "רוח צה"ל- ערכים וכללי יסוד" (צה"ל, 1994). מסמך זה עודכן ותוקף שוב ב- 2001 (צה"ל, 2001) ובגרסתו העדכנית מהווה את הקוד האתי של צבא ההגנה לישראל. מסמך זה מגדיר את המצופה מכל חייל ומפקד בהקשר האתי.

תחום המחקר המתפתח של אתיקה התנהגותית (Behavioral Ethics) מהווה את אחת המסגרות התיאורטיות באמצעותן ניתן לנתח אתגרים אתיים. תחום זה מציע כי קבלת החלטות אתית מושפעת באופן משמעותי מגורמים מצביים שונים ומאינטראקציה בין הגורמים הללו ובין מקבל החלטה (Lee & Gino, 2018; Mischel, 1973; Mischel, 1977; Treviño, 1986). פנימי (Barkan, Ayal, Gino, & Ariely, 2012), הנובע מהפער בין ערכי המוסר שלנו לבין התנהגותנו בפועל. דיסוננס זה מתבטא במתח פסיכולוגי מטריד, וכדי לגשר עליו אנשים משתמשים בתהליכי הצדקה ופיצוי שונים (Ayal & Gino, 2011; Barkan et al., 2012).

אחד מסוגי ההצדקות בעזרתן ניתן להקל על הדיסוננס האתי הוא שינוי האופן בו אנו מפרשים את המקור או את הסיבה להתנהגות. אנשים יכולים לייחס התנהגות מסוימת למקור פנימי כמו אישיות, אופי, ערכי יסוד. לחילופין, ניתן לייחס את ההתנהגות למקור חיצוני, כמו גורמים מצביים, וכוחות חיצוניים תלויי הקשר (Context). הנטיה לייחס חיצוני או פנימי כתלות במשתנים כאלה ואחרים נחקרה רבות בפסיכולוגיה החברתית הקלאסית. ההטיה המרכזית והידועה ביותר, שנמצאה בהקשר זה, היא הטיית הייחוס הבסיסית (The Fundamental Attribution Error) לפיה אנשים מקנים משקל יתר לגורמים פנימיים כהסבר להתנהגותם, ומשקל חסר לגורמים המצביים (Bandura, 1990; Jones & Nisbett, 1972; Ross, 1977; Malle, 2006). הטיית ייחוס זו ואימפליקציות שלה (כמו למשל ההבדל בין ייחוס לעצמי לעומת ייחוס לאחר) בעבירות מוסר נמצאות במוקד המחקר הנוכחי.

השאלה שעומדת במוקד המחקר היא האם ובאיזו מידה קיים קשר בין הטיות ייחוס שונות לבין התנהגות אתית בהקשר של פעילות ביטחון שוטף בקרב אוכלוסייה? משאלה זו נגזרות שאלות מחקר נוספות הנוגעות לטיבן של הטיות הייחוס, לתנאים השונים המשפיעים על הפעלתן, וכיוצא בזה. בבסיס המחקר מוצגת ההנחה כי **הבנה טובה של טיב הקשרים הללו היא חיונית על מנת לאפשר תכנון של התערבויות והכשרות אפקטיביות יותר שיסייעו למערכות שונות לדבוק ברף המוסרי שהגדירו לעצמן.**

למחקר הוגדרו שתי מטרות מרכזיות. הראשונה היא להרחיב את הידע אודות האופן בו תופסים חיילים ומפקדים את השפעתם של גורמים מצביים על החלטות אתיות, ובאיזה אופן באות לידי ביטוי הטיות ייחוס שונות בתפיסה זו. בהתאם לכך הועלתה ההשערה כי בהקשר הצבאי-מוסרי, משתתפים יטו יותר להכיר בהשפעתם של גורמים מצביים כשיתייחסו לזולת, מאשר כשיתייחסו לעצמם. השערה נוספת היא כי דפוס זה יישמר כאשר משתתפים יתייחסו באופן מפורש לאתגרים מצביים בהקשר של פעילות צבאית בקרב אוכלוסייה אזרחית. במסגרת ביצוע המחקר נעשה גם נסיון להרחיב ולהעמיק את ההגדרה של "חוללות עצמית" בהקשר האתי שלה. בנדורה הניח את היסודות לחיבור בין ריסון עצמי, אתיקה וחוללות עצמית (Bandura, 2002; Wood & Bandura, 1989). המחקר הנוכחי ביקש להעמיק המשגה זו בהקשר של פעילות צבאית בכלל, ופעילות צבאית בקרב אוכלוסייה אזרחית בפרט. השערות אלה נבדקו במסגרת ניסויים 1 ו-2.

המטרה השניה של מחקר זה הייתה לחקור את הקשר בין הטיות ייחוס כפי שנחקרו בשלב הראשון של המחקר, לבין חריגות אתיות כפי שעלו בדיווח עצמי של המשתתפים. ההשערה שהועלתה בהקשר זה היא כי בהתאם לתיאוריית הדיסוננס האתי ובהתאם להטיית הייחוס הבסיסית, משתתפים ייטו יותר להסברים חיצוניים ומצביים כאשר יתייחסו לחריגות אתיות של עצמם, יחסית למשתתפים שיתייחסו לחריגות אתיות של הזולת. כמו כן, בהתאם לתיאוריית הדיסוננס האתי- ניתן לשער כי ככל שמשתתפים ידווחו על חריגות

אתיות רבות ועצימות יותר- כך תגדל נטייתם להסביר חריגות אלה באמצעות ייחוס חיצוני. שתי ההשערות הללו נבדקו באמצעות ניסוי 3.

לבסוף, על מנת לאפשר פרשנות ממצה ושלמה יותר של התוצאות בשלושת הניסויים הראשונים, וכגישוש לקראת מחקרים יישומיים בעתיד- נערך מחקר מתאמי ונבנה מודל ליניארי מרובה משתנים. במודל זה שלושת המשתנים התלויים מניסויים 1-3: הנטיה לייחוסים חיצוניים, חוללות עצמית אתית, ומודעות להשפעתם של גורמים מצביים, משמשים כמשתנים בלתי תלויים, והיקף החריגות האתיות על פי דיווח עצמי משמש כמשתנה תלוי.

הפרק הראשון של עבודה יסקור את המחקר הרלוונטי בתחום- ראשית דרך נקודת המבט של אתגרים אתיים בלחימה, ובהמשך דרך ממצאים מחקריים, בעיקר מתחומי הפסיכולוגיה החברתית. סקירה זו תהווה בסיס לניסוח שאלות המחקר והשערותיו, שיוצגו בפרק השני. בפרק השלישי יפורטו מהלכי וממצאי הניסויים שבוצעו, ובפרק האחרון של עבודה זו יידונו משמעויות הממצאים הן בהקשר התיאורטי והן בהקשר המעשי-יישומי. כמו כן יפורטו מגבלותיו של מחקר זה וימופו מספר כיוונים למחקר עתידי.

ממצאי המחקר, שהקיף מקצה לקצה 740 לוחמים ומפקדים, מוסיפים נדבך משמעותי להבנת האופן בו מפקדים ולוחמים מסבירים לעצמם דפוסי התנהגות שונים בהקשר האתי. כמו כן קושר המחקר בין אופן הייחוס של חריגות אתיות ובין תיאוריית הדיסוננס האתי, ובכך תורם להעמקת התשתית היישומית והאמפירית של התיאוריה. תיאוריית הדיסוננס האתי התפתחה בעיקר בהקשרים של רווח כלכלי, בדגש על השדה העסקי והאזרחי. מחקר זה מרחיב את הרלוונטיות של התיאוריה ואת תוקפה החיצוני, בכך שהוא חוקר עמדות והתנהגויות בהקשר של הפעלת כח צבאי בפעילות ביטחון שוטף, תוך התייחסות לחריגות אתיות מסוגים שונים. בנוסף, המחקר מתווה כיוון ראשוני לתיקופם של כלים שונים למדידת הטיות ייחוס וחריגות אתיות בהקשר הצבאי.

לסיום, בנוסף לתרומתו התיאורטית, המחקר עשוי להוות קרקע פוריה להתערבויות חינוכיות והדרכתיות שישפרו את כשירותם של המפקדים והחיילים כאחד. בעוד תפיסת ההכשרה הנהוגה כיום בצה"ל מתמקדת בחינוך לערכים ובהטמעתם, תוך שימוש במגוון מתודות ואמצעים- מעט מאוד תשומת לב מוקדשת להיבט המצבי ולחיזוק יכולתם של חיילים ומפקדים לנטר, לזהות ולהתמודד באופן שיטתי עם אתגרים מצביים (בן מוחה, 2017; צה"ל- חיל החינוך והנוער, 2018; Kasher, 2008). מחקר זה עשוי להתוות כיוון ראשוני להרחבת אופן הפעולה של צה"ל בהקשר זה.

## סקירת ספרות

### א. אתגרים אתיים בפעילות צבאית בקרב אוכלוסיה אזרחית<sup>1</sup>

התפתחות תופעת המלחמה בעשורים האחרונים הביאה עימה אתגרים חדשים בתחום האתי. צ'ארלס קרולק, בעת שהיה מפקד המרינס, תיאר את השינוי הזה במאמר קצר שכותרתו: "הרב"ט האסטרטגי: מנהיגות במלחמת שלושת הבלוקים" (Krulak, 1999), בו הוא מונה בין השאר את האתגרים האתיים המתפתחים בלחימה שנערכת בקרב אוכלוסיה, בתנאים של משימות משתנות ומשתלבות. קרולק מציין את הצורך לעבור במהירות, גם ברמה הטקטית, בין מאמצים הומניטריים לבין מאמצי התקפה. כמו כן הוא מציין את הצורך לשלב שיקול דעת מוסרי לצד הרצון לנצח את האויב ולהכריעו. זאת, כאשר המציאות עצמה משתנה במהירות. מעל לכל הדגיש קרולק את הצורך להגיע להכרעות ערכיות בדרגים זוטרים, בקבועי זמן קצרים, במרחב שהוא רווי בתחומים אפורים ובאי ודאות. מחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל הקדישה לעניין סדרת דיונים ומאמרים העוסקים ב"פעולת הצבא בתוך אזרחי" (מחלקת מדעי ההתנהגות, 2013), וחוקרים ממגוון תחומים עוסקים בשנים האחרונות באתגרים האתיים הייחודיים של תופעת המלחמה העכשווית (Carrick et al., 2013; Carrick et al., 2018; Tripodi & Wolfendale, 2012).

חלק מהאתגר טמון בכך שאתגרי המלחמה המודרנית הם לא רק ייחודיים, אלא גם פרדוקסליים, קשים ומאתגרים יותר עבור החייל, המפקד, והמערכת (McMaster, 2009; Robinson, 2009). בהמשך לכך, הדגיש הצבא האמריקאי באופן רשמי את מורכבותה של סביבת הלחימה הזו ביחס לסביבת הלחימה ה"קלאסית" בתורת הלחימה שלו. כך, למשל, אחת הדוגמאות המורכבות שנדונו בהקשר של ההתמודדות עם האתגרים הייחודיים של עיראק ואפגניסטן- נוגעת לחובתו של הכח הצבאי לקבל על עצמו מידה של סיכון עודף, על מנת לצמצם נפגעים בקרב בלתי מעורבים בצד של האויב (Marine Corps, 2014, p. 11; Marine Corps & U.S. Army, 2007, p. 244).

ניתן לקבל מושג על טיבם ועל עוצמתם של האתגרים האתיים מתוך סקר רחב היקף שבוצע בצבא ארצות הברית כחלק ממה שכונה "המלחמה הגלובלית בטרור" (Global War on Terror). במסגרת הפריסה הצבאית בעיראק ואפגניסטן הועברו על ידי גורמי הרפואה הצבאיים סקרי עומק בתחום בריאות הנפש- Mental Health Advisory Team. בשנת 2006, לבקשת מפקד הכח האמריקאי הפרוס באזור, נכללו בסקר

<sup>1</sup> ההתייחסות למלחמה ולחימה במאה ה-21 זכתה למספר הגדרות לאורך השנים, שלא כאן המקום להרחיב בהן. כמו כן, משימות צבאיות בקרב אוכלוסיה אזרחית נעות על קשת רחבה של פעילות, מהפעלת כח צבאי אליים בעצימות גבוהה, ועד לפעילות ביטחון שוטף בעלת מאפיינים של שיטור ובקרת תנועה. במחקר זה אשתמש באופן משתנה במושגים "המלחמה המודרנית", "לחימה בטרור", "לחימה נגד התקוממות", "לחימה בקרב אנשים" וכיו- על פי ההקשר.

לראשונה שאלות הנוגעות להתנהגות אתית (US Army Surgeon General, 2006). התוצאות שיקפו את עוצמת האתגר האתי בצורה שלא ניתן היה להתעלם ממנה: למעלה משליש מהחיילים ציינו שהיו עדים לסיטואציה, שבה לוחם העליב או קילל אזרח בלתי-מעורב; 13% ציינו שהיו עדים לנוק או להרס מיותר של רכוש אזרחי. כמחצית מזה, 6%, היו עדים לאלימות פיזית ביחס לאזרחים בלתי-מעורבים; 11% מהחיילים ציינו כי חיילים מיחידתם "משנים" את הוראות הפתיחה באש לטובת ביצוע המשימה, ו-6% ציינו כי חיילים מיחידתם מתעלמים כליל מהוראות אלה. בהתייחס למצבים היפותטיים שונים בהם נדרש החייל לדמיין שיהיה עד לעוולות שונות (יחס לא הולם לאזרח; פגיעה או הרג של אזרח תמים; הרס של רכוש פרטי; גניבה מאזרח תמים; וכו'), שיעור החיילים שציינו כי ידווחו על חבר מהיחידה נע ברצועה צרה בין 30% ל-45%. בהמשך לממצאים הומלץ לבנות תכנית הכשרה ואימונים לאתיקה ערכים בלחימה (US Army Surgeon General, 2006, p. 6). ההמלצה לא מומשה, ובאופן לא מפתיע- כלל הממצאים חזרו על עצמם, חלקם

בגרסה חמורה יותר (US Army Surgeon General, 2008).

בהמשך לממצאים אלה ולמספר אירועים חריגים שזכו לבולטות תקשורתית בשנים 2004-2005, כמו לדוגמה ההתעללות באסירים בכלא אבו-גרייב בעיראק על ידי חיילים אמריקאים, ומקרי התעללות שאירעו בבצרה על ידי חיילים בריטיים, ניכר היה שנדרשת התערבות. מעט אחרי 2006, ובעיקר לאחר הפצת הדו"ח של 2008 על ידי גורמי הרפואה האמריקאים- נעשו בצבא ארצות הברית מאמצים כבירים למצוא דרכים אפקטיביות יותר להשפיע על התנהגותם ועמדותיהם של חייליהם, תוך הובלת שינויים רחבי היקף בנוגע לאופן בו מתבצעת הכשרת הלוחמים להתמודדות עם אתגרים אתיים (Barnes, 2014; BBC, 2006; Lyle, ) (2014; Mattis, 2017; United States Marine Corps, 2012; Watkins, 2007).

גם צה"ל התמודד עם אתגרים אלה מאז הקמתו, אך החיכוך עם האוכלוסייה האזרחית והאסימטריה ביחסי הכוח הגבירו בעשורים האחרונים את הדילמות האתיות והאתגרים המוסריים הכרוכים בלחימה, כפי שניתן לראות מתוך מספר מקרים שזכו להד תקשורתי רחב. בין השאר ניתן למנות את "ליל האלות השבורות" (ינואר 1988), משפטי גבעתי א' ובי' (1988 ו-1990 בהתאמה), אירועי פלוגה כ"ה של מג"ב (2002), אירוע בן דרי (נובמבר 2014), ואירוע אלאור אזריה (מרץ 2015). צה"ל אינו נוהג לפרסם נתונים הנוגעים לחריגות אתיות באזור יהודה ושומרון, אך ניתן לזהות את עוצמת האתגר האתי סביב הלחימה בטרור באזור זה בין השאר מעיון במחקרים שנעשו בזירה זו. כך למשל חקר עטר דגן, בהיותו חניך במכללה לביטחון לאומי, למעלה מ-40 מקרים של חריגות אתיות חמורות ביהודה ושומרון בשנים 2000-2004 (דגן, 2004), ומיניקה-ברנד, כיום ראש מחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל, מציינת כי "אחוזים זו ספרתיים נמוכים" לקחו חלק או היו מעורבים בחריגות אתיות משמעותיות. לדבריה, התנהגויות כאלה הן דבר שיש לצפות לו

באופן שיטתי ומובנה (גם אם לא נורמטיבי), כנגזרת של הפעילות הצבאית בקרב אוכלוסיה (מינקה-ברנד, 2005 ; 2013).

מפקדי הצבא נתנו ביטוי רשמי לעוצמת האתגר האתי באמצע שנות התשעים בגיבושו של מסמך "רוח צה"ל" (צה"ל, 1994), שעודכן ותוקף שוב ב- 2001 (צה"ל, 2001) ובגרסתו העדכנית מהווה את הקוד האתי של צבא ההגנה לישראל. תמונה דומה של גודל האתגר עולה גם מהתבטאויותיהם של מפקדים, כמו למשל דברי הרמטכ"ל גדי אייזנקוט בכנס של תלמידים לקראת גיוס בפברואר 2016, שם ציין בין השאר כי צה"ל אינו פועל לפי סיסמאות כמו "הקם להורגך השכם להורגו" וכן כי הוא "לא רוצה שחיילי צה"ל ירוקנו מחסנית על נערה עם מספריים" (זיתון, 2016). מפקד אוגדת יהודה ושומרון, ערן ניב, התייחס גם הוא לאתגר הנדון. כך למשל באיגרת לפקודיו שעסקה באתגר הערכי טען כי עלינו להילחם תוך הקפדה על שלושה דברים אותם טבע בן גוריון כציווי מוסרי: "בגבורה, בתבונה, בטהרה", ותוך הקפדה על שיקול דעת מוסרי (ניב, 2017).

יש לציין כי שיפור היכולת להתמודד עם האתגר האתי בהקשרו הצבאי כרוך לא רק בצדק עקרוני, ואינו שייך למחוזות המוסר הפילוסופי בלבד. יש לו גם ערך מעשי ביחס לעמידה במשימה הצבאית. ניתן להצביע על מקרים היסטוריים בהם שחיקה אתית, או מעידות אתיות במלחמות מהסוג החדש תרמו באופן משמעותי לאי-ניצחון ואף להפסד צבאי. כך בצרפת עצם השחיקה המוסרית של הצבא הצרפתי היוותה מרכיב משמעותי במפלה באלג'יריה (Royal, 2012; Thomas, 2018); באופן דומה, הטבח במאי לאי הפך לסמל של המפלה המוסרית של האמריקאים בווייטנאם (Bilton & Sim, 1993; Peers, 1993); וכאשר פרצו לתודעה הציבורית העדויות על התעללות במתקן כליאה אמריקאי בעיראק, כינה אחד הבכירים בפנטגון את ששת החשודים בהתעללות "The six guys who lost us the war" (Streatfeild, 2007).

לסיכום, ניתן לומר כי האתגר האתי הטמון בסביבת הלחימה בכלל ובפרט בלחימה בתוך אוכלוסייה אזרחית, הוא משמעותי, וכי עוצמת האתגר גדלה לאורך השנים. החלק הבא בסקירה עוסק בהסברים שונים בנוגע להתנהגות חריגה מבחינה אתית, הן בהקשר הכללי והן בהקשר הצבאי.

## **ב. גורמים המשפיעים על קבלת החלטות אתית**

מחקרים מעשרות השנים האחרונות הצביעו שוב ושוב על עוצמת השפעתם של גורמים מצביים על התנהגות אתית, הן במחקרים קלאסיים (Darley & Batson, 1973; Darley & Latane, 1968; Milgram, 1963) והן במחקרים עדכניים יותר (Ariely, 2012; Ayal & Gino, 2011; Berger, 2016; Lee & Gino, 2018; Sommers, 2012; Zimbardo, 2007b). על רקע המחקר האמפירי בסוגיות אתיות כגון עזרה לזולת, אגרסיביות, רמאות, ציות ועוד- הלכה והתפתחה מחלוקת בנוגע לשאלה באיזו מידה משתנים פנימיים כגון

אישיות ואופי (Dispositional factors) מנבאים התנהגות לעומת משתנים מצביים ומשתנים (Situational factors). בקוטב אחד של המחלוקת מוצגת הטענה כי אופי ואישיות הם בעלי יכולת טובה יותר לנבא ולהסביר חריגות אתיות. בקוטב השני נמצאת הטענה כי כוחו של המצב, ההקשר, הכוחות החיצוניים הפועלים על הפרט- הם בעלי השפעה חזקה יותר, כזו שתבוא לידי ביטוי מעל ומעבר להבדלי אישיות כאלה ואחרים (Ross & Nisbett, 2011).

לסוגיה מדעית זו ניתן למצוא ביטוי כבר בשנות השלושים של המאה הקודמת, כאשר ניסח לוויין את הפונקציה המציגה התנהגות כתוצאה של שני משתנים- אישיות וסביבה, ונתן לה ביטוי פורמלי:  $B = f(P, E)$  (Lewin, 1936). נראה כי קרוב למאה שנים מאוחר יותר, המחלוקת בנוגע לעוצמתם של כל אחד משני המשתנים במשוואה של לוויין לא הוכרעה. מספר מחקרים הראו כי כאשר נלקחים בחשבון מרכיבי אישיות בלבד, כח הניבוי שלהם מצומצם למדי (Burger, 2009; Miller, 2016). בורגר, בנסיון לשחזר את ניסויי מילגרם תוך התחשבות במגבלות האתיות הרלוונטיות, חזר על חלק ממרכיבי הניסוי ולא מצא קשרים מובהקים בין מרכיבי האישיות שבדק לבין ההתנהגות בפועל (Burger, 2009). בגרסה דומה של שחזור, נמצא קשר מובהק אך חלש בין מרכיבי אישיות מסויימים (נעימות; מצפוניות) לבין עוצמת הענישה, אך לא להיקף הציות (Bègue, et al., 2015). סביני וסילבר, שניהם פסיכולוגים חברתיים, טענו שלא ניתן להכריע את המחלוקת מצב/אישיות לקוטב אחד. מאמרם ביקר את גישת המצביות (Situationism) והצביע על פגמים סטטיסטיים, לוגיים ופילוסופיים בטיעון המצבי. בין השאר הדגימו זאת על בסיס פרשנות מחודשת למחקרים קלאסיים כמו מחקרי ה"עמידה מהצד" של לאטאנה ודארלי, ניסוי הציות של מילגרם ועוד (Sabini & Silver, 2005).

בספרו "Lack of character- personality and moral behavior" קבע דוריס (Doris, 2002, p. 2) כי "גורמים מצביים הם לרוב מנבאים טובים יותר של התנהגות מאשר גורמים אישיים". בהתאמה, זימברדו טען שהיכולת להשפיע על הכוחות המצביים הפועלים עלינו עשויה להיות בעלת השפעה גדולה יותר על התנהגותם האתית של פרטים, מאשר נסיונות לשנות את אישיותם או את אופיים (Zimbardo, 2007b, pp. x-xi). ניתן היה למצוא עדות לעוצמת המחלוקת בין המצב לדיספוזיציות כאשר בעקבות פרסום ספרו של זימברדו, שצוטט לעיל, פורסמה בביטאון של האגודה הפסיכולוגית המדעית כתבה בזכות הטיעונים המובעים בו (Wray, 2007). בתגובה שלחו ארבעים פסיכולוגים חברתיים העוסקים בחקר האישיות מכתב פתוח למערכת הביטאון, בו הביעו את דאגתם מכך שזימברדו הרחיק לכת בפרשנותו לממצאים בדבר הכוחות המצביים המשפיעים על התנהגות. החוקרים סיכמו את טיעוניהם בכך שיש לתת משקל לאינטראקציה בין המצב לדיספוזיציות, כך ש"לאנשים מסויימים יש נטיה גבוהה יותר להפוך להיות תפוח רקוב" יחסית לאחרים, והדבר בולט במיוחד במצבים מסויימים" (Donnellan, Fraley, & Krueger, 2007).

5) p. זימברדו מצידו טען בתגובה כי המחלוקת היא לא על כח החיזוי של האופי או האישיות, אלא על הערכת החסר האופיינית של כוחות מצביים בקרב מנהלים, מחנכים וחוקרים, באופן שמביא להערכות מוטעות וייחוסים מוטעים של התנהגות, בכל פעם שגורמים כאלה נכנסים לפעולה (Zimbardo, 2007b).

כיום מקובל להניח, כפי שטענו מישראל ואחרים כבר בשנות השבעים של המאה הקודמת, כי המפתח להבנה של התנהגות אנושית נמצא באינטראקציה שבין דיספוזיציות כמו אופי ואישיות לבין המצב והסביבה (Kish-Gephart, Beaty Jr., Cleveland, & Murphy, 2001; Mischel, 1973, 1977). קיש ועמיתיה (Harrison, & Treviño, 2010) הדגימו את עוצמתה של האינטראקציה על סמך מטה-אנליזה שהקיפה שלושים שנות מחקר, באופן שתומך את מחקריהם של פסיכולוגים קוגניטיביים דוגמת טרביניו ובנדורה (Bandura, 1990; Treviño, 1986). זאת, בשונה מגישות רציונליות יותר שהתמקדו ברמת ההתפתחות המוסרית של הפרט, בנושא המוסרי, בפרשנות הניתנת לו, ובעוצמה המוסרית של ההחלטה או הפעולה, כמאפיינים המרכזיים המשפיעים על חשיבה והתנהגות אית. (Jones, 1991; Kohlberg, 1975; Rest, 1986; Rest & Narvaez, 1995). לו היינו מנסחים מחדש את משוואתו של לוין לאור ממצאים אלו, היא היתה נראית פחות או יותר כך:  $B = f(P, E, P \cdot E)$ .

על רקע מחקרים אלה ואחרים התפתחה בעשורים האחרונים גישת האתיקה ההתנהגותית. גישה זו לוקחת בחשבון גורמים מצביים שונים, המשפיעים באופן שיטתי על קבלת החלטות ועל פעולות בהקשרים אתיים, ובהמשך לכך מציעה מסגרת תיאורטית להתנהגות אית ולחריגות איתות (Shalvi, Gino, Barkan, & Bazerman & Gino, 2012; Ayal, 2015). תפיסה זו מתייחסת בעיקר להתנהגות שהיא מושא לשיפוט או כפופה לשיפוט בהתאם לנורמות התנהגות מוסריות מוסכמות (Treviño, Weaver, & Reynolds, 2006), אך להבדיל מהאתיקה ה"קלאסית" היא אינה עוסקת בהצדקתן או בשלילתן של נורמות אלו, אלא מתמקדת בעובדה שלהקשר ולמצב ישנה השפעה משמעותית על התנהגותנו, מעבר למה שניתן להסביר באמצעות אופי, או באמצעות ניתוח של שיקול הדעת המוסרי שהופעל (Prentice, 2014).

בסקירה עדכנית של התחום, מדגישות לי וגיינו עד כמה למרות ההיקף הרחב של המחקר האמפירי בתחום של אתיקה התנהגותית, עדיין קיימים פערים משמעותיים בנוגע להבנה כיצד נטיות אופי פועלות באינטראקציה עם כוחות מצביים (Lee & Gino, 2018). מהסקירה שלהן עולה כי "פרטים יכולים להתנהג באופן עקבי מעבר למצבים באמצעות דיספוזיציות חזקות, אך מצבים חזקים יכולים גם לגרום לאנשים שונים להתנהג דומה" (Lee & Gino, 2018, p. 479). כלומר, אף אחד משני הקטבים אינו מחזיק בבלעדיות ההשפעה על התנהגות וקבלת החלטות מוסרית. בהמשך לתפיסה המניחה אינטראקציה בין פרטים לבין



מצב וסביבה, יש מקום לתפוס את המוסריות כעניין דינמי ומשתנה, ופחות כעניין של הבדלים בינאישיים וקבועים (Ayal & Gino, 2011; Bazerman & Gino 2012; Monin & Jordan, 2009).

גישה זו ודומות לה הביאו להתפתחותן של מספר גישות יישומיות המבוססות על אותו ההגיון: על מנת להביא לתפקוד טוב יותר מבחינה אתית, חיוני לקחת בחשבון את האינטראקציה בין הפרט ובין הכוחות המצביים הפועלים עליו בסיטואציה נתונה. בין התחומים השונים שהושפעו מקו מחשבה זה ניתן לציין את תחום החינוך (Gentile, 2010), הבטיחות (Dekker, 2017), מניעת פשיעה (Clarke, 1997), והמאבק המשפטי בשחיתות ציבורית (Feldman, 2018).

בהמשך לכך נראה כי גם בהקשר הצבאי, גישת האינטראקציה עשויה להיות רלוונטית ביותר. נקודה זו חשובה בעיקר לאור עוצמתם של הכוחות המצביים הפועלים באופן מובנה על הפרט בתוך מערכת צבאית. ניתן להצביע באופן שיטתי על סדרה של גורמים כאלה המאתגרים באופן משמעותי את היכולת של הפרט להתנהג באופן אתי (Bradley, 2012). פיטר בראדלי, סגן אלוף ומרצה לפסיכולוגיה ואתיקה בצבא קנדה, מונה מספר מאפיינים של המערכת הצבאית המהווים "מאיצים" לתקלות אתיות: ראשית, הצורך בהחלטות מהירות וחד משמעיות, לעתים על חשבון שיקול דעת; שנית, הדגש על קבלת החלטות שיטתית על פי כללים קבועים מראש, המצמצמים לכאורה את שיקול הדעת של הפרט; שלישית, מוכוונות משימה ותוצאה, לעתים על חשבון הדרך; רביעית, המשימות בצבא בנויות באופן מפורק וממודר, המסיר אחריות מכל אחד מן הפרטים בנפרד. חמישית, היומיום הצבאי מעודד נאמנות לקבוצת העמיתים, למפקדים, ולפקודים, מה שעשוי להטות את מערכת השיקולים האתית של הפרט. עוד לדברי בראדלי: "רבים מתהליכי בניית הצוות שהם אפקטיביים ולמעשה חיוניים להצלחה בקרב עשויים להיות בעלי השפעה מזיקה על הכשירות המוסרית של החיילים. מרכיבים מסוימים של התרבות הצבאית פועלים באינטראקציה עם תהליכים פסיכולוגיים שאם לא ינוהלו כראוי עשויים להוביל להתנהגות לא אתית". (Bradley, 2012, p. 218).

בפרטם את הגישה ההולנדית לאתיקה צבאית, מונים ואן ברדה וורוויג' מאפיינים של כאוס ואי ודאות, אלימות וסכנה, חיכוך, לחץ, ופריסה (Deployment) מתמשכת באזור הלחימה כמעודדים פערים אתיים (Van Baarda & Verweij, 2006, pp. 121-124). בדומה לכך, ציינו שתי חוקרות ממשדד ההגנה הקנדי רשימה של גורמים הבאים לידי ביטוי במערכת הצבאית, שיש בהם כדי להאיץ או להקל על ביצוען של חריגות אתיות. בין השאר הן מציינות את תרומתם של גורמים דוגמת חשיפה לקרב; לחץ; הפתעה; כעס; אנונימיות; לחץ קבוצתי; נאמנות לקבוצה; ציות; עמימות ועוד (Messervey & Peach, 2014). טריפודי אף הגדיר בהקשר הצבאי את המושג Atrocities by situation, כלומר עוולות שעשויות להיות מובנות טוב יותר

באמצעות המצב בתוכו פעלו יחידים, מאשר באמצעות הדיספוזיציות של אותם פרטים (Tripodi, 2011b). במאמר אחר שלו הוא מגדיר חלק מהמצבים אליהם נקלע חייל כאזורים של סכנה אתית מוגברת - Evil Zone בלשונו (Tripodi, 2011a).

מחקרים שנעשו בשדה הצבאי תומכים את הטענות שהובאו לעיל. כך, למשל, בסקרי בריאות הנפש של צבא ארצות הברית שהוזכרו קודם לכן (US Army Surgeon General, 2006; 2008), מהם עלה קשר חלש בלבד בין מאפייני אישיות לבין חריגות אתיות. באופן דומה, מחקר שנעשה על חיילים בניו זילנד הראה כי הקשר בין מרבית מרכיבי האישיות לבין יכולת שיפוט מוסרי נמצא לא מובהק. בדיקת המתאם עם מנת משכל נמצאה בינונית, והמתאם עם מעמד סוציאקונומי היה זניח (Parker & Greener, 2010).

גם בהקשר הצה"לי, ממצאים שנאספו בנוגע לחריגות אתיות בעת פעילות ביטחון שוטף ביהודה ושומרון העלו מתאמים חלשים בלבד בין מאפייני אישיות לבין חריגות אתיות (מינקה-ברנד, 2013). מחקרה של מינקה-ברנד בחן את הקשר שבין חריגות אתיות ביהודה ושומרון ובין חמשת מימדי האישיות "הגדולים" (the Big Five): מוחצנות, נעימות, נירוטיות, מצפוניות ופתיחות. הנתיבים היחידים שנמצאו מובהקים קשרו במתאמים חלשים בלבד בין מצפוניות וניירוטיות לבין חריגות אתיות מהסוג של השגת רווח אישי דוגמת ביזה, שוחד וכיוצא בזה (מתאמים של 0.17- ו 0.21 בהתאמה). גם במה שנוגע לאלימות כלפי פלסטינים, מאפייני אישיות הסבירו רק 7% משונות החריגות האתיות. אחת ממסקנותיה היתה כי "כדאי לבחון את הקשר בין מימדי האישיות לבין ההתרחשות החברתית שבה פועל החייל" (מינקה-ברנד, 2013, עמ' 166).

כפי שראינו, אם כן, כמו בתחומים אחרים גם בתחום הצבאי מצביע המחקר על עוצמתם של כוחות וגורמים מצביים כמשפיעים על התנהגות אתית. בהקשר הצה"לי ניתן לזהות כיווני מחשבה דומים, כמו למשל במודל אותו פיתחו פקר-רינת ובורובסקי בחטיבת הצנחנים במהלך אירועי "גאות ושפל". על פי מודל זה ההסבר לחריגות אתיות טמון בשילוב בין גורמים ה"טוענים" את החייל לקראת הסיטואציה (שחיקה, למשל) לבין גורמים פסיכולוגיים וארגוניים שונים הפועלים על החייל בסיטואציה עצמה (לחץ חברתי, למשל) (פקר-רינת & בורובסקי, 2003).

ברמה המעשית, כיווני מחשבה אלה לא תורגמו באופן שיטתי לדפוס פעולה בקנה מידה ארגוני רחב. למעשה, הגישה המרכזית להטמעת ערכים בצה"ל היתה ועודנה כזו המתמקדת ברכישת ובהטמעת ערכים ונורמות (Kasher, 2008), זאת תוך התעלמות מסויימת מהידע שנצבר עד כה בתחומי המחקר של הפסיכולוגיה החברתית בכלל והאתיקה ההתנהגותית בפרט. פער זה אינו נחלתו הבלעדית של צה"ל. קאריק, למשל, מצביע על הפער הזה ומציע שכל מחויבות רצינית לקידום התנהגות חיובית בצבא חייבת לקחת בחשבון את

המחקר הפסיכולוגי הנוגע למוסר, בדגש על מחקרים מתחום הפסיכולוגיה החברתית (Carrick, 2008). באופן דומה טען רובינסון כי חינוך צבאי המתמקד בפיתוח אופי והטמעת ערכים (Character Ethics; Virtue Ethics) בלבד ללא שימוש משלים בגישות אחרות אינו מספק. מסקנתו היתה כי יש לעסוק גם בהיבטים ארגוניים, מערכתיים ומוסדיים המעצבים את הסביבה בה פועל החייל, בייחוד לאור האתגרים האתיים הייחודיים של מלחמות ועימותים מודרניים (Robinson, 2009b, p. 75). כך גם במאמר הנושא את הכותרת המתריסה "What is the Point of Teaching Ethics in the Military?", בו מדגישה וולפנדייל עד כמה חשוב לקחת בחשבון את הידע שנצבר מהפסיכולוגיה החברתית כבסיס לחינוך אפקטיבי יותר (Wolfendale, 2008). וולפנדייל מייצגת אולי נקודת קיצון בנוגע למקום השולי אותו היא מייחסת להטמעת ערכים "קלאסית", וחוקרים מסויימים ראו לנכון להדגיש עד כמה החלק החשוב הוא האינטגרציה בין הטמעת ערכים ובין מניעה והתייחסות מצבית (Olsthoorn, 2017).

בשנים האחרונות ניתן לזהות ניצנים של תזוזה לכיוונים יישומיים-צבאיים הלוקחים בחשבון את הידע הרב שנצבר בתחום. כך, למשל, על פי מסטרויאני, בצבא ארצות הברית כבר החלו לתת דגש רב יותר על התמודדות עם גורמים מצביים במהלך אימונים, דילמות, והכשרות שונות- במקביל להמשך המאמץ החינוכי המושקע בהטמעת ערכים "קלאסית" ובחינוך המפקדים (Mastroianni, 2011). דייביס המליץ על שיטות שונות בהן ניתן להטמיע שימוש באתיקה התנהגותית בצבא (Davis, 2018), וטריפודי הגדיר את האתיקה ההתנהגותית כחלק החסר (The missing part) בעיסוק במוסר ואתיקה בהכשרות הצבאיות (Todd & Tripodi, 2018).

ראינו, אם כן, כי נוכח האתגר האתי הלא מבוטל עימו מתמודדים צבאות שונים, וביתר שאת לאור השתנות אופי המלחמה בעידן המודרני, נדרש מענה שלם ורחב יותר מזה הניתן היום. מענה כזה יתייחס הן להשפעה על ה"מצפן הפנימי" של הפרט, הן להשפעה על גורמים מצביים שונים, והן על יכולתו של הפרט להתמודד טוב יותר עם גורמים אלה. בהקשר זה, עשוי המחקר הנוכחי לספק תמונת מצב ראשונית בנוגע לאופן בו נתפסים הגורמים הללו אצל מפקדים וחיילים. בהמשך לכך, יתמקדו מרכיבי הסקירה האחרים במושגים המרכזיים שישמשו במחקר זה, כבסיס לניסוח שאלות המחקר והשערותיו.

### **ג. דיסוננס אתי ודרכי התמודדות**

נראה כי אנשים שואפים להרגיש טוב עם עצמם ולחיות כך שההתנהגות, העמדות והתחושות שלהם נמצאות בהלימה. כאשר הלימה זו מופרת הם חווים דיסוננס קוגניטיבי, כלומר צרימה בין ההתנהגות בפועל לבין העמדה בה הוא מחזיק (Festinger, 1957; Festinger & Carlsmith, 1959).

הנגזרת האתית של הקושי לפעול בניגוד לצו המצפון תוארה כבר על ידי מילגרם, כשסקר את תגובותיהם היצירתיות של נבדקיו בניסיונות לציית ולבצע מעשה המנוגד לצו מצפונם, כלומר לעשות זאת באופן "אופטימלי" – כמה שצריך, אך לא מעבר לכך. מילגרם ציין במפורש את רצונם של המשתתפים להימנע מפגיעה בדימוי העצמי המוסרי שלהם ועדיין להמשיך בניסוי, תוך שימוש בהכחשה, בצייתנות מינימלית ובחיפוש אחר אפשרויות לאישושים חברתיים והאשמת הקורבן (Milgram, 2009, p. 162).

ברסוף הדגים את עוצמתן של הצדקות כאלה ואחרות כמאפשרות חריגה אתית תוך צמצום הפגיעה בדימוי המוסרי. כשאנשים מסוגלים לפתח ולהחזיק בתפיסות שמפרשות התנהגות לא אתית כמקובלת וניתנת להצדקה – גובר הסיכוי להתנהגות לא אתית. המשמעות היא שלא זו בלבד שכשאנשים חרגו הם תירצו זאת לעצמם ו"הלבינו" את החריגה, אלא גם שכשלאנשים היתה מראש יותר יכולת להצדיק את עצמם – הם חרגו יותר (Bersoff, 1999).

שדבה ועמיתיה תיארו את הזהות המוסרית של הפרט כמאגר שניתן למלאו מחדש, או לאזנו, באמצעות מעשים מוסריים. כך נמצא כי אישוש של הזהות המוסרית מוביל אנשים להרגיש שיש להם מעין רישיון לפעול באופן לא מוסרי. באופן דומה, כאשר הזהות המוסרית מאוימת, התנהגות מוסרית משמשת כאמצעי לצבור מחדש את הערך העצמי שאבד (Sachdeva, Iliev, & Medin, 2009).

באופן דומה ניתן לבחון את ממצאיהם של בנאג'י ועמיתיה שהגדירו מצבים בהם אנשים מבצעים באופן שיטתי, צפוי ולא מודע טעויות החלטה והתנהגויות לא אתיות באופן שמשרת את האינטרס העצמי ואת הדימוי העצמי מצד אחד, אך אינו הולם את אמונותיהם והעדפותיהם מצד שני. מצבים אלה, על פי בנאג'י ועמיתיה, הם מצבים של "מוסריות חסומה" (Banaji, Bazerman, & Chugh, 2003). בהמשך לכך, הגדירו מזר ועמיתיה (Mazar, Amir, & Ariely, 2008) את תיאוריית ה-Self-concept maintenance, ומנו שני משתנים שיש להם השפעה על היכולת לפרש מחדש באופן יצירתי התנהגות לא אתית. הראשון הוא מידת הגמישות של ההתנהגות. כלומר, עד כמה ניתן לייצר דרגות שונות של התנהגות, לעומת מצב של "הכל או כלום". השני הוא באיזו מידה בולט ההקשר האתי בשעה שנשקלת ההתנהגות.

מושג הדיסוננס האתי משלים את ההגדרות הללו, ומתאר מצב בו אנשים חווים סתירה או פער בין התנהגות לא אתית לבין הרצון לשמור על דימוי עצמי מוסרי שלם בעיני עצמם. הדיסוננס מביא להטיות שיפוט ומנגנוני הצדקה ופיצוי לפני, תוך כדי, ולאחר הכרעות אתיות (Ayal & Gino, 2011; Shalvi et al., 2015; Tenbrunsel, Diekmann, Wade-Benzoni, & Bazerman, 2010), ועשויות להיות לו השפעות הן על האופן בו בני אדם תופסים את המוסריות שלהם בעיני עצמם, והן על האופן בו הם תופסים את מוסריותם של אחרים (Barkan et al., 2012). יש כאן למעשה מערכת שמאזנת בין הצורך של אדם להרגיש טוב עם עצמו

לבין הרווח המופק מהחריגה ועוצמת הפיתוי לחרוג (Gino, Schweitzer, Mead, & Ariely, 2011; Mead, Baumeister, Gino, Schweitzer, & Ariely, 2009; Mazar et al., 2008; Shalvi et al., 2015). על פי המודל אותו הציעו ברקן ועמיתיה, ניתן למתן את הדיסוננס האתי בטרם התבצעה חריגה אתית או לאחר ביצועה באמצעות מספר מנגנונים הכוללים בין השאר אלטרואיזם בשירות העצמי; "מתחיה" של האמת; וידוי וטיהור עצמי; צביעות מוסרית; הרחקה של העצמי מהמעשה ועוד (Barkan, Ayal, & Ariely, 2015).

כעת, משהובהר מושג הדיסוננס האתי, ניתן לשוב לדיון בחלקה הקודם של סקירה זו, שעסק באינטראקציה בין המצב והסביבה מצד אחד לבין האופי והאישיות מצד שני. לי וגיינו מנסחות מחדש את האינטראקציה הזו לאור תיאוריית הדיסוננס האתי, וקובעות כי אנשים מחזיקים בנקודת שיווי משקל שונה שבה הם מוכנים להקריב או לשלם מחיר בדימוי העצמי לעומת רווח עצמי. נקודת שיווי המשקל הזו מוגדרת הן על ידי גורמים מצביים והן על ידי גורמים דיספוזיציוניים (Lee & Gino, 2018, p. 475).

חלקי הסקירה הבאים יניחו את המצע להמשגת המשתנים וההטיות שייבחנו במחקר זה, בדגש על האופן בו אנשים נוטים להתייחס לחריגות אתיות- בין אם כאלה שכבר קרו, ובין אם בהתייחס לחריגות פוטנציאליות.

#### **ד. חוללות עצמית אתית**

חוללות עצמית מתייחסת לאמונה העצמית של אדם ביכולתו לממש יעד או לבצע פעולה כלשהי, נוכח אתגרים אפשריים (Bandura, 1982; Bandura, 1997). היא מתואמת באופן חיובי עם מיקוד שליטה פנימי, והוכח כי יש לה יכולת ניבוי בנוגע להתמודדות ולחוסן נוכח מצבים מאתגרים (Stajkovic & Luthans, 1998).

בנדורה הרחיב את המושג גם להקשר של "ריסון עצמי" והתייחס ליכולתו של אדם לדבוק במערכת הבקרה העצמית המוסרית שלו מול תמריצים ופיתויים לנהוג אחרת (Bandura, 2002). בנדורה גם עושה שימוש במונח "A strong sense of self-regulatory efficacy" (Bandura, 2002, p. 59), ובמקום אחר מתייחס לחוללות עצמית כ"אמונה ביכולותיו של הפרט להביא לידי ביטוי מוטיבציה, משאבים קוגניטיביים ודפוסי התנהגות הנדרשים על מנת להתמודד עם דרישות מצביות נתונות" (Wood & Bandura, 1989, p. 408).

הגדרות אלה מאפשרות המשגה של חוללות עצמית גם בהקשר האתי, בהקשר של ויסות עצמי, ריסון עצמי, ודבקות בעצמי המוסרי, גם נוכח אתגרים מצביים נתונים, כפי שעשו סו וקו (2001). שני החוקרים המשיגו ומדדו את החוללות העצמית האתית בהקשר של עבירות מחשב (Ethical computer self-efficacy) וחקרו

את החוללות העצמית האתית שמשתתפים ייחסו לעצמם, נוכח פיתויים ואתגרים מצביים משתנים (Kuo & Hsu, 2001).

אם חוללות עצמית עוסקת בשאלה כיצד אנשים מתמודדים עם אתגרים שונים, כולל אתגרים אתיים, נשאלת השאלה: כיצד אנשים מעריכים את מידת המוסריות של עצמם? באופן כללי אנשים רואים את עצמם באור חיובי יותר הן ביחס למציאות והן ביחס לאופן בו הם רואים אחרים (Myers, 1980). הטיה זו לטובת העצמי באה לידי ביטוי גם בתחום המוסר, כך שאנשים באופן כללי חושבים שהם יותר מוסריים מאחרים (Dunning, 2016). כשמוצגים להם נתונים על אנשים שביצעו חריגות אתיות מסוגים שונים הם "מזועזעים" מהנתונים, אך משוכנעים שלהם זה לא היה קורה (Milgram, 2009, p. 180). גם ביחס למעשים דומים, אנשים שופטים אחרים בחומרה ואת עצמם פחות (Barkan et al., 2012).

באופן דומה, אנשים לא רק מעריכים את עצמם הערכת יתר, אלא גם משוכנעים כי אחרים יפעלו כמותם ביחס לדילמה ערכית. ניתן לומר כי לאנשים יש נטייה להערכת יתר של קונצנזוס מול דילמה ערכית והם בטוחים שהרוב חושבים כמוהם (Ross & Nisbett, 2011, p. 83). בנוסף, יש לאנשים נטייה לראות את ההחלטה שלהם בדילמה כמשקפת פחות אישיות ואופי, מכיוון שהיא פשוט ההחלטה ה"נכונה" (Ross, Greene, & House, 1977).

הנטיה להערכת יתר אינה רק יחסית לזולת. יש פער בין מידת האתיות שאנשים מייחסים לעצמם לבין המציאות (Bazerman & Tenbrunsel, 2011; Epley & Dunning, 2000). נטייה זו קיימת ללא קשר לגיל, למגדר או למעמד מקצועי (Tyson, 1992). אם ניתן להסיק מעוצמתה של הטייה זו על מודעותו העצמית של הפרט, הרי שיש לכך משמעות מעשיות בנוגע לחריגות אתיות בפועל- כך למשל מצאו רודי ועמיתיו כי באופן כללי אנשים עם מודעות עצמית וקשיבות (Mindfulness) עצמית גבוהות- רימו פחות (Ruedy & Schweitzer, 2010).

## **ה. הטיית ייחוס בשיפוט אתי**

שיפוט אתי של אחרים ושל עצמנו קשור באופן משמעותי להטיית ייחוס, כלומר לאופן בו אנו מסבירים לעצמנו את הסיבות להתנהגות כזו או אחרת (Malle, 2006). אנשים אינם עקביים באופני הייחוס השונים שלהם: מצד אחד, הטיית הייחוס הבסיסית מצביעה על הנטיה לייחס משקל יתר לגורמים דיספוזיציוניים, יחסית לגורמים מצביים וסביבתיים (Ross, 1977). מצד שני, נראה כי במצבים מסויימים ישנה נטיה לא-סימטריות של הטיית הייחוס. אחת הא-סימטריות הללו נוסחה כ"הטיית הצופה משתתף", כלומר כנטיה

של אדם הצופה מהצד להסביר את התנהגות הזולת כנובעת מגורמים פנימיים, לעומת הנטייה של המשתתף הפעיל להסביר את התנהגות העצמי באמצעות גורמים חיצוניים.

גיונס וניסבט הראו כי יש למשתתפים נטייה לייחס את פעולותיהם לאילוצים מצביים, בעוד שצופים נטו לייחס את אותן פעולות עצמן לדיספוזיציות אישיות ויציבות (Jones & Nisbett, 1972, p. 80). לאורך השנים זכתה הטייה זו למספר ביקורות, ומאל ואחרים הראו כי היא מוגבלת למצבים מאוד ספציפיים, וכי הגורם המסביר את הא-סימטריה אינו קשור בהכרח לתפקידי הצופה/משתתף (Malle, 2006; Malle, Knobe, & Nelson, 2007). במטה-אנליזה רחבת היקף הראה מאל, בין השאר, כי הא-סימטריה מתהפכת כאשר מדובר באירועים שליליים. כלומר, הטיית הצופה-משתתף באה לידי ביטוי ביחס להתנהגויות שליליות והתהפכה ביחס להתנהגויות חיוביות, מה שלמעשה מרמז כי המכנה המשותף להטיות ייחוס אלה הינו שמדובר הטיות לטובת עצמי (Malle, 2006). כלומר לאנשים יש נטייה לראות את עצמם באור חיובי, ובהתאם לכך לספק ייחוס חיצוני להתנהגויות שליליות, וייחוס פנימי להתנהגויות חיוביות. ההפך הוא הנכון כאשר השיפוט נעשה לגבי אחרים.

זווית חשובה על תפקידן של הטיות אלה לא רק ביחס לראיה מיטיבה של עצמנו, אלא גם ביחס ליכולת לתפוס את המציאות באופן נסבל, מספק דארלי. החלופה להטיות אלה, לטענתו, "קשה לעיכול, יוצרת אי נחת, סותרת את האינטואיציה" והוא מוסיף ומציין כי "האמונה בייחוס פנימי היא זו שמסייעת לנו לשמר את האמונה שלנו בעולם צודק וסדור. [...] הרעיון של 'הפרט המרושע' משמש כיוצא מן הכלל, ולכן מגן על תפיסתנו של חברה צודקת ומסודרת" (Darley, 1992, p. 214).

ההטיות שתוארו בהקשר של שיפוט וייחוס אתי, עשויות להסביר את מגבלותיהם של אנשים בחיזוי התנהגות, הן של עצמם והן של אחרים. נראה כי אנשים מוגבלים ביכולת לבא התנהגות אנושית, לא רק בשל סיבות רגשיות אלא גם מתוך רציונליות מוגבלת ושימוש ב"קיצורי דרך מחשבתיים" מוטעים (Kahneman & Tversky, 1973). מגבלה זו חלה הן על ניבוי של אחרים עימם יש לנו הכרות גבוהה, והן בנוגע לחיזוי עצמי (Vallone, Griffin, Lin, & Ross, 1990). כפי שתואר כאן, יש לאנשים נטייה לראות את עצמם בצורה מיטיבה, בין השאר בהקשר האתי. התוצאה היא הערכת יתר של פעולות אתיות בעתיד. אפליי ודאנינג הראו כי למרות שמתקיימת הערכת יתר, ולמרות העובדה שאנשים אינם מודעים להטייה זו- קיים מתאם חיובי בין ההערכות לבין המציאות. כלומר, אנשים חוזים בכיוון הנכון, אך לא בשיעור הנכון. המתאם בין החיזוי למציאות גבוה יותר ביחס לעצמי מאשר ביחס לאחר. קבלת מידע בנוגע להתפלגות של התנהגויות באוכלוסיה (Base rate) משפרת את הניבוי ביחס לאחרים, אך לא ביחס לעצמנו (Epley & Dunning, 2000). לסיכום, אנשים מוגבלים ומוטים באופן שיטתי הן ביכולת לחזות התנהגות, הן ביכולת להסביר

אותה, והן ביכולת לנסח את הקשר בין ההתנהגות לבין עצמם- באופן שמאתגר את היכולת לפעול בעקביות באופן אתי (Bazerman & Tenbrunsel, 2011, p. 62); Tenbrunsel, Diekmann, Wade-Benzoni, & ; (Bazerman, 2010).

מחקר זה ינסה לגשר על מספר פערים תיאורטיים ומחקריים העולים מהסקירה שהובאה לעיל. כפי שניתן לראות מהסקירה המתייחסת לדיסוננס האתי, עיקר המחקרים נעשו בהקשר האזרחי, ובמקרה שהמחקר כלל מערך אמפירי- הוא נעשה בהקשר כלכלי, במערך שכולל, למשל, רמיה למטרת רווח. מחקרים כללים יותר מתחום הפסיכולוגיה החברתית התייחסו גם להקשר הצבאי של התנהגות אתית ומוסרית. יחד עם זאת, ההתייחסות נעשית בעיקר באמצעות תיאור מחקרי של הגורמים המשפיעים על התנהגות אתית בהקשר הצבאי. מחקר זה עשוי לתרום להבנה טובה יותר של האופן בו נתפסים גורמי השפעה אלה- לאו דווקא בעיני החוקרים, אלא בעיני המפקדים והלוחמים עצמם. הבנה כזו, בתורה, תוכל להוות בסיס הן למחקרים נוספים בהמשך והן להתערבויות חינוכיות ומערכתיות מסוגים שונים, שיאפשרו למקבלי החלטות, מפקדים ומנהלים- להשפיע בצורה אפקטיבית יותר על התנהגות אתית בארגון.

בנוסף, סקירת הספרות בנוגע לתיאוריית הדיסוננס האתי ציינה מספר מנגנונים למיתון הדיסוננס הנוצר בעקבות חריגה אתית. מחקר זה ינסה להרחיב את ההדגמות האמפיריות של מנגנונים אלה ולהדגים כיצד הטיות ייחוס בשירות העצמי עשויות להיות ביטוי ספציפי של מנגנון הממתן את הדיסוננס, אולי במסגרת "משפחת" המנגנונים שהוגדרה על ידי מנסחי התיאוריה כ"הרחקה" (Barkan, Ayal, & Ariely, 2015).



## שאלות המחקר והשערותיו

הראינו עד כה כי קבלת החלטות אתית מושפעת באופן משמעותי מגורמים מצביים שונים ומאינטראקציה בין גורמים אלה ובין מאפייניו האישיים של מקבל ההחלטה וכן כי אנשים נוטים לייחס משקל שונה לגורמים חיצוניים או פנימיים ביחס למושא השיפוט- העצמי או הזולת. כמו כן, על פי תיאוריית הדיסוננס האתי, חריגות אתיות עלולות ליצור דיסוננס אתי פנימי, שניתן למתן בין השאר באמצעות תהליכי הצדקה, ניתוק מוסרי, וייחוס. הודגם גם כי בשל מנגנונים שונים, יש לאנשים יכולת מוטית ומוגבלת באופן שיטתי לתאר, להסביר ולחזות התנהגות אתית, הן ביחס לעצמם והן ביחס לאחרים. העבודה בחנה כיצד באות לידי ביטוי הטיית ייחוס שונות ביחס למצבי שיפוט שונים, בכל הנוגע לאתגרים אתיים בפעילות ביטחון שוטף. בפרט, בחנה העבודה את השאלות הבאות:

1. האם קיים קשר בין מושא השיפוט (עצמי/זולת) לבין אופן הייחוס בנוגע להתנהגות אתית?
2. האם קיים קשר בין מושא השיפוט (עצמי/זולת) לבין חוללות עצמית אתית, בנוגע להתנהגות אתית עתידית?
3. האם קיים קשר בין מושא השיפוט (עצמי/זולת) לבין אופן הייחוס בנוגע לחריגות אתיות שהתרחשו בעבר?
4. האם קיים קשר בין מידת הייחוס החיצוני לעוצמת והיקף החריגות התנהגות אתיות בעבר ומה כיוונו?

שאלות אלו התבררו באמצעות בדיקת ההשערות שיפורטו להלן. תחילה נעשה מאמץ להרחיב את ההבנה הקיימת אודות האופן בו תופסים חיילים ומפקדים את השפעתם של גורמים מצביים על החלטות אתיות, ובאיזה אופן באות לידי ביטוי הטיית ייחוס שונות בתפיסה זו. בשלב ראשון התמקד המחקר בהטיית הייחוס כמשתנה תלוי ונבחנה השאלה כיצד היא מושפעת מהמשתנה הבלתי תלוי מושא השיפוט- עצמי או זולת. בהתאם לסקירה שהובאה ביחס לנטיה לראות את העצמי באור חיובי יותר יחסית לזולת, ובהתאם לנטיה להערכת יתר של התנהגות אתית ביחס לעצמי הועלתה ההשערה כי:

1H: במצב של שיפוט עצמי הייחוס יהיה פחות מוכוון להשפעה מצבית לעומת מצב בו השיפוט נעשה מעמדה של צופה ביחס לאחר.

2H: עוצמת החוללות העצמית האתית נוכח אתגרים מצביים, תהיה גבוהה יותר במצב של שיפוט עצמי לעומת מצב בו השיפוט נעשה ביחס לזולת.

בהתאם לא-סימטריות שתוארו על ידי מאל ועמיתיו בנוגע להטיית הצופה-משתתף (Malle, 2006; Malle, Knobe, & Nelson, 2007), הועלתה ההשערה כי

3H : בהתייחס לחריגות אתיות בעבר, הייחוס יהיה מועד יותר להשפעה מצבית בתנאי של שיפוט עצמי, לעומת מצב בו השיפוט נעשה ביחס לחריגות עבר של הזולת.

כמו כן, בהמשך למודל הדיסוננס האתי שהוצג, ולמצא של טרביניו ויאנגבלאד כי קיים קשר חיובי חזק (מתאם חיובי) בין מיקוד שליטה חיצוני לבין חריגות אתיות (Treviño & Youngblood, 1990), שיערתי כי ביחס למשתנה התלוי "עוצמת הייחוס החיצוני" ולמשתנה הבלתי תלוי "היקף החריגות האתיות בעבר":

4H : ימצא מתאם חיובי בין היקף החריגות האתיות לבין מידת הייחוס החיצוני, כך שבקרב משתתפים שיעידו על רמה גבוהה יותר של חריגות אתיות תהיה נטייה גבוהה יותר לייחוס חיצוני.

ההשערות שפורטו עד כה, התייחסו לאופן בו מושפעים מספר משתנים תלויים מהשאלה האם השיפוט או הדיווח נעשים ביחס לעצמי או ביחס לזולת. על מנת לאפשר פרשנות טובה יותר של הנתונים, וכפתח למחקר מעמיק יותר בעתיד, הוחלט לבצע בדיקה של כלל המשתנים יחד, ביחס לעצמי. כלומר, במערך מחקרי מתאמי אחד שולבו המשתנים- הערכת המועדות להשפעה מצבית (A); חוללות עצמית אתית ביחס לאתגרים מצביים (B); ייחוס בנוגע לחריגות אתיות (C) וחריגות אתיות כפי שעלו בדיווח עצמי (D).

בדומה להשערה 4H, שיערתי כי לאור הרקע המחקרי שהובא לעיל:

5H : ימצא קשר חיובי בין מידת ההכרה בהשפעה מצבית, והנטייה לייחוס חיצוני של חריגות אתיות לבין רמה גבוהה יותר של חריגות אתיות.

במקביל, שיערתי כי:

6H : ימצא קשר שלילי בן מידת החוללות העצמית האתית לבין עוצמת החריגות האתיות.

## שיטה וממצאים

פרק זה יכלול את פירוט הניסויים השונים שבוצעו במסגרת המחקר, כמו גם את ממצאיהם הרלוונטיים. על מנת לאפשר קריאה רציפה וממוקדת יותר, יובאו הניסויים בזה אחר זה, כאשר עבור כל ניסוי בנפרד יפורטו תיאור הניסוי, השיטה, התוצאות והדיון בהן.

### א. ניסוי 1א' - מושא השיפוט והשפעתו על עוצמת הטיית הייחוס

ניסוי זה התמקד בהטיית הייחוס ובחן כיצד היא מושפעת ממושא השיפוט- עצמי או זולת. בניסוי נשאלו מפקדים על האופן בו הם תופסים את השפעותיהם של גורמים מצביים שונים על התנהגות מוסרית. בכל הרצה, מחצית מהמשתתפים התבקשו להתייחס להשפעתם של גורמים מצביים אלה ביחס לעצמי, והמחצית השניה של המפקדים התבקשו להתייחס להשפעתם של גורמים אלה ביחס לזולת. בהתאם לסקירה שהובאה ביחס לנטיה לראות את העצמי באור חיובי יותר יחסית לזולת, ובהתאם לנטיה להערכת יתר של התנהגות אתית ביחס לעצמי הועלתה ההשערה כי:

1H: במצב של שיפוט עצמי הייחוס יהיה פחות מוכוון להשפעה מצבית לעומת מצב בו השיפוט נעשה מעמדה של צופה ביחס לאחר.

2H: הערכת עוצמת החוללות העצמית האתית נוכח אתגרים מצביים, תהיה גבוהה יותר במצב של שיפוט עצמי לעומת מצב בו השיפוט נעשה ביחס לזולת.

השערות אלה מוצבות לכאורה בסתירה להטיית הצופה-משתתף. הסיבה לכך היא שכאשר ההתייחסות היא עקרונית- "אני מאמין שאפעל באופן כזה או אחר", או "אני מאמין כי השפעתו של גורם מצבי X' תקפה לגבי באופן אישי"- היא אינה מתייחסת למעשה שלילי שכבר בוצע ויש צורך להסבירו. מכיוון שאנשים ייחסו לעצמם יכולת גבוהה לדבוק בצו מצפונם ביחס לגורמים מצביים וחיצוניים- מלכתחילה לא נוצר דיסוננס אתי, והטיית הצופה משתתף לא תבוא לידי ביטוי. זאת, אולי בהמשך לעובדה שבמגוון של תחומים אנשים רואים עצמם כבעלי יכולות וביצועים שהם מעל הממוצע, ובהקשר האתי- כבעלי רמה מוסרית גבוהה מהממוצע (Epley & Dunning, 2006, 2008; Myers, 1980; Tyson, 1992). לאור זאת, ובניגוד להטיית הצופה משתתף כאמור- בשיפוט עצמי אנשים יירתעו מההכרה בעוצמתם של גורמים מצביים. הזולת נתפס כ"חלש" יותר יחסית לעצמי, ונתון יותר להשפעתם של גורמים חיצוניים וכוחות מצביים הפועלים עליו.

### 1. שיטה

#### (א) משתתפים

המשתתפים היו קבוצות שונות של מפקדים בדרגות צוער ועד רס"ן ובני גילאים שבין 19 ל-34. שלוש הקבוצות המרכזיות שלקחו חלק בניסוי הורכבו מחניכי המכללה לפיקוד טקטי והקורס לפיקוד ומטה של

צה"ל. הבחירה באוכלוסיית מפקדים נעשתה משני שיקולים מרכזיים. ראשית, אחד המאפיינים של קורסים מסוג זה הוא שהם מרכזים לתוכם מגוון רחב של יחידות, כאשר לכל היותר ניתן למצוא חניך או שניים ששירתו באותה היחידה. כל קורס כזה מייצג עשרות יחידות שונות ולכן, העברת שאלונים לאוכלוסיית שפורטו לעיל מאפשרת דגימה של מגוון יחידות רחב יותר מזו שניתן למצוא ביחידה אורגנית בצה"ל. השיקול השני נוגע לעובדה שאחד המניעים למחקר זה הוא בחינה של התערבויות עתידיות שיביאו למענה טוב יותר בתחום האתי. מ"פים-מג"דים לעתיד- יהוו אוכלוסיית יעד מרכזית של התערבות כזו ולכן היה חשוב לבחון את עמדותיהם.

בסה"כ לקחו חלק בניסוי 266 מפקדים מיחידות שונות. המשתתפים הוקצו באופן אקראי לאחת משתי קבוצות הניסוי, כאשר 129 משתתפים נדרשו להביע עמדה ביחס לעצמי ו-137 משתתפים נדרשו לעשות זאת ביחס לזולת.

### **(ב) הליך המחקר**

ההקצאה האקראית לתנאים השונים נעשתה באמצעות שתי הספרות האחרונות של המספר האישי. הודגשה בפני המשתתפים חשיבותן של תשובות כנות ככל האפשר. על מנת להבטיח את העמידה בהגדרות של אתיקה מחקרית, וכן על מנת לוודא שהמשתתפים מרגישים ככל האפשר בנח להשיב בכנות, ננקטו מספר פעולות. ראשית, מילוי השאלון הוגדר כרשות וכלל המשתתפים שלקחו חלק בשאלון הביעו את הסכמתם לקחת בו חלק. לכלל המשתתפים הובטחה אנונימיות. הודגש כי לא יוצג לאף גורם צבאי פילוח על פי כיתות/צוותים/מחלקות וכיוצא בזה, או בין יחידות שונות. כמו כן הובהר כי מבחינה טכנית אין כל דרך לשייך שאלון לאדם כזה או אחר. המילוי נעשה באמצעות טופס מקוון מסוג "Google Form". מילוי השאלונים ארך בממוצע כ-7 דקות. בתום הניסוי, הוצגו למשתתפים תוצאותיו הראשוניות והתקיים עימם דיון בנושא, למטרות הדרכתיות.

### **(ג) כלים**

**שאלון ייחוס בנוגע להשפעתם של גורמים מוסריים על התנהגות אתית** (ר' שאלון בנספח 1). השאלון נבנה במיוחד לצורך ניסוי זה, מתוך הצורך בשאלון שימפה אתגרים מצביים רלוונטיים לצה"ל. כל שאלון כלל אחד עשר היגדים שנוסחו כעובדה. למשל: "בסביבה מוזנחת יש לאנשים נטיה מוגברת להתנהג באופן לא מוסרי ולא ראוי", ובסוף כל היגד/עובדה הופיעה עמדת ייחוס: בתנאי "עצמי" הופיעה העמדה "קביעה זו נכונה גם לגביי באופן אישי" ובתנאי "זולת" הופיעה העמדה "קביעה זו נכונה ביחס לרוב בני האדם". הנבדק השיב על כל שאלה בסקאלה של 1 (לא מסכימה) עד 5 (מסכימה במידה רבה מאוד). ניתן לראות את השאלון המלא בנספח 1.

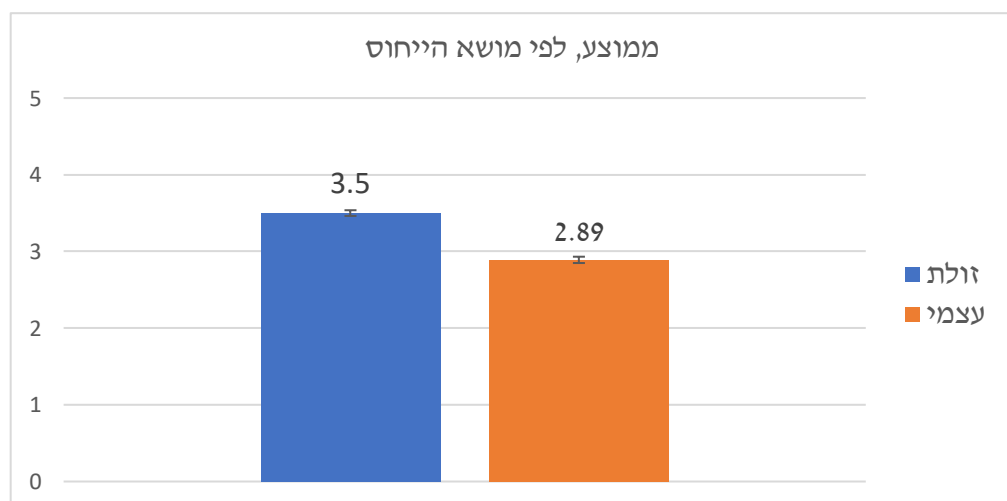
ההיגדים נבחרו בהמשך למיפוי של גורמים שונים המשפיעים על התנהגות אתית בהקשר הצבאי. מיפוי זה היווה שלב מקדים למחקר הנוכחי וכלל שיחות עם מפקדי חטיבות מרחביות ביהודה ושומרון, ועיון בתחקירים צבאיים הנוגעים לחריגות אתיות שבוצעו בגיזרה זו. שמונה מתוך ההיגדים התייחסו להשפעתם של גורמים מצביים ספציפיים: משך העימות, סביבה מוזנחת, מצבי זעם וכעס, מדרון חלקלק, כח כגורם משחית, עמידה מהצד, שחיקה ועייפות, ומרחק פיזי או מנטלי מהזולת. היגד נוסף התייחס באופן כללי להשפעתם של גורמים מצביים: "אנשים טובים, במצבים מסויימים, נוטים לעשות דברים רעים". היגד אחר התייחס למנגנוני תירוץ והצדקה: "לאנשים יש יכולת טבעית לספק מנגנוני הדחקה או הצדקה למעשים לא מוסריים שהם שותפים להם". ההיגד האחרון התייחס לעשרת ההיגדים שקדמו לו בהקשר של הטיית הייחוס: "אנשים משוכנעים שהם חסינים מפני התורפות האנושיות שתוארו בסעיפים הקודמים".

## 2. תוצאות

ראשית, שיערתי כי הפריטים בשאלון משקפים תפיסה כללית בנוגע לייחוס חיצוני או פנימי, ולכן ביקשתי לבדוק את המהימנות הפנימית של השאלון. מדד המהימנות אלפא של קרונבאך של הפריטים הללו שיקף מהימנות גבוהה של הכלי הן בגרסת העצמי ( $\alpha=0.78$ ) והן בגרסת הזולת ( $\alpha=0.70$ ). לכן, חושב לכל נבדק ציון ממוצע מעבר לכל השאלות, שביטא את מידת האמונה שלו שגורמי מצב משפיעים על החלטות אתיות שיתקבלו בעתיד.

לצורך בדיקת ההשערה נערך מבחן T Test למדגמים בלתי תלויים עבור מושא הייחוס- עצמי או זולת. הניתוח העלה אפקט מובהק עבור מושא הייחוס  $T(df=264)=-8.05, p<0.001, Cohen's d=0.99$ . דהיינו, משתתפים גילו מידה גבוהה יותר של הסכמה לייחוס חיצוני, כאשר מושא הייחוס הוא הזולת ( $SD=0.56$ ), יחסית לקבוצה בה מושא הייחוס הוא העצמי ( $M=2.89, SD=0.67$ ).

תרשים 1: הכרה בהשפעת גורמים מצביים, לפי מושא הייחוס



גם בבדיקה של כל פריט ופריט נפרד נמצא אפקט מובהק, כפי שניתן לראות בנספח 7.

לאור הדמיון בין שני הניסויים, הדיון המתייחס לתוצאות ניסוי זה יובא יחד עם הדיון בנוגע לתוצאות ניסוי ב'.

### **ב. ניסוי ב' - רפליקציה של ניסוי א' עם סולם דרגות משופר**

ניסוי זה חזר למעשה על ניסוי א' אך בגרסא זו שונה סולם ההערכה ל"0" עד "10". השיקולים למעבר לסולם זה פורטו בסעיף "כלים" בהמשך.

#### **1. שיטה**

##### **(א) משתתפים**

באופן דומה לניסוי א', נבחרה אוכלוסיית מפקדים מגוונת מתוך הכשרה, במקרה הזה, 58 חניכי המכללה לפיקוד טקטי. המשתתפים הוקצו באופן אקראי לאחת משתי קבוצות הניסוי, כאשר 26 משתתפים נדרשו להביע עמדה ביחס לעצמי ו-32 משתתפים נדרשו לעשות ביחס לזולת. טווח הגילאים של המשתתפים נע בין 22 ל-27 ( $M=23.98$ ,  $SD=1.17$ ).

##### **(ב) הליך המחקר**

כמו בניסוי א', ההקצאה האקראית לתנאים השונים נעשתה באמצעות שתי הספרות האחרונות של המספר האישי.

על מנת להבטיח את העמידה בהגדרות של אתיקה מחקרית, וכן על מנת לוודא שהמשתתפים מרגישים ככל האפשר נוח להשיב בכנות, ננקטו מספר פעולות. ראשית, מילוי השאלון הוגדר כרשות וכלל המשתתפים שלקחו חלק בשאלון הביעו את הסכמתם לקחת בו חלק ומילאו טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר. לכלל המשתתפים הובטחה אנונימיות, והודגש כי לא יוצג לאף גורם צבאי פילוח על פי כיתות/צוותים/מחלקות וכיוצא בזה, או בין יחידות שונות. הובהר כי הניסוי נערך כחלק ממחקר אקדמי במכללה לביטחון לאומי, במרכז הבינתחומי בהרצליה ובאוניברסיטת חיפה, וכי הוא אינו נעשה ביוזמת המערכת הצבאית, ולא ישמש לאבחון צבאי המתייחס ליחידה או הכשרה ספציפית. כמו כן הובהר כי מבחינה טכנית אין כל דרך לשייך שאלון לאדם כזה או אחר. הודגשה בפני המשתתפים חשיבותן של תשובות כנות ככל האפשר.

מילוי השאלונים נעשה באמצעות טופס מקוון מסוג "Google Form" וארך בממוצע כ-7 דקות. בתום הניסוי, הוצגו למשתתפים תוצאותיו הראשוניות והתקיים עימם דיון בנושא, למטרות הדרכתיות. כמו כן,

נמסרו למשתתפים פרטים נוספים על המחקר, כולל המסגרת האקדמית המלאה במסגרתה הוא נערך (המכללה לביטחון לאומי, שמות המנחים, פרטים של עורך המחקר ליצירת קשר בהמשך וכו').

### (ג) כלים

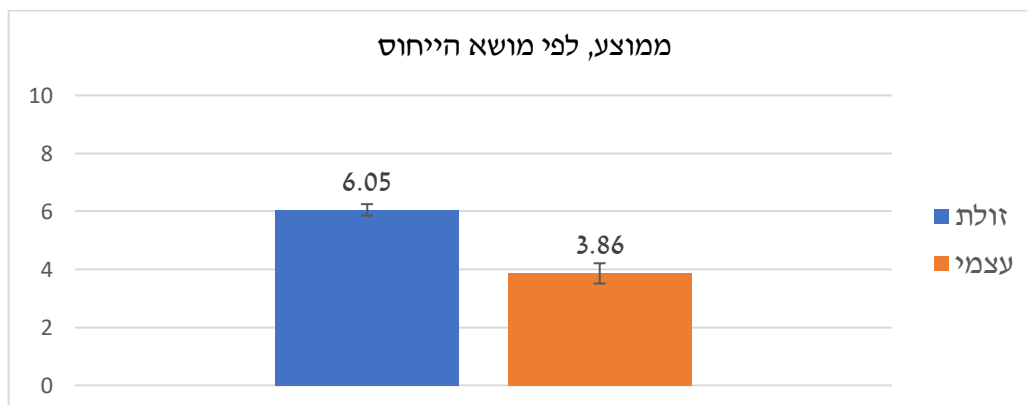
**שאלון ייחוס בנוגע להשפעתם של גורמים מוסריים על התנהגות אתית** (ר' שאלון בנספח 1 ו-2). השאלון הוא נגזרת של הכלי שפורט בניסוי א'1, אלא שכאן הנבדק השיב על כל שאלה בסקאלה של 0 (לא מסכימה כלל) עד 10 (מסכימה במידה רבה מאוד). הבחירה בסולם זה נעשתה לאור היותו סולם "טבעי", כלומר קיימת הבנה ברורה של המשיבים בנוגע למשמעותו של "0" כאי הסכמה מלאה ו-"10" כהסכמה מוחלטת. ניתן לראות מספר דוגמאות של שימוש בסולם מסוג זה במחקרים בנושא אתיקה ופסיכולוגיה חברתית (לדוגמה: (Danziger, Montal, & Barkan, 2012)

### 2. תוצאות

ראשית, שיערתי כי הפריטים בשאלון משקפים תפיסה כללית בנוגע לייחוס חיצוני או פנימי, ולכן ביקשתי לבדוק את המהימנות הפנימית של השאלון. מדד המהימנות אלפא של קרונבאך של הפריטים הללו שיקף מהימנות גבוהה של הכלי בגרסת העצמי ( $\alpha=0.85$ ) ומהימנות בינונית בגרסת הזולת ( $\alpha=0.67$ ). לכן, חושב לכל נבדק ציון ממוצע מעבר לכל השאלות שביטא את מידת האמונה שלו שגורמי מצב משפיעים על החלטות אתיות שיתקבלו בעתיד.

לצורך בדיקת ההשערה נערך מבחן T Test למדגמים בלתי תלויים עבור מושא הייחוס- עצמי או זולת. הניתוח העלה אפקט מובהק עבור מושא הייחוס  $T(df=56) = 5.7, p < 0.001, \text{Cohen's } d = 1.46$ . דהיינו, משתתפים גילו מידה גבוהה יותר של הסכמה לייחוס חיצוני, כאשר מושא הייחוס הוא הזולת ( $SD=1.13$ ,  $M=6.05$ ), יחסית לקבוצה בה מושא הייחוס הוא העצמי ( $SD=1.79$ ,  $M=3.86$ ).

תרשים 2: הכרה בהשפעת גורמים מצביים, לפי מושא הייחוס



גם בבדיקה של כל פריט ופריט בנפרד נמצא אפקט מובהק, כפי שניתן לראות בנספח 8, ובתרשימים 3 ו-4 המובאים בדיון בעמודים הבאים.

## 2. דיון לניסויים 1א' ו-1ב'

בשתי הגרסאות של ניסוי 1 הועלתה השערה כי אנשים ייטו לייחס לזולת מועדות גבוהה יותר להשפעה מצבית ואכן, כאשר נערכה השוואה בין משתתפים שהתייחסו לזולת לבין כאלה שהתייחסו לעצמי- אוששה השערה זו באופן מובהק, עם גודל אפקט גבוה יחסית. לאור הממצאים השונים בנוגע לעוצמתם של כוחות מצביים, והשפעתם על ההתנהגות- מעניין לציין כי לא זו בלבד שהמשתתפים ראו את עצמם כ"חסינים" למדי להשפעה מצבית יחסית לזולת, אלא גם כ"חסינים" יחסית לסולם ההערכה שהוצג להם. כזכור, הניסוי נערך בשתי גרסאות- בראשונה עם סולם בן 6 דרגות (1-5) ובשניה עם סולם בן 11 דרגות (0-10). בשני המקרים המשתתפים נתנו לזולת ציון שהוא מעל לנקודת האמצע (3.50 ו-6.05, בהתאמה), ולעצמם נתנו ציון שמבטא הסכמה נמוכה יחסית, מתחת לנקודת האמצע (2.89 ו-3.86, בהתאמה). כלומר, בשני המקרים קבוצת ה"עצמי" ביטאה הסכמה נמוכה עד נמוכה מאוד עם המועדות להשפעה מצבית, לא רק יחסית לזולת אלא גם באופן מוחלט.

הפער שאושש בין שתי הקבוצות, כמו גם העובדה שהפער נמצא מובהק הן בממוצע הסולם והן עבור כל פריט בנפרד, והעובדה שממוצעי התשובות ממוקמים משני צידי האמצע- כל אלו מבטאים הדגמה מעשית של הטיה לטובת העצמי, וכן של א-סימטריות בהטיות ייחוס בין העצמי לזולת (Malle, 2006).

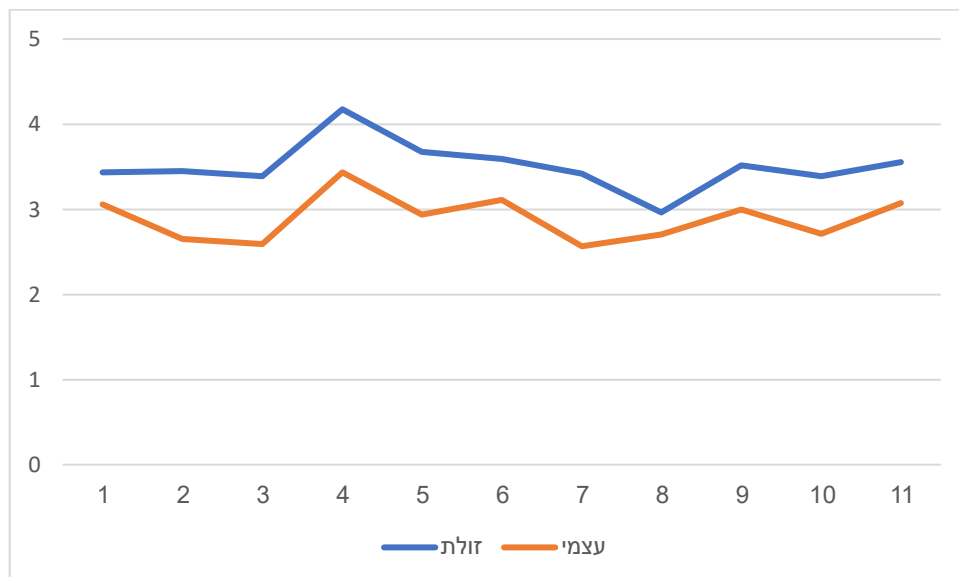
מעניין לציין בהקשר זה פריט אחד מתוך הסולם בו נעשה שימוש בניסוי 1: "אנשים משוכנעים שהם חסינים מפני התורפות האנושיות שתוארו בסעיפים הקודמים". יש מידה מסויימת של אירוניה בעובדה שאף בשאלה זו, נשמר פער מובהק ויציב בין קבוצת הזולת לקבוצת העצמי. כלומר, גם בשאלה המתייחסת ישירות להטיה במידת ההכרה בהשפעה מצבית- המשתתפים הפגינו הטיה במידת ההכרה בהשפעה זו. תשובה זו מצביעה על עוצמתה של הטיית ייחוס זו ומדגישה עד כמה היא קשורה לטובת העצמי, ולא לקושי בלתי תלוי לייחס באופן מאוזן יותר. כפי שסיכם זאת מלודינוב: "אנחנו מעריכים הערכת יתר את היכולת שלנו לעמוד בפני הנטיה להערכת יתר" (Mlodinow, 2013, p. 199).

ראוי לציין, כפי שניתן לראות מניתוח הפרשי הפריטים המובאים בנספחים 7 ו-8 ובתרשימים 3 ו-4 המצורפים לעיל, כי קיימת מידה של תאימות בין הפריטים בהשוואה בין ה"עצמי" לבין "זולת". כלומר, לא זו בלבד שנמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות, בממוצע ועבור כל פריט, אלא גם מצבם היחסי של הפריטים

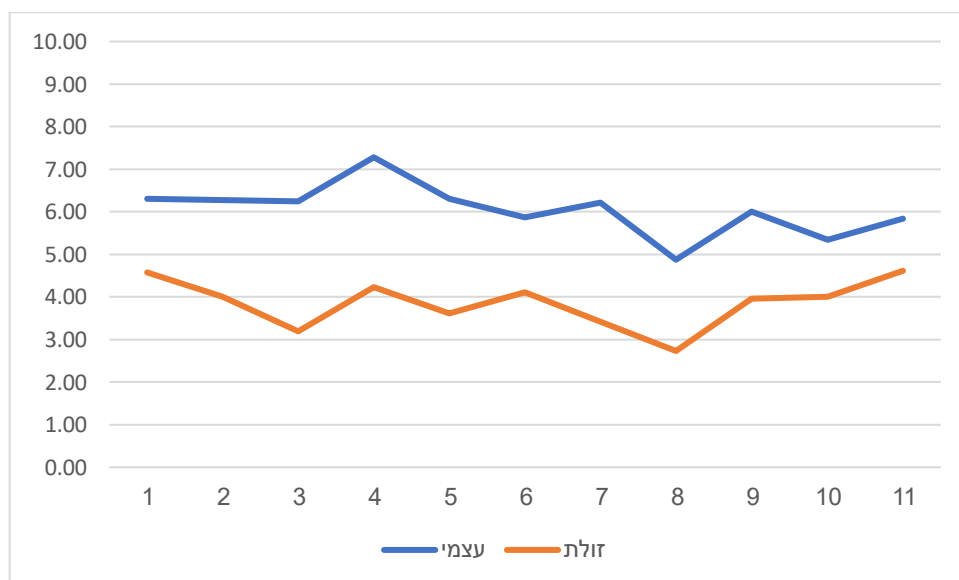


בינם לבין עצמם דומה בהשוואה בין העצמי לבין הזולת. התרשימים המצורפים מראים בבירור את התוואי הדומה של גרף ה"עצמי" וגרף ה"זולת":

תרשים 3: ניסוי 1א', ממוצעי פריטים, לפי מושא הייחוס



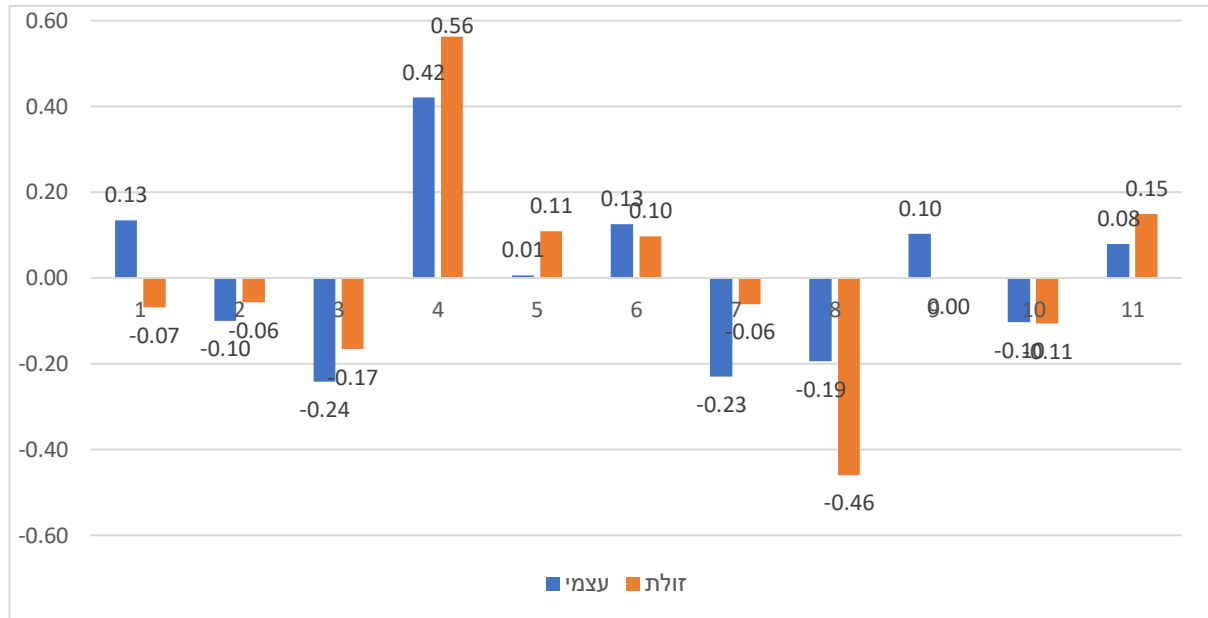
תרשים 4: ניסוי 1ב', ממוצעי פריטים, לפי מושא הייחוס



מבחינה סטטיסטית, הדבר בא לידי ביטוי גם באמצעות ניתוח ציוני התקן של הפריטים, וכפי שניתן לראות בתרשים 5, כמעט כל הפריטים נמצאים באותו צד של ציוני התקן הן בתנאי הזולת והן בתנאי העצמי. לא רק הסימון, אלא גם המיקום היחסי של ציוני התקן משקף דמיון בין פריטים, כפי שניתן לראות ביחס לפריטים 10, 11, 4 ו-6, למשל. במילים אחרות, מידת ההשפעה היחסית של גורמים משתנים נתפסת באופן

דומה, בין אם בתנאי העצמי ובין אם בתנאי הזולת. יש לזכור שדמיון זה התקבל מהשוואת תשובותיהן של שתי קבוצות משיבים שונות, מה שמעצים את חשיבותו של דמיון זה.

תרשים 5: ציוני תקן של פריטי סולם, ניסוי 1א'



תאימות זו בנתונים, לצד המהימנות הגבוהה של הסולם הן בתנאי העצמי והן בתנאי הזולת, מצביעה על כך שיש כאן מבנה תפיסתי סדור יחסית בתפיסתם של המשתתפים, גם אם לא באופן מפורש ומודע. כפי שיצויין בהמשך נדרשת כמובן העמקה מחקרית משמעותית יותר על מנת לבסס את תוקפם של הסולמות בהם נעשה שימוש במחקר זה, אך די בניתוח ראשוני זה כדי להמחיש את הפוטנציאל הטמון בביצועה של העמקה כזו.

### ג. ניסוי 2- מושא השיפוט והשפעתו על החוללות העצמית האתית

הניסוי הקודם, על שתי גרסאותיו, התמקד בתהליך הייחוס ובחן כיצד הטיות בייחוס החיצוני מושפעות ממושא השיפוט- עצמי או זולת. בניסוי הנוכחי נעשה ניסיון לבחון את האופן בו מעריכים חיילים את יכולתם לדבוק בצו מצפונם ו/או להתנהג באופן אתי, גם נוכח אתגרים מצביים. הגדרה זו משיקה למה שנבחן בניסוי א', אך משלבת מרכיב של "חוללות עצמית אתית". כאשר פרט השיב בניסוי 1 (א' ו-ב') כי: "אני מאמין כי השפעתו של גורם מצבי X' תקפה לגבי באופן אישי", הוא לא נדרש להתייחס לשאלה האם הוא חושב שינהג באופן מוסרי או לא. שאלה זו נמצאת ברקע, אך לא מעבר לכך. בשאלוני "חוללות עצמית" בהם נעשה שימוש בניסוי זה, נדרש הפרט לשקלל שני רכיבים: 1) "אני מאמין שאדע להתגבר ולעשות X" (2) "גם במצב שבו יקרה לי Y" (ראו למשל: Sherer et al., 1982, p. 79; Chen, Gully & Eden, 2001, p. 79).

.(666

בכל הרצה, התבקשה מחצית מהמשתתפים להתייחס להתמודדותם עם אתגרים מצביים שונים ביחס לעצמי, והמחצית השנייה התבקשה להתייחס להתמודדות עם אתגרים אלה ביחס לזולת.

בהתאם לסקירה שהובאה ביחס לנטיה לראות את רמת המוסר של העצמי באור חיובי יותר יחסית לזולת, ובהתאם לנטיה להערכת יתר של יכולת שליטה עצמית ביחס לעצמי שיערתי כי:

2H : עוצמת החוללות העצמית האתית נוכח אתגרים מצביים, תהיה גבוהה יותר במצב של שיפוט עצמי לעומת מצב בו השיפוט נעשה ביחס לזולת.

### 1. שיטה

#### (א) משתתפים

המשתתפים בניסוי זה היו לוחמים ולוחמות משתי פלוגות חי"ר מעורבות מגדרית. בסה"כ לקחו חלק בניסוי 90 חיילים וחיילות. המשתתפים הוקצו באופן אקראי לאחת משתי קבוצות הניסוי, כאשר 48 משתתפים נדרשו להביע עמדה ביחס לעצמי ו-42 משתתפים נדרשו לעשות ביחס לזולת. במהלך ההרצות השונות לקחו חלק גברים (43) ונשים (47) בטווח גילאים הנע בין 18 ל-25 ( $M=20.3$ ,  $SD=1.2$ ). הוותק בשירות הצבאי נע בין 8 חודשי שירות ל-29 חודשי שירות ( $M=15.2$ ,  $SD=7.2$ ).

#### (ב) הליך המחקר

ההקצאה האקראית לתנאים השונים נעשתה באמצעות שתי הספרות האחרונות של המספר האישי. על מנת להבטיח את העמידה בהגדרות של אתיקה מחקרית, וכן על מנת לוודא שהמשתתפים מרגישים ככל האפשר בנח להשיב בכנות, ננקטו מספר פעולות. ראשית, מילוי השאלון הוגדר כרשות וכלל המשתתפים שלקחו חלק בשאלון הביעו את הסכמתם לקחת בו חלק ומילאו טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר. לכלל המשתתפים הובטחה אנונימיות, וכן הובהר כי ניתוח השאלונים לא יוצג לאף גורם צבאי פילוח על פי כיתות/צוותים/מחלקות וכיוצא בזה, או כהשוואה בין יחידות שונות. הובהר כי הניסוי נערך כחלק ממחקר אקדמי במכללה לביטחון לאומי, באוניברסיטת חיפה ובמרכז הבינתחומי בהרצליה, וכי הוא אינו נעשה ביוזמת המערכת הצבאית, ולא ישמש לאבחון צבאי המתייחס ליחידה או הכשרה ספציפית. כמו כן הובהר כי מבחינה טכנית אין כל דרך לשייך שאלון לאדם כזה או אחר. הודגשה בפני המשתתפים חשיבותן של תשובות כנות ככל האפשר.

המילוי נעשה באמצעות טופס מקוון מסוג "Google Form". מילוי השאלונים ארך במוצע כ-7 דקות. בתום הניסוי, הוצגו למשתתפים תוצאותיו הראשוניות והתקיים עימם דיון בנושא, למטרות הדרכתיות.

## ג) כלים

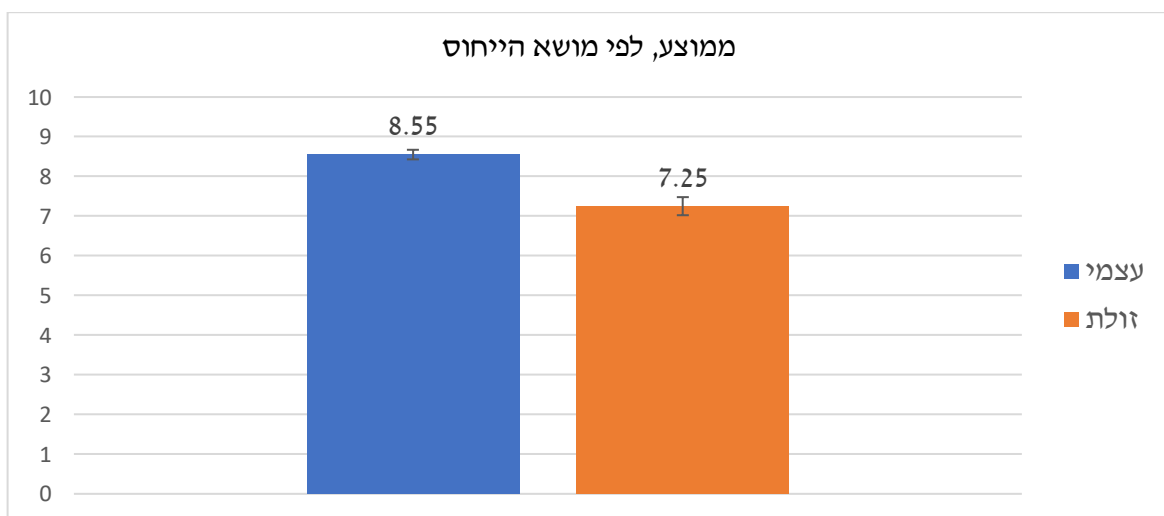
**שאלון חוללות עצמית אתית** (ר' שאלון בנספחים 3-4). השאלון נבנה במיוחד לצורך ניסוי זה, על בסיס העקרונות של שאלון חוללות עצמית אתית שנבנה בהקשר אחר (עבירות מחשב) (Kuo & Hsu, 2001). כל שאלון כולל שלושה עשר היגדים שנוסחו באופן המבטא התמודדות עם אתגר מצבי או כח חיצוני כמו לחץ חברתי, עייפות, הזנחה סביבתית וכיוצא בזה. לדוגמא, "אני מאמין שגם במצב של עייפות או שחיקה לאורך תעסוקה מבצעת באיו"ש אדע לבחור נכון ולעשות את הדבר המוסרי הראוי". ניתן לראות את השאלון המלא בנספחים 3-4. בכל היגד המשתתפים התבקשו להתייחס למידת ההסכמה שלהם בסולם שנע בין "0" (לא מסכים כלל) ל-"10" (מסכים לחלוטין).

## 2. תוצאות ודיון

ראשית, שיערתי כי הפריטים בשאלון משקפים תפיסה כללית בנוגע לחוללות האתית של העצמי או האחר, ולכן ביקשתי לבדוק את המהימנות הפנימית של השאלון. מדד המהימנות אלפא של קרונבאך של הפריטים הללו שיקף מהימנות גבוהה של הכלי הן בגרסת העצמי ( $\alpha=0.79$ ) והן בגרסת הזולת ( $\alpha=0.92$ ). לכן, חישבנו לכל נבדק ציון ממוצע מעבר לכל השאלות שביטא את מידת החוללות העצמית אתית של הפרט, בנוגע לאתגרים מצביים בפעילות צבאית.

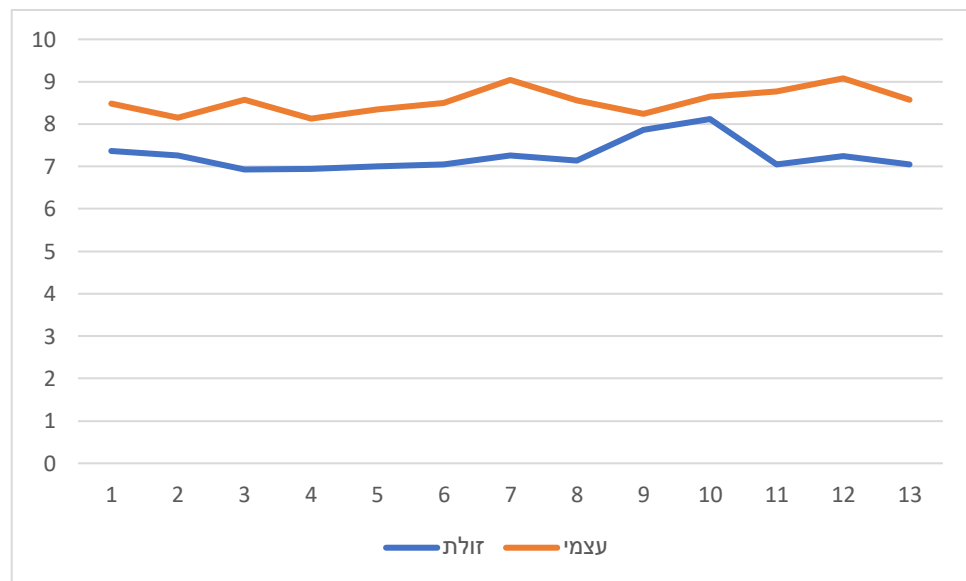
לצורך בדיקת ההפרש ביניהן נערך מבחן T Test למדגמים בלתי תלויים עבור מושא הייחוס- עצמי או זולת. הניתוח העלה אפקט מובהק עבור מושא הייחוס  $T(df=88)= 5.2, p<0.001, Cohen's d=1.08$ . דהיינו, משתתפים גילו עוצמה גבוהה יותר של חוללות, כאשר מושא הייחוס הוא העצמי ( $M=8.55, SD=0.84$ ), יחסית לקבוצה בה מושא הייחוס הוא הזולת ( $M=7.25, SD=1.48$ ).

תרשים 6: חוללות עצמית אתית, לפי מושא הייחוס



בניסוי זה "תורגמו" כזכור האתגרים המצביים שהוצגו באופן עקרוני ומופשט יחסית בניסוי 1, לחוללות עצמית ביחס לאתגרים אתיים ספציפיים. ההשערה היתה כי אנשים יגלו יותר "אופטימיות" ביחס ליכולתם להתמודד עם אתגרים מצביים ועם כוחות חיצוניים בהקשר האתי- כאשר יתייחסו לעצמם לעומת התייחסותם לאחרים, והשערה זו אוששה באופן מובהק. יש לציין כי גם במקרה זה, כמו בניסוי מס' 1, הפער לטובת ה"עצמי" נשמר הן עבור הציון הממוצע בסולם, והן עבור כל פריט ופריט (עבור שניים מתוך שלושה עשר פריטים הפער נשמר, אך לא נמצא כמובהק).

תרשים 7: הפרשי פריטים, לפי מושא ייחוס



ניתן לפרש ממצא זה כביטוי של הטיה לטובת העצמי הן בתחושת החסינות היחסית להשפעתם של גורמים מצביים, והן בפער בין העצמי לבין הזולת.

ניסוי 2, בדיוק כמו ניסוי 1, נמצא בהלימה עם הטיית הייחוס הבסיסית, לפיה אנשים מקנים משקל יתר לגורמים פנימיים בהסבר התנהגות ומשקל חסר לגורמים המצביים (Bandura, 1990; Jones & Nisbett, 1972; Ross, 1977). הניסוי השני מרחיב ומעמיק את מסקנות הניסוי הראשון הן לאור העובדה שהוא מתייחס מפורשות ליכולתו של הפרט לנהוג בהתאם לצו מצפוני, והן בהתייחסות המפורשת להקשר של פעילות צבאית באזור יהודה ושומרון. העובדה שבשני הניסויים נמצאה מהימנות פנימית גבוהה יחסית בין פריטי הסולם הנמדד לבין עצמם מהווה ממצא חשוב, גם אם לא מספק, בדרך לתיקופו של כלי מדידה מהימן. בנוסף, יש להרחיב את המחקר באופן כזה שיאפשר חיזוק התוקף החיצוני של כלי מדידה זה.

כזכור, הקבוצה שהשתתפה בניסוי זה היתה חלק מיחידה מעורבת מגדרית. הקשר בין מגדר לבין שיפוט אתי אינו נמצא במוקד מחקר זה, אך לאור העובדה שמדובר במאפיין ייחודי יחסית ליחידות אחרות, בוצעה

בדיקה לבחינת האפשרות של השפעה מגדרית. בהמשך לכך בוצע ניתוח שונות ANOVA דו כיווני שבו נבחנה השפעת המגדר (זכר או נקבה) ומושא הייחוס (עצמי או זולת) על עוצמת החוללות העצמית המדווחת. בניתוח זה נמצא אפקט עיקרי מובהק למושא הייחוס,  $F(1,90)=8.84$ ,  $p=0.004$ ,  $\text{partial } \eta^2=0.096$ . כלומר, משתתפים אשר העידו על הזולת ציינו עוצמה גבוהה יותר של חריגות אתיות לעומת משתתפים אשר התייחסו לחריגות של עצמם, כפי שכבר דווח קודם לכן. אפקט המגדר ואפקט האינטראקציה בין מגדר למושא ייחוס נמצאו לא מובהקים. להלן טבלה המפרטת את התפלגות הנתונים, בהתייחס למשתנה המגדר:

טבלה 1: חוללות עצמית התפלגות לפי מגדר ומושא ייחוס

	מגדר	M	SD
עצמי	זכר	7.81	2.00
	נקבה	8.26	0.88
	סך הכל	8.05	1.50
זולת	זכר	7.11	1.47
	נקבה	6.97	1.54
	סך הכל	7.05	1.48
סך הכל	זכר	7.51	1.81
	נקבה	7.85	1.27
	סך הכל	7.68	1.56

#### ד. ניסוי 3- התייחסות לחריגות עבר והשפעת מושא הייחוס על כיוון הטיית הייחוס

בהמשך לניסויים הקודמים, גם ניסוי זה, התמקד בהטיית הייחוס ובחן כיצד היא מושפעת ממושא השיפוט-עצמי או זולת. בניסויים 1א' ו-1ב' הטיית הייחוס נבחנה באופן עקרוני, ביחס להיגדים המתארים השפעה מצבית כזו או אחרת- "במצב מאתגר X", אנשים נוטים לעשות דבר שלילי "Y", אני חושב שזה נכון לגביי [לגבי הזולת]". בניסוי 2, הטיית הייחוס נבחנה ביחס להיגדים המתארים התגברות על השפעה מצבית כזו או אחרת- "גם במצב X, אני מאמין כי אני [זולת] אדע [ידע] לדבוק בערכיי [ערכיו]". בשני המקרים נמצאה נטיה גבוהה יותר לייחוס חיצוני ביחס לזולת מאשר ביחס לעצמי. כפי שהוסבר בניסויים הקודמים, שיערתי כי במקרים אלה לא תבוא לידי ביטוי הטיית הצופה משתתף, מכיוון שההתייחסות אינה נוגעת לחריגה אתית שבוצעה בעבר, אלא לעמדה כללית.

הניסוי הנוכחי מבקש לבחון כיצד באה לידי ביטוי הטיית הייחוס ביחס לחריגות אתיות שבוצעו במהלך פעילות מבצעית. בעוד הניסויים הקודמים איפשרו למשתתפים להתייחס למה שנתפס כהצלחה מבחינה מוסרית- עמידה באתגר אתי נוכח כוחות מצביים- בניסוי הבא, נדרשו המשתתפים להתייחס למה שנתפס ככישלון מוסרי- חריגה אתית. במקרה זה שיערתי כי בהתאם להטיית הצופה משתתף, בשיפוט חריגות אתיות של הזולת- משתתפים ייטו לייחס משקל רב יותר להשפעות של אופי ואישיות, מאשר להשפעות של מצב ונסיבות. כאשר מושא השיפוט הוא העצמי, לעומת זאת, משתתפים ייטו לייחס משקל רב יותר להשפעות של המצב והנסיבות. לניסוי זה הוגדרו באופן פורמלי שתי השערות:

3H: בהתייחס לחריגות אתיות בעבר, הייחוס יהיה מועד יותר להשפעה מצבית בתנאי של שיפוט עצמי, לעומת מצב בו השיפוט נעשה ביחס לחריגות עבר של הזולת.

4H: יימצא מתאם חיובי בין היקף החריגות האתיות לבין מידת הייחוס החיצוני, כך שבקרב משתתפים שיעידו על רמה גבוהה יותר של חריגות אתיות תהיה נטיה גבוהה יותר לייחוס חיצוני.

## 1. שיטה

### (א) משתתפים

המשתתפים היו שתי קבוצות של מפקדים וחיילים לוחמים בעלי דרגות שונות ובני גילאים שונים. בסה"כ לקחו חלק בניסוי 123 משתתפים. 108 מהם גברים, לעומת 15 נשים. נתונים נוספים מופיעים בטבלה לעיל. לאור טווח הגילאים הרחב והתפלגותו החריגה צוינו, בנוסף לממוצע וסטיית תקן, גם חציון וערכי קיצון:

טבלה 2: משתנים דמוגרפיים

Med	SD	M	Max	Min	
24	6.5	25	48	19	גיל (שנים)
7	13.8	11.6	75	4	ניסיון קודם באיו"ש בחודשים
24	31.4	35.6	250	10	זמן שחלף מאז גיוס לצבא (חודשים)

המשתתפים הוקצו באופן אקראי לאחת משתי קבוצות הניסוי, כאשר 58 משתתפים נדרשו להביע עמדה ביחס לעצמי ו- 65 משתתפים נדרשו לעשות זאת ביחס לזולת.

### (ב) הליך המחקר

המענה לשאלון נעשה באמצעות טופס מקוון מסוג "Google Form". ההקצאה האקראית לתנאים השונים נעשתה באמצעות שתי הספרות האחרונות של המספר האישי.

על מנת להבטיח את העמידה בהגדרות של אתיקה מחקרית, וכן על מנת לוודא שהמשתתפים מרגישים ככל האפשר בנח להשיב בכנות, ננקטו מספר פעולות. ראשית, מילוי השאלון הוגדר כרשות וכלל המשתתפים שלקחו חלק בשאלון הביעו את הסכמתם לקחת בו חלק ומילאו טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר. לכלל המשתתפים הובטחה אנונימיות, וכן הובהר כי לא יוצג לאף גורם צבאי פילוח על פי כיתות/צוותים/מחלקות או כהשוואה בין יחידות שונות וכיוצא בזה. הובהר כי הניסוי נערך כחלק ממחקר אקדמי במכללה לביטחון לאומי, באוניברסיטת חיפה ובמרכז הבינתחומי בהרצליה, וכי הוא אינו נעשה ביוזמת המערכת הצבאית, ולא ישמש לאבחון צבאי של יחידה או הכשרה ספציפית. כמו כן הובהר כי מבחינה טכנית אין כל דרך לשייך שאלון לאדם כזה או אחר. הודגשה בפני המשתתפים חשיבותן של תשובות כנות ככל האפשר.

מילוי השאלונים ארך במוצע כ-7 דקות. בתום הניסוי, הוצגו למשתתפים תוצאותיו הראשוניות והתקיים עימם דיון בנושא, למטרות הדרכתיות. כמו כן, נמסרו למשתתפים פרטים נוספים על המחקר, כולל המסגרת האקדמית המלאה במסגרתה הוא נערך (שמות המנחים, פרטים ליצירת קשר בהמשך וכו').

### **(ג) כלים**

**שאלון חריגות אתיות (ר' שאלון בנספחים 5-6).** השאלון נבנה לאחר שיחות עם מפקדי חטיבות מרחביות ביהודה ושומרון, שאלונים דומים שנעשה בהם שימוש במחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל (מינקה-ברנד, 2013) וכן על בסיס שאלוני מחקר של צבא ארצות הברית שעסקו בחריגות אתיות (US Army Surgeon General, 2006). השאלון כלל התייחסויות למגוון לחריגות אתיות המבוססות על אירועי אמת. על מנת לקבל את מירב המידע הרלוונטי לשכיחות החריגה ולהבחין בין מקרה פעוט וחד פעמי לבין מקרה שכיח יותר, התבקשו המשתתפים להתייחס לאירועי חריגה בסולם שנע בין "0" (לא קרה מעולם) ל-"10" (אירע מספר רב של פעמים). זאת, להבדיל מהתייחסות דיכוטומית של "קרה" מול "לא קרה". ההנחה היתה כי בסולם שבין 0 ל-10, משתתפים ירגישו יותר בנוח לשתף באירועים חריגים שאירעו, לעומת אופציית השאלה הדיכוטומית. השאלון נבנה בשתי גרסאות: אחת מתייחסת לחריגות זולת, והשנייה מתייחסת לחריגות עצמי.

המשתתפים חולקו רנדומלית לשני תנאים: התייחסות לחריגות עבר של הזולת, והתייחסות לחריגות עבר של העצמי.

בסוף השאלון התבקשו המשתתפים לייחס את החריגות עליהן דיווחו קודם לכן. אופן הייחוס (חיצוני-מצבי מול פנימי-דיספוזיציוני) הוא המשתנה התלוי הנמדד בניסוי זה. כלומר, המשתתפים התבקשו לייחס את ההסבר לחריגות האתיות לאחד משני הקטבים הבאים: "קשור בעיקר למצב ולנסיבות, פחות לאופי או אישיות" מול "קשור בעיקר לאופי ואישיות, פחות למצב ולנסיבות". השאלון נבנה כך שלאחר המענה יהיו



בידינו שתי תשובות ייחוס עבור כל תנאי- האחת על גבי סולם רציף בן עשר דרגות שנע בין קוטב "ייחוס חיצוני" לקוטב "ייחוס פנימי" (להלן, משתנה EXT1), והשניה דיכוטומית שיש בה רק שתי אפשרויות מענה- "חיצוני" מול "פנימי" (להלן, משתנה EXT2). שאלון הייחוס נבנה באופן כזה לאור האתגרים הנוגעים להערכה של עמדות ייחוס ולחשיבות השימוש בכלי מדידה משולבים בהערכה זו (McAuley, Duncan, & Russell, 1992; Russel, 1982).

בהמשך חושבו ההבדלים בין תשובות הייחוס בכל תנאי (עצמי או זולת), על מנת לאשש או להפריך את השערה 3H בנוגע להטיית הצופה משתתף בייחוס של חריגות אתיות. כמו כן, נבדק המתאם בין עוצמת החריגה המדווחת בתנאי "עצמי" לבין מידת הייחוס החיצוני. זאת על מנת לאשש או להפריך את השערה 4H בנוגע למתאם בין חריגות אתיות לבין מידת הייחוס החיצוני. הבדיקה לאישוש או הפרכה של השערה 4H התבצעה רק בתנאי של דיווח חריגות עצמי, לאור העובדה שרק בתנאי זה יש לצפות לדיסוננס אתי, שיוביל לייחוס חיצוני. זאת גם בהמשך להשערה 3H, המניחה הפרש מובהק בין הייחוס בתנאי העצמי לייחוס בתנאי הזולת.

## 2. תוצאות ודיון

ראשית, נבדקה המהימנות הפנימית של הדיווח על חריגות אתיות, על מנת שנוכל לעבוד עם משתנה יחיד שהוא ממוצע הדיווח. מדד המהימנות אלפא של קרונבאך של הפריטים הללו שיקף מהימנות גבוהה של הכלי הן בגרסת העצמי ( $\alpha=0.80$ ) והן בגרסת הזולת ( $\alpha=0.82$ ). לכן, חושב לכל נבדק ציון ממוצע מעבר לכל השאלות, שביטא את עוצמת החריגה בעבר.

לאחר מכן נבדקו ההשערות עצמן, ונבחנו ההבדלים באופן הייחוס בשני התנאים, על בסיס שתי השאלות: זו עם הסולם הרציף הדו-קוטבי, וזו עם הסולם השמי בעל שתי האפשרויות. ביחס לשאלה הרציפה הומר סולם החישוב מסולם דו קוטבי לסולם של 0 עד 10, כאשר "0" מייצג את הייחוס הפנימי ו-"10" מייצג ייחוס חיצוני, "5" מהווה נקודת אמצע. בשני התנאים (עצמי וזולת) הנטיה היתה לכיוון הייחוס הפנימי. כלומר, בשני התנאים התשובה היתה קרובה יותר לקוטב הפנימי מאשר לקוטב החיצוני (קטנה מ-5), כפי שניתן לראות בטבלה הבאה:

טבלה 3: ייחוס חריגות אתיות (משתנה EXT1), על פי מושא הייחוס

	SD	M	
עצמי	3.36	3.8	
זולת	2.9	3.9	

כפי שניתן לראות, הפרש הממוצעים הוא זניח, ונמצא לא מובהק סטטיסטית במבחן T להפרשי ממוצעים. לאחר מכן נבדקה התשובה לשאלה השניה, בה נדרשו המשתתפים לבחור בין שתי אפשרויות בדידות- ייחוס חיצוני מול ייחוס פנימי. ראשית, על מנת לבחון האם קיים קשר בין מושא דיווח החריגות (עצמי/זולת) לבין הייחוס (חיצוני/פנימי) נערך מבחן חי בריבוע לאי תלות. הבדיקה נמצאה מובהקת, קרי בקרב המשתתפים שהתבקשו להסביר חריגות עצמיות, היתה נטיה גבוהה יותר לייחוס חיצוני, מאשר בקרב משתתפים שהתבקשו להסביר חריגות של הזולת:  $\chi^2(1, n=123) = 12.1, p < 0.001$ , עם מתאם חזק  $\phi = 0.31$ . בטבלה לעיל ניתן לראות את התפלגות האחוזים בתנאים השונים:

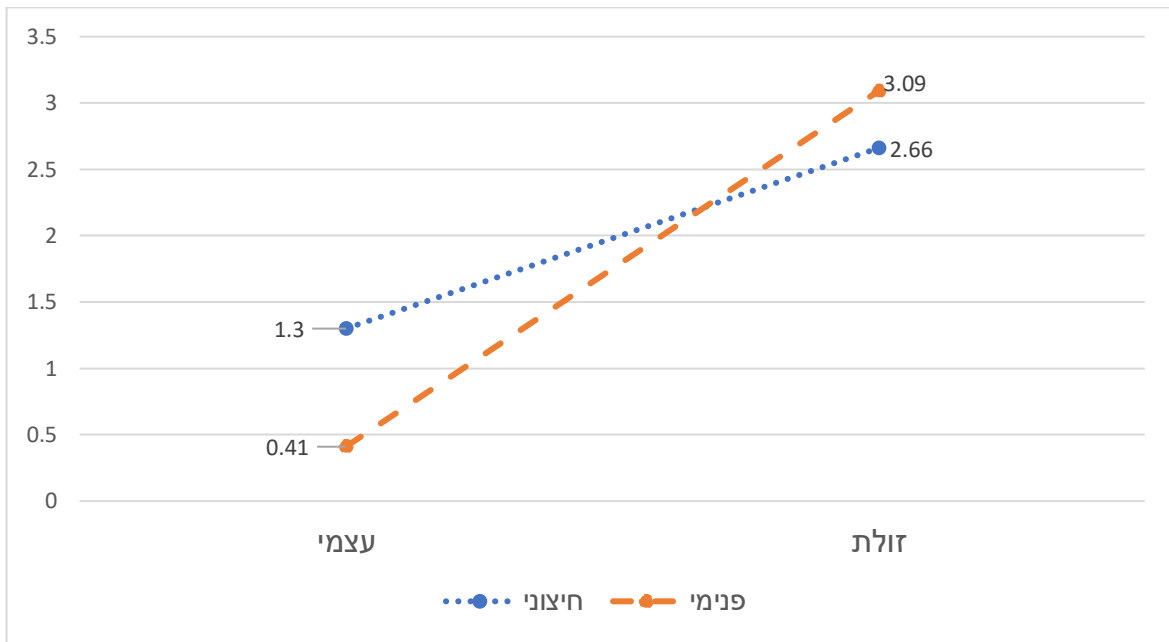
טבלה 4: טבלת שכיחויות (ייחוס חיצוני או פנימי על פי משתנה EXT2)

סך הכל	ייחוס		
	חיצוני	פנימי	
58 (100%)	36 (62%)	22 (38%)	עצמי
65 (100%)	20 (31%)	45 (69%)	תנאי זולת
123 (100%)	56 (46%)	67 (54%)	סך הכל

בנוסף, בוצע ניתוח שונות ANOVA דו כיווני שבו נבחנה השפעת מושא הייחוס (עצמי או זולת) ואופן הייחוס (חיצוני או פנימי) על עוצמת החריגה האתית. בניתוח זה נמצא אפקט עיקרי מובהק למושא הייחוס,  $F(1,119) = 40.8, p < 0.001, \text{partial } \eta^2 = 0.255$ . כלומר, משתתפים אשר העידו על הזולת ציינו עוצמה גבוהה יותר של חריגות אתיות ( $M = 2.96, SD = 2.04$ ) לעומת משתתפים אשר התייחסו לחריגות של עצמם ( $M = 0.96, SD = 1.16$ ). האפקט העיקרי של אופן הייחוס לא נמצא מובהק. בנוסף נמצאה אינטראקציה מובהקת שולית  $F(1,119) = 3.14, p = 0.035, \text{partial } \eta^2 = 0.035$ : בקרב משתתפים בתנאי ה"עצמי", אלה שייחסו את החריגות להשפעה חיצונית גם דיווחו על עוצמת חריגה גבוהה יותר ( $M = 1.30, SD = 1.25$ ) ואילו אלה שייחסו את החריגות לגורמים פנימיים- חרגו פחות ( $M = 0.41, SD = 0.72$ ). מצב העניינים בקרב המשתתפים שהתייחסו לזולת היה הפוך: משתתפים שייחסו באופן חיצוני דיווחו על עוצמת חריגה נמוכה יותר ( $M = 2.66, SD = 2.32$ ) לעומת משתתפים שייחסו באופן פנימי ( $M = 3.09, SD = 1.91$ ).

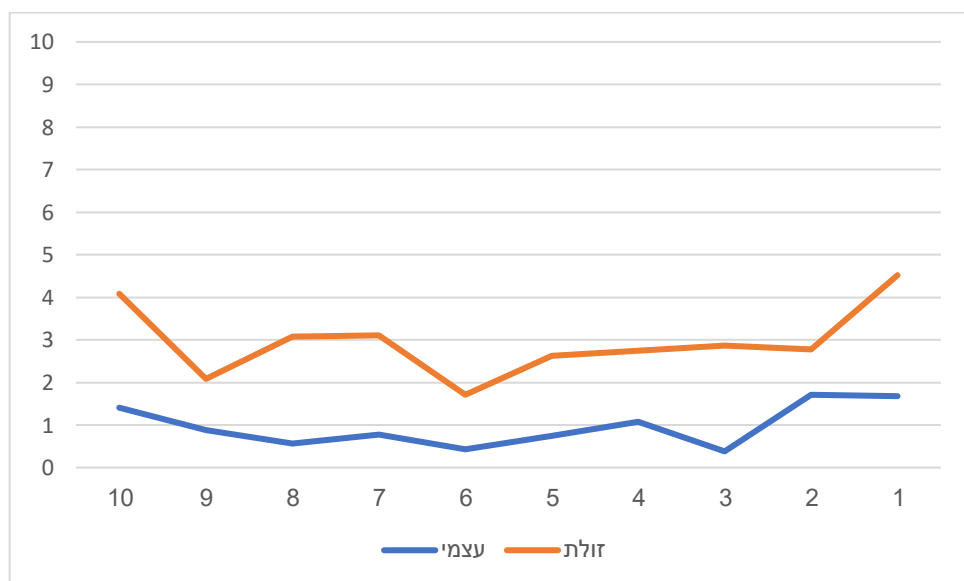
כפי שניתן לראות מניתוח המשתנה EXT2, ככל שעוצמת החריגה גבוהה יותר בתנאי העצמי, כך ניתן לזהות נטיה גוברת לייחוס חיצוני. לגבי תנאי הזולת, כיוון הקשר הפוך- עוצמת חריגה גבוהה יחסית תהיה מקושרת לייחוס פנימי.

תרשים 8: אינטראקציה בין אופן הייחוס ומושא השיפוט בהשפעתם על עוצמת החריוגות (ייחוס חיצוני או פנימי על פי משתנה EXT2)



כזכור, בדיקת השונות הצביעה על הפרש מובהק בין חריגות בתנאי העצמי לחריוגות בתנאי הזולת. ממצא זה אינו מפתיע, ואינו עומד במוקד ההשערות של מחקר זה, אך כבסיס לפרשנות שלמה יותר של הנתונים ביצענו גם בדיקת t-test להפרשי ממוצעים על כל אחד מפריטי סולם החריוגות האתיות. כפי שניתן לראות בנספח 10, ההפרש נמצא מובהק למדגמים בלתי תלויים, עבור כל אחד מהפריטים. להלן הצגה גרפית של התשובות בשני התנאים:

תרשים 9: ממוצעי פריטים, חריגות אתיות לפי מושא השיפוט



כהשלמה לניתוח השונות, נבדק המתאם בין עוצמת החריוגה האתית העצמית לבין הנטייה לייחוס חיצוני, על

פי משתנה EXT1. בהתאם להשערה 4H, נמצא כי קיים מתאם חיובי בין שני המשתנים כאשר מושא הייחוס הוא העצמי:  $r=0.46, p<0.001$ . כזכור, לא ייחדנו לתנאי של "דיווח זולת" השערה דומה, ואכן נמצא כי אין מתאם מובהק בתנאי זה:  $r=-0.02, p=0.875$ .

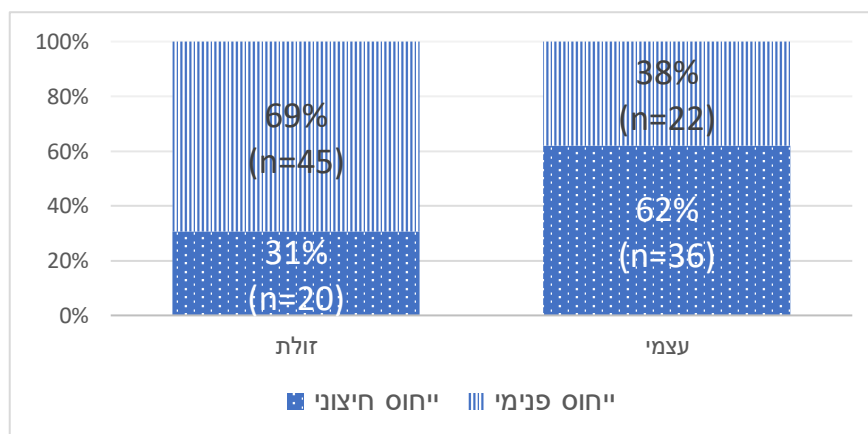
להלן סיכום ממצאי המודלים השונים ביחס לקשר בין עוצמת החריגה ובין אופן הייחוס:

טבלה 5: האם נמצא קשר בין עוצמת החריגה לנטיית הייחוס?

	בדיקת מתאם, על פי משתנה EXT1 (סולם)	בדיקת שונות, על פי משתנה EXT2 (שמי)
<b>זולת</b>	לא נמצא מתאם בין עוצמת החריגה לבין הנטיה לייחוס חיצוני	משתתפים שבחרו בייחוס פנימי העידו על יותר חריגות של הזולת
<b>עצמי</b>	נמצא מתאם חיובי בין עוצמת החריגה לבין הנטיה לייחוס חיצוני	משתתפים שבחרו בייחוס פנימי העידו על פחות חריגות עצמיות

בניסוי זה ביקשנו כזכור לתפעל את הטיית הייחוס ולהפוך את הא-סימטריה שהודגמה בניסויים 1 ו-2. לאור ההתייחסות לחריגות אתיות כסוג של כישלון אתי, ציפינו לקבל ביטוי של הטיית הצופה משתתף. לאחר שציינו את היקף החריגות האתיות ביחס לעצמם או לזולת, התבקשו המשתתפים להתייחס לייחוס באמצעות שני סוגי שאלות: שאלה עם סולם תשובות רציף ושאלה עם שתי אפשרויות נומינליות- ייחוס פנימי מול ייחוס חיצוני. בנייתו התשובה הרציפה לא נמצא מתאם מובהק בין היקף החריגות האתיות לבין אופן הייחוס. בתשובה בה נכפתה על המשתתפים החובה להכריע בין שתי תשובות נומינליות, נמצא אפקט מובהק המאשש את ההשערה: בקבוצה שהתייחסה לחריגות עצמיות מרבית המשתתפים הכריעו לטובת ייחוס חיצוני, ובקבוצה שהתייחסה לחריגות זולת ייחסו רוב המשתתפים את החריגות לייחוס פנימי. א-סימטריה זו ניכרת היטב מהתבוננות בתרשים המצורף:

תרשים 10: התפלגות תשובות ייחוס, בהמשך לחריגות אתיות



ממצא זה מחזק את ממצאיו של מאל במטה-אנליזה שלו בנוגע למחקרי הטיות ייחוס. כזכור, מאל הראה כי העקביות היחידה שניתן להראות בנוגע להטיות ייחוס היא שהטיית הצופה משתתף באה לידי ביטוי ביחס להתנהגויות שליליות והתהפכה ביחס להתנהגויות חיוביות. בעיניו של מאל, הדבר מראה שמדובר בהטיה לטובת העצמי (Malle, 2006). למעשה, כבר ב-1975 טענו מילר ורוס כי את הטיית הייחוס הבסיסית ואת הטיית הצופה-משתתף יש לסייג ולסווג כהטיות לטובת העצמי. כלומר, כאלו שהצליחו או ביצעו מעשה חיובי, יסווגו אותו כקשור למאפיינים פנימיים; וכאלו שתפקדו באופן שלילי או נכשלו, ייחסו זאת לגורמים סביבתיים ונסיבתיים שמעבר לשליטתם (Miller & Ross, 1975).

ההסבר של הטייה לטובת העצמי מקבל חיזוק משמעותי מהממצא של שאלת הייחוס בסולם הרציף. למרות שסולם זה לא סיפק, כזכור, הבדל מובהק בין קבוצת העצמי לקבוצת הזולת, כאשר נבחן המתאם בין היקף החריגות לבין הנטייה לייחוס חיצוני בתנאי העצמי, נמצא מתאם חיובי בינוני ( $r=0.46$ ) ומובהק: ככל שמשתתפים בתנאי העצמי דיווחו על חריגות אתיות בעוצמה גבוהה יותר, כך גברה הנטייה לייחוס חיצוני כהסבר לאותן חריגות. במונחים של שונות מוסברת, היקף החריגות האתיות בתנאי העצמי הסביר 21% מהשונות באופן הייחוס. ניתוח השונות (ANOVA) שנערך על המשתנה השמי גם הוא מחזק את הטענה שבתנאי העצמי קיים קשר בין אופן הייחוס ובין עוצמת החריגה. כלומר, אלו שבחרו מבין שתי האפשרויות בייחוס חיצוני- הם גם אלו שחרגו יותר.

לגבי תנאי הזולת הממצא פחות חד משמעי. מצד אחד, בניתוח השונות על בסיס המשתנה השמי- נמצאה כזכור אינטראקציה שהניבה כיוון השפעה הפוך מאשר בתנאי העצמי: חריגות גבוהות יותר של הזולת היו מקושרות לייחוס פנימי יותר. ניתוח המתאם על פי משתנה הסולם בתנאי הזולת, לעומת זאת, הניב מתאם זניח ( $r=-0.02$ ).

ניתן לראות בממצאים אלו חיזוק לא רק להסבר של הטיה לטובת העצמי, אלא גם לתפקידו של אופן הייחוס במנגנון המיתון של הדיסוננס האתי: סביר להניח כי ככל שהאדם מעלה בזיכרונו אירועים רבים יותר, או חמורים יותר, בהם הוא עצמו חרג- הצורך למתן את הדיסוננס גובר, והמשאבים הנדרשים למיתונו גדולים יותר- ולכן מידת ההרחקה להסבר חיצוני גוברת. יחד עם זאת, מנגנון כזה יהיה רלוונטי רק, או בעיקר, בתנאי העצמי. בתנאי הזולת, אם בכלל יתעורר דיסוננס כתוצאה מחריגה של חבר ליחידה- הדרך ה"בטוחה" והקלה למתנו תהיה לייחס זאת לאופיו/של הזולת. תיאור זה עשוי להסביר את האינטראקציה שנמצאה ביחס למשתנים- מושא ייחוס, אופן הייחוס וחריגה אתית.

הסבר חלופי קשור להבחנה בין תנאי העצמי לתנאי הזולת. למעשה, כאשר המשתתפים מהרהרים בחריגות אתיות של הזולת, הם גם חושבים קצת על עצמם: היחידה של הפרט, ודאי בהקשר הצבאי, רחוקה מלהיות

זולת גרידא. היא מהווה קבוצת ייחוס קרובה וחלק משמעותי מזהותו של הפרט. בנוסף, ההיזכרות במקרה בו היה הפרט יעד למישהו שחרג, או ידע על מישהו שחרג, עשויה גם היא לעורר דיסוננס אתי. שתי חלופות אלה עשויות למתן את ההבדלים להם ציפינו למצוא בין שני התנאים.

הסבר אפשרי נוסף למתינות הממצאים בניסוי 3 קשור לתיאוריה המרכזית עליה הוא נסמך. כזכור, המודל המרכזי עליו נשענת עבודה זו הוא המודל של הדיסוננס האתי. על פי הפרשנות בה נקטנו, המחשבה על חריגה אתית מעוררת דיסוננס אתי, ועל מנת לפשר צרימה זו אצל חלק ממשותפים היתה נטיה לייחוס חיצוני. אלא שייחוס חיצוני הוא רק אחד מתוך מגוון רחב של אמצעים למיתון דיסוננס אתי, ולכן אין לצפות שכלל הדיסוננס, במידה והתעורר כזה-יתורגם למאמץ מיתון בדמות ייחוס חיצוני. ייתכן שמשותפים עשו שימוש מנטלי במנגנוני "מיתון" אחרים, ולכן אין לצפות לכך שכלל הדיסוננס יבוא לידי ביטוי באמצעות ייחוס חיצוני.

#### **ה. ניסוי 4- מחקר מתאמי על כח הניבוי של משתני ייחוס ושיפוט לעוצמת החריגות**

##### **האתיות**

בניסויים שפורטו עד כה, נבדקו בכל פעם מספר משתנים תלויים ביחס לאופן בו הם מושפעים מהשאלה האם השיפוט או הדיווח נעשים ביחס לעצמי או ביחס לזולת. על מנת לאפשר פרשנות טובה יותר של הנתונים, וכפתח למחקר מעמיק יותר בעתיד, הוחלט לבצע בדיקה של משתני ייחוס שונים ביחד ולחוד על עצמת החריגה האתית. המשתתפים התבקשו להשיב על סדרת שאלונים המתייחסים ל: הערכת המועדות להשפעה מצבית; חוללות עצמית אתית ביחס לאתגרים מצביים; ייחוס בנוגע לחריגות אתיות, וחריגות אתיות כפי שעלו בדיווח עצמי. השערות המחקר לשלב זה היו:

5H: יימצא קשר חיובי בין מידת ההכרה בהשפעה מצבית, והנטיה לייחוס חיצוני של חריגות אתיות לבין רמה גבוהה יותר של חריגות אתיות.

ו-

6H: יימצא קשר שלילי בן מידת החוללות העצמית האתית לבין עוצמת החריגות האתיות.

##### **1. שיטה**

##### **(א) משתתפים**

המשתתפים במחקר זה היו לוחמים ומפקדים מיחידות שדה שונות. הבחירה של גודד כזה או אחר התבצעה למול גרף ההכשרות הצה"לי. כלומר, נבחרו גודדים ממגוון יחידות שנמצאות לאחר תעסוקה באוגדת יהודה ושומרון או לקראת תעסוקה כזו, ובעלי ניסיון קודם בגזרה. בכל העברה היתה הקפדה על כח אורגני שלם-מחלקה, פלוגה, גודד, ולא מקבץ חיילים על פי בחירת המפקדים. זאת, על מנת לוודא שלא נוצרת הטיה

בדגימת החיילים (שליחה של חיילים טובים בלבד, כאלה שלא יצאו לאימון מסויים, וכיוצא בזה). על מנת לצמצם את השפעתו של אקלים יחידתי הקשור למערך מסוים או ליחידה צבאית מסויימת הועברו השאלונים לחיילים ממגוון יחידות- חיל רגלים, שריון, תותחנים וכיוצא בזה.

בסה"כ לקחו חלק בשלב זה של המחקר 203 משתתפים לוחמים, מתוכם 161 חיילים ו-42 מפקדים. כלל המשתתפים היו גברים. טווח הגילאים נע בין 19 ל-40 ( $M=20.57$ ,  $SD=1.96$ ); הניסיון המצטבר באיו"ש נע בין חודש אחד ל-45 חודשים ( $M=3.3$ ,  $SD=2.48$ ).

### **(ב) הליך המחקר**

על מנת להבטיח את העמידה בהגדרות של אתיקה מחקרית, וכן על מנת לוודא שהמשתתפים מרגישים ככל האפשר בנח להשיב בכנות, ננקטו מספר פעולות. ראשית, מילוי השאלון הוגדר כרשות וכלל המשתתפים שלקחו חלק בשאלון הביעו את הסכמתם לקחת בו חלק ומילאו טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר. לכלל המשתתפים הובטחה אנונימיות, וכן הובהר כי לא יוצג לאף גורם צבאי פילוח על פי כיתות/צוותים/מחלקות או כהשוואה בין יחידות שונות וכיוצא בזה. הובהר כי הניסוי נערך כחלק ממחקר אקדמי במכללה לביטחון לאומי, באוניברסיטת חיפה ובמרכז הבינתחומי בהרצליה, וכי הוא אינו נעשה ביוזמת המערכת הצבאית, ולא ישמש לאבחון צבאי של יחידה או הכשרה ספציפית. כמו כן הובהר כי מבחינה טכנית אין כל דרך לשייך שאלון לאדם כזה או אחר. הודגשה בפני המשתתפים חשיבותן של תשובות כנות ככל האפשר.

המילוי נעשה באמצעות טופס מקוון מסוג "Google Form". מילוי השאלונים ארך בממוצע כ-15 דקות. בתום הניסוי, הוצגו למשתתפים תוצאותיו הראשוניות והתקיים עימם דיון בנושא, למטרות הדרכתיות.

### **(ג) כלים**

**הכלים בהם נעשה בשימוש בשלב זה פורטו בשלבי הניסוי הקודמים:** שאלון להערכת המועדויות להשפעה מצבית (שאלון 1); שאלון חוללות עצמית אתית ביחס לאתגרים מצביים (שאלון 3); שאלון דיווח עצמי על חריגות אתיות בעבר וייחוס (שאלון 5).

## 2. תוצאות ודיון

להלן פירוט המשתנים השונים :

טבלה 6: פירוט משתנים

משתנה	פירוט	M	SD
1 מודעות מצבית	להשפעה סולם 0-10; ככל שיותר קרוב ל-0, פחות מועד להשפעת גורמים מצביים	4.8	2.07
2 חוללות עצמית אתית	סולם 0-10; ככל שיותר קרוב ל-0, פחות חוללות עצמית אתית ביחס לאתגרים מצביים	7.6	1.55
3 דיווח עצמי על חריגות אתיות	סולם 0-10; ככל שיותר קרוב ל-0, פחות חריגות אתיות	1.6	1.89
4 ייחוס בנוגע לחריגות אתיות	סולם 0-10; ככל שיותר קרוב ל-0, מייחס חריגות אתיות להסבר דיספוזיציוני ופחות להסבר מצבי	5.1	3.16
5 ייחוס בנוגע לחריגות אתיות	פנימי=0 חיצוני=1	פנימי: 23.2% חיצוני: 39.4%	-

ראשית ביצענו בדיקת מתאמים בין המשתנים הדמוגרפיים לבין משתני הייחוס, השיפוט והחריגות האתיות. לטובת בהירות הניתוח, תחילה יוצגו מתאמים אלה, ורק לאחר הצגת כלל התוצאות הנוגעות למשתנים הדמוגרפיים, יוצגו ויידונו הקשרים בין משתני המחקר לבין עצמם. לבין להלן ממצאי המתאם :

טבלה 7: מטריצת מתאמים בין המשתנים הדמוגרפיים לבין משתני הייחוס, השיפוט והחריגות האתיות

משתנה	1	2	3
1 ניסיון באיו"ש	--		
2 גיל	.283**	--	
3 ותק בשירות צבאי	.378**	.905**	--
4 מודעות להשפעה מצבית	-.109	-.109	-.144*
5 ייחוס בנוגע לחריגות אתיות	.104	-.097	-.110
6 דיווח עצמי על חריגות אתיות	.178**	-.053	-.035
7 חוללות עצמית אתית	.037	.162*	.172**

\*  $p < 0.5$ . \*\*  $p < .01$ . \*\*\*  $p < .001$

מתוך טבלת המתאמים (טבלה 7) ניתן לראות קשרים חזקים בין המשתנים הדמוגרפיים- גיל, ותק בצבא וניסיון קודם באיו"ש- לבין עצמם, ממצא שהוא כמובן טריוויאלי מעצם הגדרתם. כמו כן ניתן לזהות מתאמים חלשים יחסית בין משתני הותק, הניסיון והגיל לבין חוללות עצמית אתית ומודעות להשפעה



מצבית. על מנת לאפשר פרשנות טובה יותר של הנתונים כבסיס להתערבות עתידית, נבנו מספר מודלים הבוחנים את הקשר בין המשתנים השונים לבין נתונים דמוגרפיים: גיל, ניסיון צבאי קודם (פז"מ), ניסיון צבאי באיו"ש.

טבלה 8: רגרסיות מרובות משתנים, משתנים דמוגרפיים כמשתנים ב"ת

ייחוס בנוגע לחריגות			חריגות אתיות על פי			חוללות עצמית אתית			מודעות להשפעה			משתנה
אתיות			דיווח עצמי						מצבית			
$\beta$	SE B	B	$\beta$	SE B	B	$\beta$	SE B	B	$\beta$	SE B	B	
.073	.275	.121	-.045	.164	-.045	.027	.135	.022	.098	.181	.106	גיל
-.243	.030	-.042	-.077	.018	-.008	.159	.015	.013	-.211	.019	-.024	ותק צבאי
.175*	.097	.223	.220**	.058	.168	-.031	.048	-.019	-.057	.064	-.048	ניסיון קודם באיו"ש
	0.038			0.044			0.030			0.011		$R^2$
	0.023			0.030			0.016			0.026		Adj $R^2$
	*2.615			*3.065			2.085			1.762		F

\* $p < .05$ . \*\* $p < .01$

ניתן לסכם בשלב זה את ניתוח תרומת המשתנים הדמוגרפיים של גיל, ותק בצבא וניסיון קודם באיו"ש. הניסיון לבחון באמצעות רגרסיה מרובת משתנים את הקשר בין גורמים דמוגרפיים אלה- גיל ותק וניסיון- לבין מודעות להשפעה מצבית וחוללות עצמית אתית- הניב קשרים חלשים, זניחים או לא מובהקים (טבלה 8). המשתנה הבלתי תלוי היחיד שתרומתו נמצאה מובהקת הוא משך הניסיון המבצעי הקודם ביהודה ושומרון, עם מקדם מתוקנן ומובהק של 0.22 ביחס למשתנה התלוי "חריגות אתיות" ומקדם של 0.18 ביחס למשתנה התלוי "ייחוס חיצוני של חריגות אתיות". אך גם במקרה כזה, המודלים היו בעלי כח הסבר חלש מאוד, שבא לידי ביטוי בפחות מ-5% מתוך השונות המוסברת.

בשלב הבא, לאחר שנותחו המשתנים הדמוגרפיים, נבדקו הקשרים בין המשתנים המנבאים לבין המשתנה המוסבר- עוצמת החריגות האתיות. ראשית נבדקו המתאמים בין משתני המחקר לבין עצמם, כפי שניתן לראות בטבלה מס' 10 לעיל. (המשתנים הדמוגרפיים שכבר הוצגו בטבלה 7 הושמטו מטבלה זו):

טבלה 9: מטריצת מתאמים בין משתני הייחוס והשיפוט לבין עוצמת החריגות האתיות

משתנה	1	2	3	4
1 מודעות להשפעה מצבית	--			
2 ייחוס בנוגע לחריגות אתיות	.187**	--		
3 דיווח עצמי על חריגות אתיות	.307**	.357**	--	
4 חוללות עצמית אתית	-.083	.100	-.199**	--

כפי שניתן לראות, שלושת המשתנים המנבאים מתואמים באופן מובהק עם המשתנה של עוצמת החריגות האתיות. הקשרים בין המשתנים לבין עצמם יידונו לאחר הצגת תוצאות מודל הרגרסיה. מודל הרגרסיה המרובה נבנה כך שהוכנסו לתוכו כלל המשתנים שנמצאו מובהקים, בניסיון לנבא מתוך משתנים אלה את היקף החריגות האתיות כפי שדווח בדיווח עצמי. להלן תוצאות המודל:

טבלה 10: תוצאות ניתוח רגרסיה מרובת משתנים

חריגות אתיות על פי דיווח עצמי			משתנה
$\beta$	SE B	B	
0.181**	0.047	0.138	ניסיון קודם באיו"ש
0.250***	0.058	0.230	מודעות להשפעה מצבית
0.313***	0.038	0.187	ייחוס בנוגע לחריגות אתיות
-0.216**	0.075	-0.264	חוללות עצמית אתית
	0.264		$R^2$
	0.249		Adj $R^2$
	17.728***		F

\*  $p < 0.5$ . \*\*  $p < .01$ . \*\*\*  $p < .001$

ניתוח הרגרסיה משלים את תמונת הקשרים בין המשתנים שמוצגים במרכז מחקר זה: הכרה בהשפעה מצבית, חוללות עצמית אתית, חריגות אתיות, וייחוס חריגות אתיות. מניתוח המתאמים (טבלה 9) עולה כי חריגות אתיות מתואמות חיובית עם הכרה בהשפעה מצבית ועם ייחוס חיצוני ומתואמות שלילית עם חוללות עצמית אתית נוכח אתגרים מצביים. קשרים אלה נמצאו כחזקים ומובהקים גם ברגרסיה מרובת משתנים בה נבחרו האחרונים כמנבאים של חריגות אתיות (ראו ממצאי הרגרסיה בטבלה מס' 10).

מבחינת התוקף התיאורטי, ניתן לטעון שלא היה נכון לכלול את המשתנים של "ניסיון קודם באיו"ש" ואת המשתנה של "ייחוס מצבי של חריגות אתיות" במודל הרגרסיה- גם אם הם מחזקים את עוצמתו של

המודל. משתנה הניסיון הוא טריוויאלי במידה מסוימת- שכן יותר זמן בשטח מזמן יותר הזדמנויות לחרוג. כמו כן, ניתן לטעון כי קיים קושי לעשות שימוש בייחוס של חריגות אתיות כמשתנה מסביר עבור חריגות אתיות מכיוון שעל פי מבנה השאלון הייחוס עצמו מהווה הסבר לחריגות שדווחו. לאור זאת, ועל מנת לבדוק את עוצמת המודל ללא שני משתנים אלה (ניסיון ואופן ייחוס), בדקנו גם מודל מצומצם הכולל שני משתנים בלתי תלויים בלבד: חוללות עצמית אתית ומודעות להשפעה מצבית. להלן תוצאות המודל:

טבלה 11: תוצאות ניתוח רגרסיה מרובת משתנים, מודל מצומצם

חריגות אתיות על פי דיווח עצמי			משתנה
$\beta$	SE B	B	
0.29***	0.06	0.27	מודעות להשפעה מצבית
-0.175**	0.08	-0.214	חוללות עצמית אתית
	0.125		$R^2$
	0.116		Adj $R^2$
	14.25***		F

\*  $p < 0.5$ . \*\*  $p < .01$ . \*\*\*  $p < .001$

כפי שניתן לראות, גם מודל זה נמצא מובהק, ומסביר כ-12% מהשונות בחריגות אתיות. על מנת לקבל פרספקטיבה על נתון זה, ניתן לחזור למחקרים קודמים שנעשו בנוגע לסוגיות אתיות באיו"ש. כזכור, מחקרה של מינקה-ברנד שהובא בסקירת הספרות מצא כי מאפייני אישיות הסבירו רק 7% משונות החריגות האתיות (מינקה-ברנד, 2013).

ניתן לפרש קשרים אלה כביטוי לנתיב קוגניטיבי המותאם לתיאוריית הדיסוננס הקוגניטיבי: כזכור, על פי המודל שהציעו שלווי ועמיתיו, הצדקות עשויות להקל על חריגה אתית מראש, או להצדיקה בדיעבד, ובאמצעות נתיבים אלו- להבטיח שימור של הדימוי העצמי המוסרי. ניתן להניח בהתאם למודל זה כי המשתתפים, שמצאו את עצמם באיו"ש במציאות מאתגרת באופן יום יומי נדרשו פעמים רבות להצדיק חריגות כאלה ואחרות- הן מראש והן בדיעבד. ומכאן אין זה מפתיע שנמצאו נתיבים תפיסתיים הקושרים ייחוס חיצוני, הכרה בהשפעה מצבית, חוללות עצמית אתית נמוכה, וחריגות אתיות.

פרשנות אחרת יכולה לראות במתאמים אלה ביטוי למיתון הדיסוננס לא ביחס לחריגות עצמן, אלא בעצם השיתוף ביחס לחריגות אלה. במקרה כזה נוכל להציע את הפרשנות הבאה: ככל שאדם מחזיק בתפיסות יותר "מצביות" (יותר ייחוס חיצוני, יותר הכרה בהשפעה של גורמיים מצביים, פחות חוללות עצמית נוכח אתגרים מצביים)- כך השיתוף בחריגות אתיות יקשה עליו פחות, יעורר פחות דיסוננס. במילים אחרות- ייתכן

שהקשרים שאנו מזהים הם בין משתנים בלתי תלויים לבין משתנה תלוי שאינו מידת החריגות האתיות, אלא המידה שבה הנבדק מוכן להיזכר ולשתף בחריגות אלה.

מעניין שלא נמצא מתאם חזק בין חוללות עצמית אתית לבין הכרה בהשפעת גורמים מצביים (-0.083). לכאורה ניתן היה לצפות למתאם שלילי ברור בין הכרה בהשפעתם של גורמים מצביים, לבין חוללות עצמית אתית המתייחסת להתגברות על אותם גורמים ממש. פרשנות אפשרית לממצא זה היא שאכן מדובר בשתי מערכות תפיסתיות נבדלות עד כדי כך שהן אינן מתואמות זו עם זו. במקרה כזה ייתכן שפרטים מחזיקים בהבחנה כה ברורה בין "פועל עלי כח X שמאתגר אותי מבחינה אתית" לבין "אני יכול להתמודד עם כח X" עד כדי כך ששני ההיגדים אינם קשורים זה לזה. כך או אחרת, קשה לבסס פרשנות זו בשלב זה ללא בדיקה מעמיקה יותר של כלי המדידה ותוצאות המדידה, כמו למשל ניתוח הקשרים בין פריטים שונים של סולמות אלו לבין עצמם, בבדיקה החורגת מתחומה של עבודה זו.

בשולי הדברים ראוי להתעכב על ממצא אחד מתוך מטריצת המתאמים בין המשתנים השונים. כזכור, בניסוי מס' 3, מצאנו מתאם מובהק בין עוצמת החריגות האתיות לבין הנטיה לייחוס חיצוני ( $r=0.46, P<0.001$ ). גם במדגם של ניסוי מס' 4 מצאנו מתאם חיובי בין שני משתנים אלה, אך בעוצמה מעט חלשה יותר ( $r=0.36, p<0.001$ ). הסבר אפשרי לממצא המתון יותר עשוי להיות קשור להשפעות עקיפות של שאלות אחרות בתוך השאלון עצמו. סדר השאלות בשאלונים 1, 3, ו-5 אמנם נקבע אקראית לכל נבדק על ידי מחולל השאלון, אך הסדר של השאלונים היה קבוע (1, 3 ו-5 בהתאמה) וייתכן שחלק מהממצאים קשורים להשפעות הדדיות בין השאלונים. כלומר המידע שסופק באופן עקיף בשאלונים 1 ו-3 (נספחים 1 ו-3 בהתאמה) בנוגע להשפעתם של גורמים מצביים, שבו כזכור ביטאו המשתתפים נטיה יחסית להדוף הסברים מצביים ביחס לעצמם, מיתן את המתאם בין חריגות לבין ייחוס חיצוני (שאלון 5). אפשרות זו של השפעה הדדית של השאלונים נלקחה בחשבון, אך שיערנו כי ההשפעה ההפוכה (מענה על שאלונים 1 ו-3 לאחר מענה על שאלון החריגות) תהווה השפעה "חמורה" יותר.

כך או אחרת, על מנת לשלול או להעריך טוב יותר אפשרות זו של השפעה הדדית בין השאלונים, נדרשות מספר קבוצות ביקורת, דבר שלא התאפשר בשלב זה לאור היקף המשתתפים. בנוסף, כמו בכל מחקר מתאמי, קשה להצביע על קשרים סיבתיים בין המשתנים, וכן קשה לקבוע האם זוהו כלל המשתנים המרכזיים. ייתכן מאוד שחסרים משתנים מתווכים ו/או ממתנים שיאפשרו הסבר ממצא יותר- דוגמת אקלים ארגוני, אופי היחידה, גורמי אישיות ועוד.

בשולי מחקר זה וכדי למצות את הנתונים שנאספו באופן מיטבי, ביקשנו לבצע בדיקה משלימה להשפעתו של משתנה הפיקוד על משתני המחקר. על מנת לבדוק זאת נערך מבחן T Test למדגמים בלתי תלויים עבור

המשתנה מפקד/חייל. הניתוח העלה אפקט מובהק עבור המשתנים חוללות עצמית ומודעות להשפעה מצבית, אך לא בנוגע לחריגות אתיות או יחוס חריגות אתיות:

טבלה 12: השפעת משתנה "פיקוד" על משתנים שונים

Cohen's d	t(201)	מפקד		חייל		משתנה
		SD	M	SD	M	
0.382	*-2.131	1.40	8.05	1.57	7.448	חוללות עצמית אתית
0.574	*3.328	2.04	3.88	2.00	5.04	מודעות להשפעה מצבית
-	0.076	1.40	1.59	2.00	1.61	חריגות אתיות
-	0.941	3.11	4.64	3.17	5.16	ייחוס חריגות אתיות

\* $p < .05$

במדגם אותו בדקנו היו כזכור 203 משתתפים, מתוכם 42 מפקדים ו-161 חיילים. במה שנוגע לחוללות עצמית אתית ולמודעות להשפעה מצבית נמצאו הבדלים קטנים עד בינוניים. ככלל, חיילים יותר נטו לקבל על עצמם את האפשרות של השפעה מצבית (5.04 מתוך בסולם של 1-10, לעומת 3.88 בקרב המפקדים), ובהתאמה, המפקדים ביטאו חוללות עצמית אתית גבוהה יותר ביחס לאתגרים אתיים (8.05 מול 7.45). מעניין לציין כי לא נמצאו הבדלים מובהקים במשתנים של חריגות אתיות וייחוס של חריגות אתיות. יש לזכור בהקשר זה כי קבוצת המפקדים מהווה בצורה מסוימת דגימה בררנית מתוך אוכלוסיית החיילים. כלומר, המפקדים הם כאלה שבעבר היו חיילים ונבחרו לפיקוד על סמך קריטריונים כאלה ואחרים. ייתכן שהיקף חריגות זה כתוצאה מניסיונם המצטבר של המפקדים, "מתקזז" עם רציה חברתית חזקה יותר בקרבם, ועם העובדה שמדובר באוכלוסייה ממוינת כאמור - עד לנקודה שבה אנו מוצאים נתונים דומים למדי.

## דיון כללי

### א. מסקנות

פרק זה דן במסקנות והמשמעויות של המחקר הנוכחי. תחילה אתייחס למסקנות העולות מכלל הניסויים, ולאחר מכן תובא התייחסות לתרומת המחקר הנוכחי, מגבלותיו, ומספר כיוונים אפשריים למחקר עתידי בהמשך.

כפי שהודגם במחקר זה, ייחוס סיבתי של התנהגויות נתון להשפעתם של מספר גורמים וכוחות, אשר יוצרים לעתים א-סימטריות והיפוכים באופן בו אנו מפרשים את התנהגותנו ואת התנהגות הזולת. מצד אחד, אנשים שואפים לראות עצמם כאתיים ומוסריים, מעבר לייחודיותו של מצב כזה או אחר ומעבר להשפעתם של כוחות חיצוניים. הם נוטים להאמין שהם פחות מועדים להשפעה מצבית מאשר אחרים, ומאמינים שגם נוכח אתגרים מצביים, יידעו לגבור עליהם ולדבוק בצו מצפונם. מצד שני, כאשר אנשים מעומתים עם חריגות אתיות שהתרחשו הלכה למעשה, הם עשויים להפעיל מנגנונים שימתנו את הדיסוננס האתי הנוצר בעקבות החריגה, ואחד המנגנונים הללו עשוי להיות ייחוס חיצוני כהסבר לחריגה, כצורה של מנגנון "הרחקה" המשמש למיתון הדיסוננס (Barkan, Ayal, & Ariely, 2015). מחקר זה הדגים כיצד הטיות אלה לטובת העצמי יוצרות את הא-סימטריות הללו בקרב חיילים ומפקדים, בהקשר של פעילות ביטחון שוטף בקרב אוכלוסייה באזור יהודה ושומרון.

ראשית, יש מקום לתת הסבר מעמיק יותר על האופן בו הטיית הייחוס שהודגמה בניסויים שנסקרו משתלבת בתיאוריית הדיסוננס האתי ובמקבילות תיאורטיות שלה. כשגיניו ובזרמן (Gino & Bazerman, 2009) מנו את המנגנונים המרכזיים המאפשרים והמקלים על אנשים לחרוג מהרף המוסרי ה"מוצהר" שלהם, הם התייחסו למנגנונים "פרשנות מחדשת", "הצדקה" ו"הגדרה מחדש". בהקשר זה, ההסבר המצבי לחריגה האתית עשוי לספק את כל שלושת המנגנונים יחד. ההסבר המצבי מספק לפרט אפשרות לפרש מחדש את התנהגותו, ובמידת מה להגדיר אותה מחדש לאור הנסיבות, המצב, ההקשר. בנוסף, עצם ההישענות על הסברים מצביים עשויה לספק מידה מסוימת של הצדקה: 'אם זה פחות תלוי באישיות ובשאר גורמים פנימיים- הרי שזה פחות תלוי בי'.

הנטיה לייחוס חיצוני של חריגות נמצאת גם בהלימה עם המודל שהציגו ברקן ועמיתיה בנוגע לדיסוננס האתי. על פי מודל זה, אחד האפיקים למיתון הדיסוננס לאחר החריגה האתית- הוא באמצעות הרחקה (Distancing) (Barkan et al., 2012; Barkan, Ayal, & Ariely, 2015). בהקשר דומה ציינו שלוו וועמיתיו כי "הרחקת העצמי מהרוע, ודמוניזציה של אחרים, מאפשרת לאנשים לראות את עצמם כ'אולטרה-

מוסריים' ולמתן את המתח הנוצר בעקבות מעידה חד פעמית" (Shalvi et al., 2015, p. 128). הא-סימטריה שהודגמה בניסוי 3, למשל, עשויה להוות דוגמה לווריאציה של ההרחקה המתוארת.

בהקשר של סיווג מנגנוני הניתוק המוסרי אותם איפיין בנדורה במסגרת תיאוריית הניתוק המוסרי, ניתן לסווג את הא-סימטריה שהודגמה כקשורה לשני מנגנוני הניתוק הנוגעים לצמצום אחריותו של מי שמבצע חריגה מוסרית- הסטת אחריות (Displacement) וטשטוש אחריות (Diffusion) (Bandura. 1990; 2016). ההסבר של "ניתוק מוסרי" משתלב היטב בתיאור במערכת הכוחות הפועלת בהקשר לדיסוננס אתי. אם יש בכוחם של הסברים ופרשנויות להצדיק מראש או בדיעבד חריגה אתית- אזי ניתוק מוסרי עשוי להוות מערכת של הצדקות כאלו (Shu, Gino, & Bazerman, 2011). מנגנון זה הוא יעיל ביותר לצמצום הדיסוננס האתי, שכן כפי שטענו בזרמן וטנברונסל- "תהליך הניתוק המוסרי מאפשר לנו לפעול בסתירה לקוד האתי האישי שלנו, תוך שמירה על האמונה שאנחנו אנשים אתיים". (Bazerman & Tenbrunsel, 2011, p. 72).

מעבר להסברים המשתלבים בתיאוריית הדיסוננס האתי שנסקרו לעיל, ניתן לפרש את הממצאים של ניסויים 1-3 גם לאור תיאוריית המתייחסות לדפוסי חשיבה שונים. ייתכן שהטיות הייחוס השונות שתוארו לעיל אינן נובעות רק מהטיות בשירות העצמי, אלא מעידות על קיומם של מנגנוני חשיבה שונים הפועלים בעוצמה שונה כפונקציה של המצב והזמן. כך, למשל, עשו טנברונסל ועמיתיה הבחנה בין עצמי הממוקד ב-Should, לבין זה הממוקד ב-Want בכל הנוגע להחלטות אתיות. ה-Should, לשיטתם, הוא רציונאלי, מחושב, "קר", ודומיננטי יותר בשלב של החיזוי והיזכרות, ואילו העצמי הממוקד ב-Want מאופיין בדפוס יותר רגשי, אימפולסיבי, "חם" ודומיננטי יותר בשלב של הפעולה או ההחלטה עצמה (Tenbrunsel et al., 2010). אריאלי ולוונשטיין עשו הבחנה דומה בין מצבי החלטה "חמים" ו"קרים" (Ariely & Loewenstein, 2006). בזרמן ועמיתיו ממקמים את ההבחנה בין שני הדפוסים על ציר הזמן (חיזוי והיזכרות מול שלב הפעולה או ההחלטה) ואילו אריאלי ולוונשטיין מבחינים בין מצבים שונים בהם נתון העצמי בזמן אמת.

מחקר זה מציע כי ייתכן ויש מקום להתייחסות פחות בינארית ביחס להבחנות אלה. לכאורה, הן בתנאי הזולת והן בתנאי העצמי, ניתן לסווג את ההיזכרות בחריגות אתיות ככזו שרלוונטית יותר לדפוסים של Should, בשפתם של בזרמן ועמיתיו, ולדפוסים "קרים" בשפתם של אריאלי ולוונשטיין. נשווה למשל מעשה לא מוסרי של עצמי בעבר מול מעשה לא מוסרי של עצמי בהווה- במקרה זה ההבחנה בין "קר" ו"חם" נמצאת בהלימה עם ההבחנות שתוארו לעיל. אך בבואנו להשוות בין היזכרות במעשה לא מוסרי של עצמי או של הזולת- היזכרויות ששתיהן "קרות" יותר מאשר חריגה אתית של עצמי בהווה, נדרשת רמת הבחנה נוספת. בתנאי ה"זולת"- סביר להניח שאין שום הבדלי "טמפרטורה" בין חשיבה על חריגה בעבר, בעתיד, או בהווה. בתנאי העצמי, לעומת זאת, נוצר פער בין ההיזכרות המתבצעת במצב "קר" לבין המעשה

האימפולסיבי, הטעון רגשית, הלא מחושב. הפער הזה מזמין מעין "גישור" בין ההיזכרות לבין המעשה בו נזכר הפרט- וגישור זה עשוי להגיע בצורה של ייחוס חיצוני. פער כזה לא נוצר כאשר הפרט נזכר בחריגותיהם של אחרים, ולכן לא נדרש ייחוס חיצוני, ומנגנון ה- Should מופעל באופן שיפוטי ביחס לחריגה של הזולת, ומייחס אותה לאופיו, לאישיותו ולנטיות ליבו. אם נאמץ את מונחיהם של אריאלי ולוונשטיין לתנאים אותם תיארנו, ניתן להציע את ההבחנה הבאה:

מעשה בהווה	חריגה שבוצעה בעבר	חריגה אפשרית בעתיד	
חס	פושר	קר	עצמי
קר	קר	קר	זולת

וביחס למודל של טנברונסל ועמיתיה, ההבחנה תיראה כך:

מעשה בהווה	חריגה שבוצעה בעבר	חריגה אפשרית בעתיד	
Want	"Should have"	Should	עצמי
Should	Should	Should	זולת

הסבר נוסף, באמצעותו ניתן לפרש את הממצאים שתוארו לעיל, קשור לרמות ההבנייה הקוגניטיביות ולמושג של "מרחק פסיכולוגי". על פי תיאוריית רמת ההבניה (CLT; Construal Level Theory) ישנם מספר ממדים של מרחק פסיכולוגי, שניים מהם רלוונטיים לענייננו: מימד הזמן וההבחנה בין עצמי לזולת. באופן בסיסי ניתן לתאר את העצמי כ"קרוב" יותר מבחינה פסיכולוגית בהשוואה לאחר, ואת ההווה והעבר העצמי כ"קרובים" יותר בהשוואה לעתיד. הבחנות אלה מכתובות על פי התיאוריה רמת הבניה נמוכה עבור העצמי והעבר, כזו שתאופיין בתפיסה עתירת פרטים, ספציפית, קשורה לאמצעים וכלים. לעומת זאת, רמת ההבניה של האחר או העתיד תהיה גבוהה יותר, ולכן היא מאופיינת בתפיסה אידיאליסטית, מופשטת, מוכוונת מטרה ותוצאה (Trope & Liberman, 2010; Liberman, Trope, & Stephan, 2007). בנוגע למימד הזמן, ככל שהשיפוט נעשה מעמדה רחוקה יותר מבחינת הזמן השיפוט והערכה, השיפוט יתבסס יותר על מידע כללי וסכמאטי ופחות על מידע הקשרי ומשני (Trope, Liberman, & Nussbaum, 2006). במלים אחרות, בהקשר של מחקרים 3 ו-4 ניתן להסביר הבדלי ייחוס שונים לאו דווקא במונחים של הגנה על העצמי-המוסרי, אלא באמצעות רמות הבניה קוגניטיביות. אם ניקח למשל את ההבחנה בין האחר לזולת



בדפוסי היחוס, הרי שכדי להסביר את החריגות האתיות של הזולת יופעל דפוס פרשנות סכמטי, כללי, גבוה, ופחות רגיש להקשר המצבי הספציפי- כלומר הסבר פנימי. הייחוס הפנימי ביחס לזולת- "מי שעשה משהו עשה זאת כי יש לו נטיה לעשות משהו", מהווה למעשה הכללה- האישי של הזולת הוא הרי כללי מבחינתו. ובאותו מובן, ההסבר המצבי, הנטוע בהקשר, המפרש באופן ספציפי את החריגות האתיות שלי עצמי- מייצג רמת הבניה נמוכה וספציפית יותר. שיפוט רחוק יותר גם מאפשר שיפוט מחמיר יותר, אידיאליסטי יותר, ובמונחים של ייחוס- פנימי-אישיותי. במצב של "עצמי" בו השיפוט נעשה ממרחק פסיכולוגי קטן יותר, יש למצוא דרך אחרת להרחיק ולהקל על הדיסוננס- במקרה הזה, באמצעות ייחוס חיצוני (Fujita, Trope, Liberman, & Levin-Sagi, 2006).

ניתן לסכם את נקודת הממשק בין ה-CLT לבין הדיסוננס האתי בהקשר של ממצאי מחקר זה באופן הבא. לאור תיאוריית ה-CLT, ומחקרים קודמים שעסקו בשיפוט מוסרי ניתן לטעון כי ככל שהמרחק הפסיכולוגי הנחוה מהמעשה הלא מוסרי הינו גדול יותר, כך השיפוט המוסרי יהיה מחמיר יותר, המתבונן יהיה שיפוטי יותר, כפי שאנו רואים בתנאי ה"זולת". בהתאם בתנאי ה"עצמי", ה"קרוב" יותר במונחי ה-CLT, יופעלו מנגנונים שונים שנועדו לגשר על הדיסוננס שנוצר- ובכך "להרחיק" את החריגה (Barkan et al., 2012; Gino & Bazerman; Shu, Gino, & Bazerman, 2011).

## **ב. תרומה תיאורטית**

ראשית, יש מקום להתייחס ל"נקודת ההיפוך" של הא-סימטריות בייחוס. כזכור, הסקנו כי כאשר המשתתפים התבקשו לחשוב על עצמם בעתיד, הם ייחסו לעצמם הצלחה בהתמודדות עם האתגר המוסרי, ולכן נטו לייחוס פנימי. לעומת זאת, כאשר התבקשו לחשוב על חריגות אתיות, המשתתפים התייחסו אליהן כאל כישלון, ולכן נטו לייחוס חיצוני. יחד עם זאת, ייתכן כי ההבחנה החשובה בין ה"טריגרים" השונים של ייחוס פנימי או חיצוני אינה קשורה רק ל"הצלחה" מול "כישלון", אלא לתפקידו של מימד הזמן בשיפוט מוסרי. העובדה שכאשר נבדקים התבקשו לחשוב על העתיד הם הפגינו הערכת יתר וייחסו לעצמם חוללות עצמית גבוהה- היא מעניינת כשלעצמה, ונמצאת בהלימה עם ההבחנות של מאל בנוגע לייחוס של אירועים חיוביים או שליליים. אלא שבאופן מעשי, התוצאה היא שחשיבה על התנהגות מוסרית בעתיד- מניבה נטיה לייחוס פנימי ביחס לעצמי, ואילו חשיבה על התנהגות מוסרית בעבר- מניבה נטיה לייחוס חיצוני. יש להתייחס לקביעה זו בזהירות שכן היא מתבססת על כלי מדידה שונים, בשני ניסויים שונים, אך היא מהווה הרחבה של המסגרת התיאורטית הקיימת בנוגע לא-סימטריות של הטיות ייחוס, וראוי יהיה להעמיק בה במחקרים עתידיים.

כפי שצינו בסעיף המסקנות, רבים מהמצאים נמצאים בהלימה לתיאוריית הדיסוננס האתי. אך מעבר להלימה זו, ישנם מספר מאפיינים למחקר זה שהם בעלי ערך תיאורטי המהווה הרחבה של התיאוריה הקיימת.

עיקר המחקרים העוסקים בדיסוננס אתי- עושים זאת בהקשר של חריגה אתית המבוצעת בפועל, בדרך כלל תוך שימוש במניפולציה אמפירית תקנית ומדידה המאפשרת סוג מסויים של רמאות לטובת רווח עצמי (Barkan, Ayal, & Ariely, 2015). במחקר זה עלה בידינו להדגים הטיות ייחוס שהן ביטוי אפשרי לדיסוננס אתי שמקורו בהיזכרות בחריגות אתיות, ולא בביצוע החריגות עצמן. בנוסף, החריגות במקרה זה הן "אמיתיות". כלומר, מדובר במקרים שאינם תוצאה של מניפולציה ניסויית- אלא קרו במציאות. דגש נוסף הוא על המעבר מפרדיגמות דמוי-עסקיות, או כאלו הקשורות בעיקר לרווח אישי- למחקר שנעשה בהקשר של פעילות צבאית, כאשר המשתתפים הם חיילים ומפקדים המעורבים ישירות בפעילות זו. אם נקבל את המסקנה שהטיות הייחוס אותן הדגמנו מקורן בסוג של דיסוננס אתי- הרי שיש כאן תרומה מסויימת לתוקף החיצוני של התיאוריה, לפחות בהקשרה הצבאי.

יש כאן גם הסתעפות נוספת מתיאוריית הדיסוננס האתי. הדיסוננס האתי מתופעל במחקרים אמפיריים בדרך כלל באמצעות מטלת רמייה. אחד המאפיינים של מטלה כזו הוא שבדרך כלל, גם אם הנבדק מרמה מעט, הוא עדיין מרמה. מעצם ההגדרה של "רמייה", החריגה האתית מחייבת פעולה ברורה ומודעת (Gino, 2008; Mazar, Amir, & Ariely, 2009; Ayal & Ariely, 2009). תיאוריית הדיסוננס האתי קובעת כי מנגנונים של הצדקות משרתות-עצמי (Self-serving justifications) ייכנסו לפעולה במצב של חריגה אתית מכוונת של אנשים בעלי ערך עצמי אתי גבוה (intentional unethical behavior of people who value their morality highly). (Shalvi et al., 2015, p. 125). המקור לדיסוננס הוא הפער המודע במידה מסויימת בין הרף המוסרי הפנימי לבין המעשה החורג ממנו. אלא שההתייחסות לחריגות אתיות במקרה שלנו היא מעט שונה. רשימת הפריטים של החריגות האתיות כוללות למשל עיכוב במחסום כסוג של ענישה, חריגה מהוראות הפתיחה באש, גרימת נזק מיותר תוך כדי חיפוש בבית וכהנה שהן פעולות אפורות יותר, לצד פעולות שהן מובהקות כמו אלימות מילולית או פיזית מופרזת. רק פריט אחד מתוך סולם החריגות מתייחס לעבירה של רווח אישי (לקיחת רכוש) בהקשר הזה, ההדגמה שלנו היא חשובה ומראה שגם כשמדובר בחריגות שהן בתחום האפור, בחלקן הגדול ללא רווח אישי ישיר במובן הפשוט של "רווח"- אנו מזהים ניסיון להרחיק מעצמנו את האחריות ולמתן את דיסוננס אתי, באופן שמתואם חיובית עם עוצמת החריגה.

במקביל, יש מקום לציין מאפיין ייחודי נוסף של המשתתפים במחקר זה. מעבר לסכנה כזו או אחרת לדימוי עצמי המוסרי שלהם, פעילותם נעשית בתנאים של איום ממשי מאוד על חייהם ועל גופם. סכנה זו, שיש לה

השפעות רבות על קבלת החלטות בכל הקשר שהוא, עשויה לספק, בין השאר, משאב משמעותי וזמין של הסברים מצביים לחריגות אתיות.

מעבר לתרומה התיאורטית האפשרית העולה מניתוח תוצאות המחקר, נעשה לאורך העבודה ניסיון למדוד ולתפעל משתנים ספציפיים שטרם נבנה להם סולם מותאם במחקר עד כה. בניסוי הראשון ביקשנו למדוד את ההכרה בהשפעתם של כוחות מצביים על התנהגות אתית. לאור היקף הידע שהצטבר בעשרות השנים האחרונות על עוצמתם של גורמים מצביים והשפעתם על התנהגות, מדידה תקינה של מידת ההכרה בכוחות אלה היא מתבקשת, אולי תוך הבחנה בין דיציפלינות שונות דוגמת רפואה, צבא, עסקים וכיו"ב. נדרשת העמקה מחקרית משמעותית על מנת לתקף את הסולם בו נעשה שימוש בהקשר זה. מחקר זה עשוי לסייע בסימון החשיבות שבהעמקה כזו.

תרומה תיאורטית חשובה נוספת קשורה להמשגה ולנסיון לתפעל ולמדוד חוללות עצמית אתית. כפי שצוין בסקירת הספרות, המושג "חוללות עצמית אתית", מהווה הסתעפות מההמשגה המקורית של בנדורה אך יש לו אחיזה בתיאוריה המקורית. יש מקום לפיתוחו של כלי מתוקף שיאפשר מדידה של חוללות עצמית אתית בהקשר הצבאי, כפי שעשו למשל קו ושו בהקשר של עבירות מחשב (Kuo & Hsu, 2001). למיטב ידיעתי אין בנמצא סולם כזה כיום. מרבית המחקרים המתבצעים בצבאות שונים מתמקדים בשאלת שאלות על חריגות אתיות בפועל, בקרב העצמי או הזולת, אך לא מנסים לבחון את העמדות בנוגע להשפעות השונות המביאות להתנהגויות אלה (US Army Surgeon General, 2006; 2008). סקירות מסויימות הצביעו על גורמים אקלימיים-ארגוניים בהקשר הצבאי כמשפיעים על אתיקה, אך לא עסקו בשאלה של תפיסתו העצמית של הפרט את היכולת להתמודד עם גורמים אלה, או עם גורמים מצביים אחרים (פקר-רינת & בוברובסקי, 2003; 2010; Gulpers, 2009b; Robinson).

## **ג. תרומה מעשית**

למחקר זה עשויות להיות השלכות מעשיות ויישומיות על התערבויות אתיות עתידיות בארגונים בכלל ובארגונים צבאיים בפרט. כך למשל, כאשר בוחנים את פעולותיו של צה"ל נראה כי עיקר מאמצי ההטמעה של הקוד האתי עד כה התמקדו בבירור השאלה "מה הדבר הראוי לעשותו?" ובשכנוע החיילים והמפקדים לפעול בהתאם לנורמות שמתווה הקוד האתי. לצד זאת, נראה כי מתקיים בצה"ל פער מערכתי במודעות לקיומם וחשיבותם של גורמים מצביים ומנגנוני הצדקה ולהשפעתם על קבלת החלטות אתיות בקרב מפקדים בכל הדרגים. חוקרים מתוך המערכת הצבאית, דוגמת הפסיכולוג חגי דפנה, מי שהיה מפקד היחידה לפיקוד בכיר בבית הספר למנהיגות של צה"ל, הצביעו כבר באמצע שנות התשעים על הפער בין הידע שנצבר בשדה המחקרי לבין יישומו בשורות הצבא. דפנה טען כי רק מפקד אשר מודע להשפעתם של גורמים מצביים, ושל

האופן בו נתפס המצב על ידי הפרט- יוכל להתאים את פעולותיו, סגנון פיקודו, ואופן קבלת ההחלטות ביחידתו- לאתגרים אלה (דפנה, 1991). יחד עם זאת, נראה כי מסקנות אלה לא יושמו באופן מעשי, וכי גם כאשר ישנה מודעות לאתגרים מצביים, היא אינה מתורגמת למענה שיטתי (דגן, 2004; בן מוחה, 2017; צה"ל- חיל החינוך והנוער, 2018). עבודה זו, המספקת מיפוי ראשוני של פערים אלה בקרב מפקדים וחייילים כאחד, עשויה לאפשר מצע להעלאת המודעות המערכתית ולזיהוי פוטנציאלים אפשריים להתערבות.

כדוגמה למחיר של פערי התפיסה הללו ניתן לציין את מקרה ההתעללות באסירים בכלא אבו-גרייב. באחד מנספחיו של דו"ח ועדת החקירה לבדיקת אירועי ההתעללות, מסכם זימברדו וקובע כי "הפוטנציאל להתנהגות של ניצול והתעללות כלפי עצורים במסגרת המלחמה הגלובלית בטרור היה צפוי לחלוטין בהתבסס על הבנה בסיסית של העקרונות המרכזיים של הפסיכולוגיה החברתית, יחד עם מודעות למספר סיכונים סביבתיים ידועים. מרבית המפקדים והמנהלים לא היו מודעים לגורמי סיכון אלה" (Schlesinger, 1) Brown, Fowler, & Homer, 2004, p. ניתן להסיק כי בעיניי זימברדו, לו היתה מודעות כזו- ניתן היה לצמצם את "הפוטנציאל להתנהגות של ניצול והתעללות", כדבריו.

בחלק מהספרות המחקרית נטען כי העיסוק בהשפעות מצביות, והמודעות אליהן עשויים לתרום ליכולת של מערכות ופרטים לדבוק ברף אתי מוגדר (Zimbardo, 2007a; Tripodi, 2011b; Gentile, 2010). חוקרים אלה מניחים שהמודעות להשפעת גורמים מצביים תפעל כמעין חיסון- כלומר פרט מודע הוא פרט בטוח יותר, חורג פחות. בזרמן ובנאג'י אף הראו כי עצם העלאת המודעות להטיות האתיות עשויה לסייע בהתמודדות עם הטיות אלה (Bazerman & Banaji, 2004). מנגד, ניזבט ובורגידה הצביעו כבר לפני מספר עשורים על הקושי של אנשים ללמוד משהו מתוך ניסויים ועל יכולתם להוציא את עצמם מהכלל, כפי שהוא בא לידי ביטוי בניסוי (Nisbett & Borgida, 1975). במקרה שכאן יש לזכור כי האסימטריה בתשובות המשתתפים הוסברה ככזו שמקורה בהטיה לטובת העצמי. כלומר, המועדות להשפעה מצבית נתפסת כתורפה, וכאיום על העצמי המוסרי. אם הנחה זו נכונה, הרי שבדרך להתערבות מהסוג עליה המליצו זימברדו ואחרים- צפוי חסם רגשי וקוגניטיבי משמעותי שיש לקחתו בחשבון.

בנוסף, הציפיה לצמצום חריגות אתיות כתוצאה ממודעות להשפעה מצבית נמצאת בסתירה לממצאים בניסוי 4- המחקר המתאמי. כזכור, חריגות אתיות היו מתואמות באופן חיובי עם מודעות להשפעה מצבית, ובאופן שלילי עם חוללות עצמית אתית. כלומר, ככל שהפרט יותר מודע לכוחן של השפעות מצביות, וככל שהוא יותר ספקן ביחס ליכולתו להתמודד איתן- כך הוא חורג יותר- ואת החריגות הללו יותר נוטה לייחס להסברים מצביים. אם נניח שיש למשתנים אלה תוקף חיצוני גבוה, הרי שאין סיבה לתלות תקוות-יתר במודעות לגורמים מצביים. יתרה מזו, ייתכן שהעלאת המודעות בקרב פרטים בארגון להשפעתם של גורמים

מצביים רק תחמיר את המצב. ההישענות על הסברים מצביים מצויינת אצל בנדורה כמנגנון המאפשר  
השהיה זמנית של המוסר או במילותיו- ניתוק מוסרי. כזכור, גם תיאוריית הדיסוננס האתי, המדגישה כי  
מנגנוני המיתון של הדיסוננס עשויים להקל על הדיסוננס לאחר החריגה, אך גם להקל על עצם ביצוע החריגה  
(Ayal & Gino, 2011; Shalvi et al., 2015).

כמו כן, הדגמת העובדה שחיילים ומפקדים כאחד מכירים באופן בינוני בלבד בהשפעתם של גורמים מצביים  
(4.8/10), מפגינים חוללות עצמית גבוהה נוכח גורמים אלה (7.6/10), ומנגד נשענים על הסברים מצביים נוכח  
חריגות עצמיות ( בניסוי 3, כזכור, 70% נטו להסבר מצבי בתנאי העצמי)- עשויה לסמן נקודת תורפה אתית  
פוטנציאלית. ניתן לחשוב על כך כעל אדם שבטוח שהוא חסין להשפעות מצביות בזמן נהיגה, אך מסביר כל  
תאונה בה הוא מעורב באמצעות השפעות מצביות.

לבסוף, יש לשוב למסקנה אליה הגענו בנוגע לקשר בין מימד הזמן (עבר מול עתיד) לבין אופן הייחוס (חיצוני  
מול פנימי, בהתאמה). תוכניות התערבות שונות בהקשר האתי מתבססות הן על חשיבה על העתיד והן על  
למידה מהעבר (למשל- Gentile, 2010). היפוך הא-סימטריות שתואר לעיל ביחס לציר הזמן, הוא בעל  
חשיבות רבה לאפקטיביות של תכניות כאלה בהקשר החינוכי, עסקי, אקדמי, וכמובן- צבאי.

#### **ד. מגבלות**

המגבלה המרכזית של מחקר זה קשורה לכלי המדידה בהם נעשה שימוש. מתוך רצון להתקרב עד כמה  
שאפשר למציאות הצבאית הרלוונטית לחיילים ולמפקדים באיו"ש, פותחו עבור מחקר זה כלי מדידה  
המתייחסים להשפעתם של גורמים מצביים ולהתמודדות עימם (שאלונים 1-4). אף על פי ששאלון החוללות  
העצמית מבוסס על גרסאות דומות של שאלונים (Kuo & Hsu, 2001) ולמרות רמות המהימנות הגבוהות  
שנמצאו בכלל השאלונים, עדיין מדובר בשאלונים שאינם מתוקפים ושלא הועמדו במבחנים מחקריים  
מקובלים. על מנת להעריך את תוקפם יש להוסיף ולבצע בחינה שלהם, גם באמצעות הצלבה עם שאלות  
פתוחות, מדדי התנהגות בשטח ושיטות מחקר איכותניות.

כמו כן, כלל השאלונים מבוססים על דיווח עצמי של עמדות ושל חריגות אתיות. מעבר להסתייגויות הרגילות  
המתלוות לשאלוני דיווח עצמי, סביר להניח כי העובדה שאנו עוסקים בהקשר של מוסר ואתיקה תיצור  
הטיות כאלה ואחרות בתשובות- בדמות מענה הנוטה לרציה חברתית ולשימור הדימוי העצמי המוסרי של  
הנבדק בעיני עצמו. העובדה שמדובר בחיילים ובמפקדים זוטרים, הנמצאים בתוך מסגרת היררכית- יוצרת  
קושי נוסף של אמון ופתיחות אשר עשוי להשפיע על תשובות המשתתפים. זאת, על אף העובדה שכאמור

וכפי שפורט בשלבי השיטה, הובטחה למשתתפים אנונימיות מלאה וכלל המשתתפים הביעו את הסכמתם לקחת חלק בניסוי.

מגבלה נוספת קשורה לאופרציונליזציה של המשתנה "חריגות אתיות". כאשר מבצעים מחקר בתנאי מעבדה, ניתן לתכנן ולתקן מטלת רמייה, למשל, שתאפשר מדידה אחידה של החריגה. כאשר אדם מדווח בפרדיגמה ניסויית מסויימת שבהטלת קוביה התקבל המספר "6" 90% מהפעמים - אנחנו יודעים להשוות זאת באופן מדוייק לדיווחים של משתתפים אחרים, ולהתפלגות המצופה. אנחנו גם יודעים שכאשר עשרה סטודנטים מדווחים על התוצאה "6", הם כולם מתכוונים לאותו "6" (Shalvi, Handgraaf, & De Dreu, 2011). למותר לציין שבעניין מדידת היקף החריגות האתיות - המצב מורכב ואפור בהרבה. מענה אפשרי למגבלה זו קשור לשימוש בכלי מדידה אשר קרובים יותר למצב האמת, ומאפשרי מדידה טובה יותר - דוגמת סימלנטורים.

מגבלה נוספת קשורה למסקנות שהופקו מתוצאות ניסוי 3. במידה מסויימת, ממצאי ניסוי זה היו מורכבים ואמביוולנטיים יחסית לממצאי שאר הניסויים. ראשית, השוואה בין תנאי העצמי לתנאי הזולת בנוגע לייחוס על פני סולם דו קוטבי רציף, הניבה תוצאה לא מובהקת. שנית, למרות שבשאלת הייחוס הדיכוטומית קיבלנו א-סימטריה מובהקת סטטיסטית במבחן חי בריבוע אותו ביצענו, האפקט היה בינוני בלבד. כך למשל אם על פי ההתפלגות החזויה (ללא תלות) היינו אמורים למצוא בתנאי העצמי חלוקה של 26:32 ביו הפנימי לחיצוני, בפועל מצאנו 22:36. נתון מובהק כאמור, בפער משמעותי מול ההתפלגות החזויה, ומספיק על מנת לאשש את ההשערה, אך עדיין - 40% מהמשתתפים בחרו לייחס חריגות אתיות באופן פנימי. כלומר, כאשר משלבים את ממצאי התשובה הרציפה - בה לא מצאנו מתאם מובהק, ואת ממצאי התשובה הנומינלית - בה מצאנו תלות מובהקת אך עם גודל אפקט בינוני, מתקבלת תוצאה התומכת בהשערה בצורה מובהקת, אך עם גודל אפקט חלש יחסית. ניתן להציע לכך מספר הסברים. ראשית, כפי שצינו קודם לכן, הספרות המחקרית דנה ארוכות במגבלות המדידה של הטיות ייחוס. סולומון, למשל, הראה שעדיף למדוד ולדווח בסולמות נפרדים לייחוס חיצוני ופנימי כדי לתת תמונה שלמה יותר. לשיטתו, לא מתקיים סכום אפס בין ייחוס חיצוני לייחוס פנימי, אלא מערכת מורכבת יותר של תפיסות המתקיימות במקביל (Solomon, 1978). במקרה שלנו בחרנו במודע "לכפות" על הנבדק בחירה על מנת לתפעל תגובה לדיסוננס האתי המתלווה לחריגה. כלומר הנחנו שעד שהפרט לא יידרש להסביר לעצמו את מקור החריגה - האם הוא נובע מאישיותו ואופיו או מנסיבות ומצב, לא תתבצע רפלקציה אמיתית על החריגות האתיות, ולא ייווצר דיסוננס כתוצאה מכך. הדבר עשוי להסביר את ההבדל בממצאים בין שתי התשובות.

מגבלה אחרונה הקשורה למחקר זה, נוגעת לעניין הדגימה. בשל הצורך לגייס מספר רב של משתתפים מצד אחד, ולנסות להגיע למדגם מייצג מצד שני, נדרשו מספר הכרעות מבחינת הדגימה. כך, למשל, בשני הניסויים הראשונים (1א' ו-1ב') נבחרו מפקדים זוטרים (צוערים וחניכי המכללה לפיקוד טקטי). מצד אחד קיים קושי בכך שהמדגם מורכב כולו ממפקדים. מצד שני, זוהי אחת הדרכים היחידות לדגום קבוצה רחבה של משרתים שהם לוחמים בעלי ניסיון רלוונטי באיו"ש, המגיעים ממגוון רחב של יחידות. במחקר המתאמי הדגימה התבצעה מתוך כוחות שהיו באימון בבסיס האימונים של פיקוד מרכז. נעשתה הקפדה על בחירה של כח אורגני שלם דוגמת מחלקה, ולא מקבץ שנשלח על ידי המפקדים ולוקט מכוחות שונים, וזאת על מנת להבטיח את מידת הייצוג של הדגימה. יחד עם זאת, יש לזכור כי המערכת הצה"לית היא הטרוגנית מאוד (למשל יחידות מובחרות מול גדודים) ולכן מגלמת אתגר מובנה ליכולת לדגום אקראית קבוצה מייצגת, ויש לקחת זאת בחשבון ביחס למסקנות מחקר זה.

## ה. כיוונים עתידיים

כיווני מחקר עתידיים עשויים להתמקד בביצוע וגיוון המניפולציות על חלק מהמשתתפים. כך, למשל, מעניין לבחון את מידת הגמישות של הסולמות המתייחסים לגורמים מצביים, נוכח חשיפה למידע חדש. האם חשיפה למקבצי ידע עובדתיים בנוגע להשפעתם של גורמים מצביים תשנה את מידת החוללות העצמית ביחס לגורמים אלה? האם ניתן, באמצעות ידע רלוונטי חדש, לצמצם את הפער בין האופן בו נתפס העצמי לבין האופן בו נתפס הזולת?

כמו כן, המחקר התמקד בחלוקה גסה בין גורמים חיצוניים לפנימיים. מעניין לבחון באופן ספיצי יותר את תפיסתם של חיילים ומפקדים ביחס להסבר של חריגות אתיות. נניח שאדם מייחס מידה מסוימת של סיבתיות לגורמים חיצוניים כאלה ואחרים, אילו גורמים נתפסים בעיניו כבעלי השפעה חזקה יותר? אם יש כוונה לגזור ממחקר זה ודומיו התערבות יישומית בהמשך, העמקה כזו היא נדרשת וחשובה.

האמצעי המרכזי בו נעשה שימוש במחקר זה על מנת ליצור התמודדות אתית היה היזכרות בחריגות אתיות מן העבר. שלב מתקדם יותר עשוי להיות התמודדות עם תרחישי קבלת החלטות וניתוח מקרים בזמן אמת, בהקשר של מצבים מבצעיים באיו"ש. כלי נוסף שניתן לשלב בהקשר זה קשור לסימולטורים טקטיים בהם נעשה שימוש במהלך אימונים לפני תעסוקה מבצעית. בחינת הקשר בין דפוסי פעולה בסימולטור נוכח תרחישים בעלי מימד אתי, לבין חלק מהמשתתפים שנבדקו במחקר זה- עשויה להרחיב את הידע הרלוונטי, ולהגדיל את התוקף החיצוני ביחס למצב האמת.

סוגיה נוספת קשורה להקשר הארגוני-הצבאי. אחד הנתבים לייחוס חיצוני, שלא נבדק במחקר זה, קשור ל"מערכת". כלומר, לאופן בו הנבדק תופס את הציפיות של המערכת ממנו, את האקלים הארגוני ביחידה

ועוד. לאור עוצמתם של המאפיינים הארגוניים במערכת טוטאלית דוגמת צה"ל, יש מקום לנסות ולבדוק באילו מצבים נתפס ההקשר הארגוני כמחזק דפוסי פעולה אתיים, ובאילו מקרים הוא עשוי לשבש אותם.

לבסוף, מחקר זה התמקד בהקשר של פעילות מבצעית בקרב אוכלוסייה באיו"ש. מעניין יהיה להרחיבו להקשרים נוספים בתוך הארגון הצבאי הקשורים לאתיקה, דוגמת מנהל תקין ברכש וטיפול בכספים; הטרדות מיניות; ניצול לרעה של סמכות; משוא פנים ביחס לטיפול בכח אדם ועוד. בנוסף, מעניין לבחון תהליכים מקבילים לאלו שנבדקו במחקר זה במסגרות וארגונים מקבילים, דוגמת שב"ס, משטרה, מג"ב, כמו גם לצבאות אחרים. הרחבה כזו תאפשר הכללה ותיקוף של הממצאים, כמו גם הבנה שלמה יותר של השתלבותם במודלים התיאורטיים הקיימים והמתהווים.



## סיכום

מחקר זה מוסיף נדבך משמעותי הנוגע להבנת האופן בו מפקדים ולוחמים מסבירים לעצמם דפוסי התנהגות שונים, בהקשר האתי. בשני הניסויים הראשונים הודגם כי משתתפים מבטאים א-סימטריה מובהקת בין האופן בו הם מייחסים לעצמם חסינות מהשפעתם של גורמים מצביים, לבין האופן בו הם מייחסים זאת לזולת. כלומר, משתתפים תפסו את עצמם כפחות מועדים להשפעה מצבית מאשר זולתם בכל הנוגע להתנהגות אתית. בכך תורם המחקר מבחינה תיאורטית להבנת האופן בו באות לידי ביטוי הטיות ייחוס שונות בשירות העצמי, ביחס למציאות האתית המורכבת של פעילות צבאית בקרב אוכלוסייה אזרחית.

הניסוי השלישי והמחקר המתאמי תורמים תרומה נוספת להדגמת האופן בו באה לידי ביטוי תיאוריית הדיסוננס האתי בהקשר של פעילות הצבא ביהודה ושומרון. בניסוי זה הודגם כי בהתאם לתיאוריית הדיסוננס האתי, משתתפים נטו יותר להסברים חיצוניים ומצביים כאשר התייחסו לחריגות אתיות של עצמם, יחסית למשתתפים שתייחסו לחריגות אתיות של הזולת, וכי ככל שמשתתפים דיווחו על חריגות אתיות רבות ועצימות יותר- כך גברה נטייתם להסביר חריגות אלה באמצעות ייחוס חיצוני. המחקר המתאמי המשלים איפשר העמקה של הפרשנות התיאורטית של שלושת הניסויים וסייע להגביל ולבחון מזווית נוספת את ממצאי שלושת הניסויים.

גם מבחינה מעשית טמון במחקר זה פוטנציאל משמעותי. כפי שהודגם בסקירה שהובאה בתחילת מחקר זה, העיסוק השיטתי של צה"ל באתיקה, מוטה לא פעם להסברה המתייחסת בעיקר לביורור ושכנוע סביר "הדבר שראוי לעשותו". מעט מאוד משאבים מושקעים בביורור שיטתי של הגורמים והמנגנונים המשפיעים על התנהגות והחלטות בהקשר האתי (בן מוחה, 2017; צה"ל- חיל החינוך והנוער, 2018; Kasher, 2008). לאור האמור לעיל, הבנה טובה יותר של הטיות ייחוס שיטתיות ושל דפוסי המודעות לגורמי השפעה מצביים, עשויה לתרום לזיהוי פוטנציאלים להתערבות ארגונית ברמת ההכשרות, הנהלים, והמערכת בכלל. התערבויות כאלה יסייעו לצבא לשפר את יכולתו לפעול לאור הקוד האתי שהגדיר לעצמו. תרומה זו אינה מוגבלת רק לגבולות המערכת הצבאית, ויש מקום להניח כי ארגוני שיטור, אכיפה וביון- כולם נתקלים באתגרים אתיים בעלי מאפיינים ייחודיים, אך עם מכנה משותף רחב. חלק מאותם מאפיינים משותפים נוגעים להפעלת כח, חשאיות, אזורי פעולה "אפורים", היררכיה, טוטאליות, ביזור אחריות ועוד- וכולם מזמנים אתגרים אתיים מובנים. מחקר זה מצביע כאמור על נתיב משמעותי שעשוי לתרום להתמודדות אפקטיבית ושלמה יותר עם אתגרים אלה, במגוון של מערכות וארגונים.

מחקר זה מונע באופן משמעותי מהאמונה במחויבותו של הצבא לבחון את עצמו שוב ושוב, ולעשות כל שלא ידו על מנת להשתפר- הן בתחקור ובלמידה, והן בביצוע עצמו. שיפור היכולת להתמודד עם האתגר האתי בהקשרו הצבאי אינו קשור רק לצדק עקרוני, ואינו שייך למחוזות המוסר הפילוסופי בלבד. יש לו גם ערך מעשי ביחס לעמידה במשימה הצבאית. ראש המטות המשולבים של צבא ארצות הברית, מארטין דאמפסי, נתן לכך ביטוי כשקבע כי "לנצח זה כבר לא מספיק. השאלה איך מנצחים נהיית חשובה באותה מידה" (Pincus, 2013). מספר מפקדים בצה"ל הביעו דעה נחרצת בעניין זה והדגישו את חשיבותו דווקא בהקשר של לחימה בטרור (זמיר, 2007; חזות, 2005; נתן, 2008).

שאיפתו של צה"ל להיות צבא הפועל לאור ובכפוף לצו המוסר, חייבת להישען לא רק על עידוד ואכיפה של הנורמות הרצויות, אלא גם על הבנה מעמיקה של מנגנונים פסיכולוגיים וחברתיים הקשורים לאתיקה. תרגום יישומי של הרעיונות המגולמים במנגנונים אלה צריך לבוא לידי ביטוי בהכשרות, במנגנוני למידה ותחקור, ובפיתוח ספרות מקצועית מותאמת. יש מקום לקוות כי מחקר זה יהווה נדבך נוסף בהרחבת הגשר בין עולם המעשה לעולם המחקר, ובפרט בין האתגרים המורכבים עימם מתמודד צה"ל בתחום אתי ובין עולם המחקר של האתיקה ההתנהגותית והפסיכולוגיה החברתית בכלל.

## ביבליוגרפיה

### א. מקורות בעברית

- בן מוחה, א'. (2017). דרך אחרת להטמעת "רוח צה"ל". *זרקור מס' 23*. צה"ל, אגף המבצעים, חטיבת התורה וההדרכה.
- דגן, ע'. (2004). השיח הערכי-מוסרי בצה"ל, בעימות עם הפלסטינים, בראי התחקירים המבצעיים. גלילות : צה"ל, המכללה לביטחון לאומי.
- דפנה, ח'. (1991). אחריות מפקדים ומוסר כפול. (ש' סטמפלו, עורך) *מנהיגות וערכים - לקט מאמרים בנושא ערכים ומנהיגות*, 49-52.
- זיתון, י'. (17 פברואר 2016). איזנקוט לתיכונים: "לא רוצה שחייל ירוקן מחסנית על נערה עם מספריים". אוחר ב- 02 יוני 2019, מתוך Ynet: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4767370,00.html>
- זמיר, א'. (2007). לחימה מוסרית בטרור. *מערכות*(414), 37-28.
- חזות, ג'. (2005). לנצח ולהישאר בני אדם - להביס את הטרור, אבל לא בכל מחיר. *מערכות*(399), 19-16.
- מחלקת מדעי ההתנהגות. (2013). היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתוך אזרחי. (מ' עירן יונה, עורך) תל אביב: במחנה.
- מינקה-ברנד, ה'. (2005). הקשר בין אישיות לאלימות חיילים כלפי אזרחים פלסטינים - מגישה פסיכולוגית לגישה מערכתית. *פסיכולוגיה צבאית*, 4, 1-35.
- מינקה-ברנד, ה'. (2013). עשבים שוטים - גישה מערכתית להתמודדות מפקדים עם אלימות חיילים כלפי אוכלוסיה. ב- מ' עירן יונה (עורך), *היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתוך אזרחי*. במחנה.
- ניב, ע'. (2017). "בגבורה, בתבונה, בטהרה" - עקרונות למדיניות הפעלת הכח באיו"ש. מיפקדת אוגדת איו"ש.
- נתן, ב'. (2008). לחימה מוסרית - כלי הכרעה אסטרטגי בעימות האסימטרי. *מערכות*(417), 20-12.
- פקר-רינת, מ', & בוברובסקי, ל'. (2003). גורמים המביאים לאלימות כלפי אזרחים. *הרצאה בצוות חשיבה, פסיכולוגיה צבאית, פיקוד המרכז*.
- צה"ל. (1994). רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד.
- צה"ל. (2001). רוח צה"ל. אוחר ב- 22 פברואר 2019, מתוך <https://www.idf.il/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%90-%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%A6%D7%94%D7%9C/%D7%A8%D7%95%D7%97-%D7%A6%D7%94%D7%9C>
- צה"ל - חיל החינוך והנוער. (2007). "רוח צה"ל, דגשים למפקד.

צה"ל- חיל החינוך והנוער. (מרץ 2018). סקירת התפתחות הטמעת רוח צה"ל- דו"ח מסכם לועדה המטכ"לית.

## ב. מקורות באנגלית

- Ariely, D. (2012). *The (Honest) Truth About Dishonesty*. New York: Harper Collins.
- Ariely, D., & Loewenstein, G. (2006). The heat of the moment: The effect of sexual arousal on sexual decision making. *Journal of Behavioral Decision Making*, 19(2), 87-98.
- Ayal, S., & Gino, F. (2011). Honest rationales for dishonest behavior. In M. Mikulincer, & P. Shaver, *Herzliya series on personality and social psychology. The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* (pp. 149-166). Washington DC: American Psychological Association.
- Banaji, M., Bazerman, M., & Chugh, D. (2003). How (un)ethical are you? *Harvard Business Review*, 81(12), 56-64.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bandura, A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46(1), 27-46.
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W. H. Freeman.
- Bandura, A. (2002). Social cognitive theory in cultural context. *Applied psychology*, 51(2), 269-290.
- Bandura, A. (2016). *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*. New York: Worth Publishers.
- Barkan, R., Ayal, S., & Ariely, D. (2015). Ethical dissonance, justifications, and moral behavior. *Current Opinion in Psychology*, 6, 157-161.
- Barkan, R., Ayal, S., Gino, F., & Ariely, D. (2012). The pot calling the kettle black: Distancing response to ethical dissonance. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141(4), 757-773.
- Barnes, J. (2014, March 27). *Joint Chiefs' Chairman Wants Military to Rethink Ethics Training*. Retrieved November 09, 2018, from The Wall Street Journal: <https://www.wsj.com/articles/joint-chiefs-chairman-wants-military-to-rethink-ethics-training-1395959652>
- Bazerman, M., & Banaji, M. (2004). The social psychology of ordinary ethical failures. *Social justice research*, 17(2), 111-115.
- Bazerman, M., & Gino, F. (2012). Behavioral ethics: Toward a deeper understanding of moral judgment and dishonesty. *Annual Review of Law and Social Science*, 8, 85-104.
- Bazerman, M., & Tenbrunsel, A. (2011). *Blind spots: Why we fail to do what's right and what to do about it*. Princeton University Press.

- BBC. (2006, June 1). *Ethics lessons for US Iraq troops*. Retrieved October 16, 2016, from BBC News: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/5036686.stm>
- Beatty Jr., J., Cleveland, J., & Murphy, K. (2001). The relation between personality and contextual performance in "strong" versus "weak" situations. *14(2)*, 125-148.
- Bègue, L., Beauvois, J.-L., Courbet, D., Oberlé, D., Lepage, J., & Duke, A. (2015). Personality Predicts Obedience in a Milgram Paradigm. *Journal of Personality*, *83(3)*, 299-306.
- Berger, J. (2016). *Invisible Influence- The Hidden Forces That Shape Behavior*. London: Simon & Schuster.
- Bersoff, D. (1999). Why good people sometimes do bad things: Motivated reasoning and unethical behavior. *Personality and social psychology bulletin*, *25(1)*, 28-39.
- Bilton, M., & Sim, K. (1993). *Four Hours in My Lai*. London, UK: Penguin.
- Bradley, J. (2012). Psychological Foundations of Unethical Actions in Military Operations. In P. Tripodi, & J. Wolfendale (Eds.), *New Wars and New Soldiers: Military Ethics in the Contemporary World* (pp. 217-238). Burlington, VT: Ashgate.
- Burger, J. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, *64(1)*, 1-11.
- Carrick, D. (2008). The Future of Ethics Education in the Military: A Comparative Analysis. In P. Robinson, N. De Lee, & D. Carrick (Eds.), *Ethics Education in the Military* (pp. 187-198). Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Carrick, D., Connelly, J., & Robinson, P. (Eds.). (2013). *Ethics Education for Irregular Warfare*. Burlington, VT: Ashgate.
- Carrick, D., Connelly, J., & Whetham, D. (Eds.). (2018). *Making the Military Moral- Contemporary Challenges and Responses in Military Ethics Education*. New York, NY: Routledge.
- Chen, G., Gully, S., & Eden, D. (2001). Validation of a new general self-efficacy scale. *Organizational research methods*, *4(1)*, 62-83.
- Clarke, R. (Ed.). (1997). *Situational Crime Prevention- Successful Case Studies*. Guilderland, New York: Harrow and Heston.
- Danziger, S., Montal, R., & Barkan, R. (2012). Idealistic advice and pragmatic choice: A psychological distance account. *Journal of Personality and Social Psychology*, *102(6)*, 1105-1117.
- Darley, J. (1992). Social organization for the production of evil. *Psychological inquiry*, *3(2)*, 199-218.
- Darley, J. M., & Batson, D. (1973). From Jerusalem to Jericho: A study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, *27(1)*, 100-108.
- Darley, J. M., & Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: diffusion of responsibility. *Journal of personality and social psychology*, *8(4)*, 377-383.

- Davis, J. (2018). *Start With How: Improving Army Ethics Training*. Strategy Research Project, U.S. Army War College, Carlisle, PA. Retrieved April 18, 2019, from <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/3627.pdf>
- Dekker, S. (2017). *The Field Guide to Understanding Human Error*. Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Donnellan, M. B., Fraley, R. C., & Krueger, R. (2007). Not so situational. *Association for Psychological Science Observer*, 20(6), 5.
- Doris, J. (2002). *Lack of character: Personality and moral behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doris, J., & Murphy, D. (2007). From My Lai to Abu Ghraib: the moral psychology of atrocity. *Midwest Studies in Philosophy*, 31(1), 25-55.
- Dunning, D. (2016). False Moral Superiority. In A. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good and Evil* (2nd ed., pp. 249-269). New York: Guilford Press.
- Epley, N., & Dunning, D. (2000). "Feeling" holier than thou": are self-serving assessments produced by errors in self-or social prediction? *Journal of personality and social psychology*, 79(6), 861-875.
- Epley, N., & Dunning, D. (2006). The mixed blessings of self-knowledge in behavioral prediction: Enhanced discrimination but exacerbated bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 641-655.
- Feldman, Y. (2018). *The law of good people: Challenging states' ability to regulate human behavior*. Cambridge University Press.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. CA: Stanford university press.
- Festinger, L., & Carlsmith, J. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *The journal of abnormal and social psychology*, 58(2), 203-210.
- Fujita, K., Trope, Y., Liberman, N., & Levin-Sagi, M. (2006). Construal levels and self-control. *Journal of personality and social psychology*, 90(3), 351-367.
- Gentile, M. (2010). *Giving Voice to Values*. New Haven: Yale University Press.
- Gino, F., & Bazerman, M. (2009). When misconduct goes unnoticed: The acceptability of gradual erosion in others' unethical behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 708-719.
- Gino, F., Ayal, S., & Ariely, D. (2009). Contagion and differentiation in unethical behavior the effect of one bad apple on the barrel. *Psychological science*, 20(3), 393-398.
- Gino, F., Schweitzer, M., Mead, N., & Ariely, D. (2011). Unable to resist temptation: How self-control depletion promotes unethical behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115(2), 191-203.
- Gulpers, L. (2010). Encouraging moral military behaviour through the infrastructural design of the military organization: The awkward psychological realm of the military profession and organization. *Proceedings of The 16th Annual Cpts Working Conference*.
- Jones, E., & Nisbett, R. (1972). The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of behavior. In E. Jones, D. Kanouse, H. Kelley, R. Nisbett, S. Valins, & B.

- Weiner (Eds.), *Attribution: Perceiving the causes of behavior* (pp. 79-94). Morristown, NJ: General Learning Press.
- Jones, T. (1991). Ethical decision making by individuals in organizations: An issue-contingent model. *Academy of management review*, 16(2), 366-395.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1973). On the psychology of prediction. *Psychological Review*, 80(4), 237-251.
- Kasher, A. (2008). Teaching and Training Military Ethics: An Israeli Experience. In P. Robinson, N. De Lee, & D. Carrick (Eds.), *Ethics Education in the Military* (pp. 133-146). Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Kish-Gephart, J., Harrison, D., & Treviño, L. (2010). Bad apples, bad cases, and bad barrels: Meta-analytic evidence about sources of unethical decisions at work. *Journal of applied psychology*, 95(1), 1-31.
- Kohlberg, L. (1975). The cognitive-developmental approach to moral education. *The Phi Delta Kappan*, 50(10), 670-677.
- Krulak, C. C. (1999). The strategic corporal: Leadership in the three block war. *Marine Corps Gazette*, 83(1), 18-22.
- Kuo, F.-Y., & Hsu, M.-H. (2001). Development and validation of ethical computer self-efficacy measure: The case of softlifting. *Journal of Business Ethics*, 32(4), 299-315.
- Lee, J., & Gino, F. (2018). In Search of Moral Equilibrium- Person, situation, and Their Interplay in Behavioral Ethics. In K. Gray, & J. Graham (Eds.), *Atlas of Moral Psychology* (pp. 475-484). New York: Guilford Press.
- Lewin, K. (1936). *Principles of topological psychology* (1st ed.). (F. Heider, & G. Heider, Trans.) New York: McGraw-Hill Book Company. Retrieved June 07, 2019, from [https://ia601300.us.archive.org/35/items/LEWINKurt.PrinciplesOfTopologicalPsychology\\_201605/LEWIN,%20Kurt.%20Principles%20of%20Topological%20Psychology.pdf](https://ia601300.us.archive.org/35/items/LEWINKurt.PrinciplesOfTopologicalPsychology_201605/LEWIN,%20Kurt.%20Principles%20of%20Topological%20Psychology.pdf)
- Lieberman, N., Trope, Y., & Stephan, E. (2007). Psychological distance. In E. Higgins, & A. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (pp. 353-383). Guilford Publications.
- Lyle, A. (2014, October 03). *Official Discusses Tools to Boost Professionalism*. Retrieved April 05, 2019, from DoD News: <https://dod.defense.gov/News/Article/Article/603386/>
- Malle, B. (2006). The actor–observer asymmetry in causal attribution: A (surprising) meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 895–919.
- Malle, B., Knobe, J., & Nelson, S. (2007). Actor-observer asymmetries in explanations of behavior: New answers to an old question. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(4), 491-514.
- Marine Corps & U.S. Army. (2007). *The U.S. Army & Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marine Corps. (2014, May 13). FM 3-24 MCWP 3-33.5 Insurgencies and Countering Insurgencies. Washington, DC: Headquarters, Marine Corps Combat Development Command; Headquarters, Department of the Army. Retrieved June 08, 2019, from <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-24.pdf>

- Mastroianni, G. (2011). The person–situation debate: Implications for military leadership and civilian–military relations. *Journal of Military Ethics*, 10(1), 2-16.
- Mattis, J. (2017, August 04). *Ethical Standards for All Hands- memorandum for all Department of Defense employees*. Retrieved December 04, 2018, from <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/Ethical-Standards-for-All-Hands-SecDef-04-Aug-17.pdf>
- Mazar, N., Amir, O., & Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. *Journal of marketing research*, 45(6), 633-644.
- McAuley, E., Duncan, T., & Russell, D. (1992). Measuring causal attributions: The revised causal dimension scale (CDSII). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(5), 566-573.
- McMaster, H. R. (2009). Preserving soldiers' moral character in counter-insurgency operations. In D. Carrick (Ed.), *Ethics education for irregular warfare* (pp. 15-26). Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Mead, N. L., Baumeister, R., Gino, F., Schweitzer, M., & Ariely, D. (2009). Too tired to tell the truth: Self-control resource depletion and dishonesty. *Journal of experimental social psychology*, 45(3), 594-597.
- Messervey, D., & Peach, J. (2014). Battlefield Ethics: What Influences Ethical Behaviour on Operations? In G. Ivey, K. Sudom, D. Waylon, & M. Tremblay (Eds.), *The human dimensions of operations: a personnel research perspective* (pp. 83-102). Kingston, Ontario, Canada: Canadian Defence Academy Press.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *The Journal of abnormal and social psychology*, 67(4), 371-378.
- Milgram, S. (2009). *Obedience to Authority: The Experiment that Challenged Human Nature*. New York: Harper Perennial.
- Miller, A. (2016). Why are the Milgram obedience experiments still so extraordinarily famous and controversial. In A. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good and Evil* (2nd ed., pp. 185-223). New York: Guilford Press.
- Miller, D., & Ross, M. (1975). Self-serving biases in the attribution of causality: Fact or fiction? *Psychological bulletin*, 82(02), 213-225.
- Mischel, W. (1973). Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality. *Psychological Review*, 80(4), 252-283.
- Mischel, W. (1977). The interaction of person and situation. In N. Endler, & D. Magnusson (Eds.), *Personality at the crossroads: Current issues in interactional psychology* (pp. 333-352). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Mlodinow, L. (2013). *Subliminal: How your unconscious mind rules your behavior*. Vintage.
- Monin, B., & Jordan, A. (2009). The dynamic moral self: A social psychological perspective. In D. Narváez, & D. Lapsley (Eds.), *Personality, identity, and character: Explorations in moral psychology* (pp. 341-354). Cambridge University Press.
- Myers, D. G. (1980). *The inflated self*. New York: Seabury.



- Nisbett, R., & Borgida, E. (1975). Attribution and the psychology of prediction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(5), 932-943.
- Nussbaum, S., Liberman, N., & Trope, Y. (2006). Predicting the near and distant future. *Journal of Experimental Psychology: General*, 135(2), 152-161.
- Olsthoorn, P. (2017). Situations and dispositions: how to rescue the military virtues from social psychology. *Journal of Military Ethics*, 16(1-2), 78-93.
- Parker, D., & Greener, P. (2010). Ethics Research: Moral Psychology and its Promise of Benefits for Moral Reasoning in the Military. In J. Stouffer, & S. Seiler (Eds.), *Military ethics International perspectives* (pp. 25-47). Kingston, Ontario, Canada: Canadian Defence Academy Press.
- Peers, W. R. (1993). *The My Lai Inquiry*. Bethesda, MD: The Notable Trials Library.
- Pincus, W. (2013, July 01). *Gen. Dempsey: 'Winning our nation's wars is no longer enough'*. Retrieved 02 05, 2019, from The Washington Post: [https://www.washingtonpost.com/world/national-security/gen-dempsey-winning-our-nations-wars-is-no-longer-enough/2013/07/01/7d005270-e03c-11e2-963a-72d740e88c12\\_story.html?utm\\_term=.e397a974cf03](https://www.washingtonpost.com/world/national-security/gen-dempsey-winning-our-nations-wars-is-no-longer-enough/2013/07/01/7d005270-e03c-11e2-963a-72d740e88c12_story.html?utm_term=.e397a974cf03)
- Prentice, R. (2014). Teaching behavioral ethics. *Journal of Legal Studies Education*, 31(2), 325-365.
- Rest, J. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. New York: Preager.
- Rest, J. R., & Narvaez, D. (1995). The Four Components of Acting Morally. In W. Kurtines, & J. Gewirtz (Eds.), *Moral Behavior and Moral Development: An Introduction* (pp. 385-400). Boston: Allyn & Bacon.
- Robinson, P. (2009). Introduction: Ethics Education for Irregular Warfare. In D. Carrick, J. Connelly, & P. Robinson (Eds.), *Ethics Education for Irregular Warfare* (pp. 1-11). Burlington: Ashgate Publishing.
- Robinson, P. (2009). The Fall of the Warrior King: Situational Ethics in Iraq. In D. Carrick, J. Connelly, & P. Robinson (Eds.), *Ethics Education for Irregular Warfare* (pp. 75-86). Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. *Advances in experimental social psychology*, 10, 173-220.
- Ross, L., & Nisbett, R. (2011). *The person and the situation: Perspectives of social psychology*. London: Pinter & Martin Publishers.
- Ross, L., Greene, D., & House, P. (1977). "The "false consensus effect": An egocentric bias in social perception and attribution processes. *Journal of experimental social psychology*, 13(3), 279-301.
- Royal, B. (2012). *The Ethical Challenges of the Soldier- The French Experience*. (J. Thomas, Trans.) Paris: Economica.
- Ruedy, N., & Schweitzer, M. (2010). In the moment: The effect of mindfulness on ethical decision making. *Journal of Business Ethics*, 95(1), 73-87.
- Russel, D. (1982). The Causal Dimension Scale: A measure of how individuals perceive causes. *Journal of Personality and social Psychology*, 42(6), 1137-1145.

- Sabini, J., & Silver, M. (2005). Lack of character? Situationism critiqued. *Ethics*, 115(3), 535-562.
- Sachdeva, S., Iliev, R., & Medin, D. (2009). Sinning saints and saintly sinners: The paradox of moral self-regulation. *Psychological science*, 20(4), 523-528.
- Schlesinger, J., Brown, H., Fowler, T., & Homer, C. (2004). *Final Report of the Independent Panel to Review DoD Detention Operations*. U.S. Office of the Secretary of Defense. Arlington, VA.: Department of Defense.
- Shalvi, S., Gino, F., Barkan, R., & Ayal, S. (2015). Self-serving justifications: Doing wrong and feeling moral. *Current Directions in Psychological Science*, 24(2), 125-130.
- Shalvi, S., Handgraaf, M., & De Dreu, C. (2011). Ethical manoeuvring: Why people avoid both major and minor lies. *British Journal of Management*, 22, S16-S27.
- Sherer, M., Maddux, J., Mercandante, B., Prentice-dunn, S., Jacobs, B., & Rogers, R. (1982). The self-efficacy scale: Construction and validation. *Psychological reports*, 51(2), 663-671.
- Shu, L., Gino, F., & Bazerman, M. (2011). Dishonest deed, clear conscience: When cheating leads to moral disengagement and motivated forgetting. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(3), 330-349.
- Solomon, S. (1978). Measuring dispositional and situational attributions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4(4), 589-594.
- Sommers, S. (2012). *Situations matter: Understanding how context transforms your world*. New York: Riverhead Books.
- Stajkovic, A., & Luthans, F. (1998). Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 124(2), 240-261.
- Streatfeild, D. (2007). *Brainwash: The Secret History of Mind Control*. New York, NY: Thomas Dunne Books.
- Tenbrunsel, A., Diekmann, K., Wade-Benzoni, K., & Bazerman, M. (2010). The ethical mirage: A temporal explanation as to why we are not as ethical as we think we are. *Research in Organizational Behavior*, 30, 153-173.
- Thomas, J. (2018). Ethical challenges for the modern military. In D. Carrick, J. Connelly, & D. Whetham (Eds.), *Making the Military Moral: Contemporary Challenges and Responses in Military Ethics* (pp. 93-107). Routledge.
- Thomson, M., Adams, B., & Sartoni, J. (2006). *Moral and ethical decision making in Canadian Forces Operations*. Guelph, Ontario: Humansystems Inc.
- Todd, D., & Tripodi, P. (2018). Behavioral Ethics The Missing Piece of an Integrative Approach to Military Ethics. *Marine Corps University Journal*, 9(1), 115-170.
- Treviño, L. (1986). Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model. *Academy of Management Review*, 11, 601-617.
- Treviño, L., & Youngblood, S. (1990). Bad apples in bad barrels: A causal analysis of ethical decision-making behavior. *Journal of Applied psychology*, 75(4), 378-385.
- Treviño, L., Weaver, G., & Reynolds, S. (2006). Behavioral ethics in organizations: A review. *Journal of management*, 32(6), 951-990.

- Tripodi, P. (2011). Deconstructing the evil zone: how ordinary individuals can commit atrocities. In P. Tripodi, & J. Wolfendale (Eds.), *New wars and new soldiers. Military ethics in the contemporary world* (pp. 201-216). Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Tripodi, P. (2011). Understanding Atrocities: What Commanders Can Do to Prevent Them. In D. Whetham (Ed.), *Ethics, Law and Military Operations*. Basingstoke, UK: Palgrave.
- Tripodi, P., & Wolfendale, J. (Eds.). (2012). *New wars and new soldiers: Military ethics in the contemporary world*. Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Trope, Y., & Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. *Psychological review*, 117(2), 440-463.
- Tyson, T. (1992). Does believing that everyone else is less ethical have an impact on work behavior? *Journal of Business Ethics*, 11(9), 707-717.
- United States Marine Corps. (2012, July 06). *Marine Administrative Message 362 MARADMIN 362/12*. Retrieved December 04, 2018, from MARINES- The Official Website of the United States Marine Corps: <https://www.marines.mil/News/Messages/Messages-Display/Article/887406/implementation-plan-for-the-marine-corps-ethics-stand-down/>
- US Army Surgeon General. (2006). *Operation Iraqi Freedom (OIF) Mental Health Advisory Team (MHAT) IV*. US Army Surgeon General.
- US Army Surgeon General. (2008). *Operation Iraqi Freedom (OIF) Mental Health Advisory Team (MHAT) V*. US Army Surgeon General.
- Vallone, R., Griffin, D., Lin, S., & Ross, L. (1990). Overconfident prediction of future actions and outcomes by self and others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 582-592.
- Van Baarda, T., & Verweij, D. (Eds.). (2006). *Military ethics: the Dutch approach: a practical guide*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Walzer, M. (1991). *Just and unjust wars*. New York: Basic Books.
- Walzer, M. (2006). Terrorism and just war. *Philosophia*, 34(1), 3-12.
- Watkins, T. (2007, July 14). *Marines Focus on Battlefield Ethics*. Retrieved October 14, 2016, from The Washington Post: [http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/07/14/AR2007071400616\\_pf.html](http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/07/14/AR2007071400616_pf.html)
- Wolfendale, J. (2008). What is the Point of Teaching Ethics in the Military? In P. Robinson, N. De Lee, & D. Carrick (Eds.), *Ethics Education in the Military* (pp. 161-174). Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Wood, R., & Bandura, A. (1989). Impact of conceptions of ability on self-regulatory mechanisms and complex decision making. *Journal of personality and social psychology*, 56(3), 407-415.
- Wray, H. (2007). The banality of evil. *Association for Psychological Science Observer*, 20(4), 11-12.
- Zimbardo, P. (2007). Person x situation x system dynamics [Letter to the editor]. *APS Observer*, 20(8), p. 6.

Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House.

Zimbardo, P. (2009). Evil's Seven Step Seduction Scenario. *Toronto 2009 APA Convention Highlights*, 44(2), 14-19.

## נספחים- שאלונים וניתוח תוצאות פרטני

נספח 1- שאלון 1: ייחוס, עצמי  
 אנא דרג באיזו מידה אתה מסכים עם ההיגדים הבאים, בסולם של 0 עד 10, כאשר "0" משמעותו- "לא מסכים כלל", ו-"10" משמעותו "מסכים לגמרי"

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	1. אנשים טובים, במצבים מסוימים, נוטים לעשות דברים רעים. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	2. במצב של עימות מתמשך אנשים נוטים לתפוס את אויביהם כפחות בני אדם/ פחות אנושיים. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	3. אנשים שהיו שותפים בפועל או שותפים שבשתיקה לעוול מוסרי קטן- הם בעלי סיכוי גבוה יותר באופן משמעותי להמשיך ולהידרדר למעשים חמורים יותר בעתיד. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	4. לאנשים יש יכולת טבעית לספק לעצמם מנגנוני הדחקה או הצדקה למעשים לא מוסריים שהם שותפים להם. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	5. בסביבה מוזנחת יש לאנשים נטיה מוגברת להתנהג באופן לא מוסרי ולא ראוי. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	6. במצבים של זעם, פחד, לחץ- מצטמצמת זרימת הדם לחלקי המוח המתקדמים יותר, מה שמביא לפגיעה ביכולת להפעיל בקרה עצמית, שיקול דעת, ריסון ורציונליות. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	7. בתנאים מסוימים ולא נדירים, הכח משחית גם אנשים טובים. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	8. הנטיה הראשונית להתכחש, לשתוק, או לעמוד מהצד לנוכח עוולה מוסרית היא טבעית לאדם. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	9. שחיקה פיזית ועייפות פוגעות באופן משמעותי ביכולת להפעיל שיפוט מוסרי ולעשות בפועל את הדבר הנכון. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	10. מרחק פיזי או מנטלי מהזולת מקל באופן משמעותי על גרימת עוול או נזק לאדם אחר. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	11. אנשים משוכנעים שהם חסינים מפני התורפות האנושיות שתוארו בסעיפים הקודמים. קביעה זו נכונה לגבי באופן אישי

נספח 2- שאלון 2 : ייחוס, זולת

אנא דרג באיזו מידה אתה מסכים עם ההיגדים הבאים, בסולם של 0 עד 10, כאשר "0" משמעותו - "לא מסכים כלל", ו-"10" משמעותו "מסכים לגמרי"

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	1. אנשים טובים, במצבים מסוימים, נוטים לעשות דברים רעים. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	2. במצב של עימות מתמשך אנשים נוטים לתפוס את אויביהם כפחות בני אדם/ פחות אנושיים. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	3. אנשים שהיו שותפים בפועל או שותפים שבשתיקה לעוול מוסרי קטן- הם בעלי סיכוי גבוה יותר באופן משמעותי להמשיך ולהידרדר למעשים חמורים יותר בעתיד. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	4. לאנשים יש יכולת טבעית לספק לעצמם מנגנוני הדחקה או הצדקה למעשים לא מוסריים שהם שותפים להם. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	5. בסביבה מוזנחת יש לאנשים נטיה מוגברת להתנהג באופן לא מוסרי ולא ראוי. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	6. במצבים של זעם, פחד, לחץ- מצטמצמת זרימת הדם לחלקי המוח המתקדמים יותר, מה שמביא לפגיעה ביכולת להפעיל בקרה עצמית, שיקול דעת, ריסון ורציונליות. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	7. בתנאים מסוימים ולא נדירים, הכח משחית גם אנשים טובים. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	8. הנטיה הראשונית להתכחש, לשתוק, או לעמוד מהצד לנוכח עוולה מוסרית היא טבעית לאדם. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	9. שחיקה פיזית ועייפות פוגעות באופן משמעותי ביכולת להפעיל שיפוט מוסרי ולעשות בפועל את הדבר הנכון. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	10. מרחק פיזי או מנטלי מהזולת מקל באופן משמעותי על גרימת עוול או נזק לאדם אחר. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	11. אנשים משוכנעים שהם חסינים מפני התורפות האנושיות שתוארו בסעיפים הקודמים. קביעה זו נכונה לגבי רוב בני האדם

נספח 3 : שאלון 3- חוללות עצמית אתית, עצמי  
לפניך מספר היגדים. כולם מתייחסים אליך באופן אישי, ביחס לעתיד.

אנא דרג באיזו מידה אתה מסכים עם כל אחד מהם, כאשר "0" פירושו "לא מסכימה כלל" ו-"10"  
פירושו "מסכימה לחלוטין".

שים לב שהשאלות בחלק הזה מתייחסות ל"מצפן המוסרי הפנימי שלך", לדברים שאתה אישית מאמין  
בהם.

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	1. בהקשר של פעילות מבצעית באיו"ש, אני מאמין כי תמיד אדע לדבוק ב"מצפן המוסרי הפנימי" שלי, גם במצבים מאתגרים
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	2. בהקשר של תעסוקה מבצעית באיו"ש, אני מאמין כי היכולת שלי לתפוס את האויב כבן אדם לא תושפע ממשך התע"מ, אלא מערכי האישיים
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	3. אני מאמין שגם אם אמצא את עצמי בתעסוקה מבצעית באיו"ש במצב של "מדרון חלקלק", ואפילו אם אסטה באופן חד פעמי מהקוד המוסרי הראוי- אדע לעצור בזמן ולהיצמד לערכים שלי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	4. בכל מה שנוגע לפעילות מבצעית באיו"ש אני חושב שאהיה "יותר חזק מהתירוץ שלי": אדע להיצמד לצו המצפון שלי ללא קשר לאפשרויות הדחקה או הצדקה כאלה ואחרות
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	5. במסגרת תעסוקה מבצעית באיו"ש, אני מאמין שאקפיד על ערכים ונורמות ללא שום קשר לרמת הניקיון או ההזנחה בסביבתי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	6. אני מאמין שגם במצב של זעם, פחד או לחץ, לא אבצע חריגות מוסריות או מעשים לא מוסריים בפעילות מבצעית באיו"ש
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	7. אני מאמין כי גם אם אמצא את עצמי במצב של כח או שליטה ביחס לאחר במסגרת פעילות מבצעית באיו"ש- אוכל לרסן את עצמי ולעמוד בפני פיתוי או דחף בלתי נשלט
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	8. אני מאמין כי תמיד אדע להתערב ולעצור מעשה לא מוסרי של מישוהו מחבריי לגדוד, אם יהיה בכך צורך במסגרת פעילות מבצעית באיו"ש
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	9. אני מאמין כי גם במצב של עייפות או שחיקה לאורך תעסוקה מבצעית באיו"ש אדע לבחור נכון ולעשות את הדבר המוסרי הראוי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	10. במשך תעסוקה מבצעית באיו"ש, אני מאמין כי לעולם לא אפגע באדם אחר באופן שאינו מוסרי או אינו אתי, בלי שום קשר למרחק שאני חש ממנו
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	11. לאורך התעסוקה המבצעית באיו"ש אני מאמין כי תמיד אדבוק בערכי ואעשה את הדבר הנכון, גם בתנאים של לחץ חברתי מהסביבה

<p>10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0</p>	<p>12. אני מאמין שגם במצב בו אני חש "בלתי נראה" או פועל במסווה של אנונימיות- לא אבצע מעשה שאינו מוסרי במסגרת פעילות מבצעית</p>
<p>10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0</p>	<p>13. אני מאמין כי לאורך התעסוקה המבצעית באיו"ש תמיד אפעל לפי הרף הערכי שלי, ללא שום קשר לשאלה אם אני פועל כיחיד או כחלק מקבוצה הפועלת יחד</p>



נספח 4 : שאלון 4- חוללות עצמית אתית, אחרים מיחידתי  
לפניך מספר היגדים. כולם מתייחסים לאנשים ביחידה שלך באופן כללי, ביחס למה שיקרה בעתיד.

אנא דרג באיזו מידה אתה מסכים עם כל אחד מהם, כאשר "0" פירושו "לא מסכימה כלל" ו-"10"  
פירושו "מסכימה לחלוטין".

שים לב שהשאלות בחלק הזה מתייחסות לאנשים שמשרתים איתך ביחידה. הכוונה לאנשים ביחידה  
שמקבילים לך פחות או יותר בתפקיד ו/או בדרגה.

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	1. כשאני חושב על התע"מ הבא באיו"ש, אני מאמין שחבריי ליחידה תמיד יידעו לדבוק ב"מצפן המוסרי הפנימי" שלהם, גם במצבים מאתגרים
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	2. אם הגדוד יהיה בתע"מ באיו"ש, אני מאמין שהיכולת של חבריי ליחידה לתפוס את האויב או כבן אדם לא תהיה קשורה למשך התע"מ בו הם נמצאים, אלא לערכיהם האישיים
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	3. אני מאמין שגם אם חבריי ליחידה יימצאו את עצמם במצב של "מדרון חלקלק" במסגרת תע"מ באיו"ש, ואפילו אם הם יסטו באופן חד פעמי מהקוד המוסרי הפנימי שלי- הם יידעו לעצור בזמן ולדבוק בערכים שלהם.
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	4. בכל מה שנוגע לפעילות מבצעית באיו"ש אני מאמין שחבריי ליחידה יהיו "יותר חזקים מהתירוץ שלהם", ויידעו להיצמד לצו המצפון שלהם ללא קשר לאפשרויות הדחקה או הצדקה כאלה ואחרות.
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	5. במסגרת תע"מ באיו"ש אני מאמין שחבריי ליחידה יקפידו על ערכים ונורמות ללא שום קשר לרמת הניקיון או ההזנחה בסביבתם
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	6. אני מאמין שגם במצב של זעם, פחד או לחץ, חבריי ליחידה לא יבצעו חריגות מוסריות או מעשים לא מוסריים במסגרת פעילות מבצעית באיו"ש.
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	7. אני מאמין שגם אם חבריי ליחידה יימצאו את עצמם במצב של כח או שליטה ביחס לאחר במסגרת פעילות מבצעית באיו"ש- הם יוכלו לרסן את עצמם ולעמוד בפני פיתוי או דחף בלתי נשלט.
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	8. אני חושב שבמסגרת פעילות מבצעית באיו"ש, חבריי ליחידה תמיד יידעו להתערב ולעצור מעשה לא מוסרי של מישהו מאנשי היחידה, אם יהיה בכך צורך.
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	9. אני מאמין כי גם במצב של עייפות או שחיקה לאורך התע"מ באיו"ש חבריי ליחידה יידעו לבחור נכון ולעשות את הדבר המוסרי הראוי.
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	10. במשך תעסוקה מבצעית באיו"ש, אני מאמין כי חבריי ליחידה לא יפגעו או יגרמו עוול לאדם אחר באופן שאינו מוסרי או אינו אתי, בלי שום קשר למרחק שלהם ממנו.

<p>10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0</p>	<p>11. לאורך התעסוקה המבצעית באיו"ש, אני מאמין כי חבריי ליחידה תמיד ידבקו בערכיהם ויעשו את הדבר הנכון גם בתנאים של לחץ חברתי מהסביבה.</p>
<p>10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0</p>	<p>12. אני מאמין שגם במצב בו חבריי ליחידה ירגישו "בלתי נראים" או יפעלו במסווה של אנונימיות- הם לא יבצעו מעשה שאינו מוסרי במסגרת פעילות מבצעית באיו"ש</p>
<p>10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0</p>	<p>13. אני מאמין כי לאורך התע"מ באיו"ש, חבריי ליחידה יפעלו לפי הרף הערכי שלהם, ללא שום קשר לשאלה אם הם פועלים כיחיד או כחלק מקבוצה הפועלת יחד</p>

נספח 5 : שאלון 5- דיווח עצמי של חריגות אתיות וייחוס

ראשית, על מנת להבחין בין מי שהיה באיו"ש במשימות רלוונטיות לבין מי שלא היה במשימות כאלה, הופיעו בתחילת השאלון שאלות הנוגעות לנסיון העבר :

1. במהלך שירותי הצבאי לקחתי חלק בפעילות מול הפרות סדר של פלסטינים
2. במהלך שירותי הצבאי לקחתי חלק בפעילות של איתור אמל"ח, חיפוש חשודים בטרור, או תפיסת כספי טרור
3. במהלך שירותי הצבאי לקחתי חלק בביצוע מעצר ו/או בשמירה על עצור ו/או בהובלה של עצור ממקום למקום באיו"ש
4. במהלך שירותי הצבאי לקחתי חלק במשימות מעברים ו/או מחסומים באיו"ש

מבוסס על (US Army Surgeon General, 2006) ופריטים נוספים שהותאמו למחקר זה.

ההתייחסות לייחוס מופיעה בסוף (פריטים 11-12)

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	1. במהלך שירותי הצבאי, קרה שקיללתי או השתמשתי באלימות מילולית כלפי פלסטינים לא-לוחמים או בלתי מעורבים
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	2. במהלך משימת איתור אמצעי לחימה, כספי טרור, או ביצוע מעצר בתוך בית- קרה לי מספר פעמים (פעמיים או יותר) שהרסנו או הפכנו את הבית יותר מכפי שהיה נדרש לאור המשימה
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	3. במהלך שירותי הצבאי, פעלתי באלימות פיזית כלפי פלסטינאי עצור בלא שהיה בכך צורך מבצעי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	4. במהלך שירותי הצבאי, אירע שפגעתי ברכוש פרטי של פלסטינים כשלא היה בכך צורך מבצעי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	5. במהלך משימת איתור אמצעי לחימה, כספי טרור, או ביצוע מעצר בתוך בית- קרה לי מדי פעם (פעמיים או יותר) שהתנהגתי בצורה פוגעת לאנשי הבית, גם כשלא היה צורך בכך
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	6. במהלך שירותי הצבאי, אירע שלקחתי חפץ או רכוש מאחד הבתים או הרכבים, אלא אם כן קיבלתי פקודה ישירה לעשות זאת במסגרת איתור אמל"ח או כספי טרור
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	7. במהלך סיורים או פעילות נגד הפס"ד, קרה מדי פעם (פעמיים או יותר) שלקחתי חלק ב"ענישה" של אחד מהמפגינים/ מתפרעים- רק כדי "לחנך" אותו קצת

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	8. במהלך שירותי הצבאי, קרה שפעלתי באלימות פיזית כלפי פלסטינים לא לוחמים או בלתי מעורבים אם לא היה בכך צורך מבצעי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	9. במהלך שירותי הצבאי, קרה ששיניתי ללא אישור את הוראות הפתיחה באש, או התעלמתי (ללא אישור) מהוראות הפתיחה באש על מנת להשלים את המשימה
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	10. במהלך שירותי הצבאי, קרה שערכתי בכוונה ובלי סיבה מיוחדת משהו במחסום, רק כדי "ללמד אותו לקח"

בשתי השאלות הבאות הינך מבקש להתייחס למקרים אליהם התייחסת בחלק הקודם של השאלון:

11. כשאני חושב על פעמים בהן ייתכן שחרגתי מהפקודות כמו במקרים שתוארו בשאלות האחרונות, בדרך כלל אפשר להסביר זאת כך:

+5	+4	+3	+2	+1	0	-1	-2	-3	-4	-5
זה קשור בעיקר לאופי ואישיות, פחות למצב ולנסיבות										זה קשור בעיקר למצב ולנסיבות, פחות לאופי או אישיות

12. כאשר אני חושב על פעמים בהן ייתכן שחרגתי מהפקודות כמו במקרים שתוארו בשאלות האחרונות, לו הייתי צריך לבחור באחד משני ההסברים הבאים הייתי בוחר ב-

א. זה יותר עניין של אופי ואישיות

ב. זה יותר עניין של מצב ונסיבות

נספח 6 : שאלון 6- דיווח של חריגות אתיות וייחוס- אחרים מיחידתי או מיחידות אחרות בתעסוקה

מבוסס על (US Army Surgeon General, 2006) ופריטים נוספים שהותאמו למחקר זה.

ההתייחסות לייחוס מופיעה בסוף (פריטים 11-12)

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	1. במהלך שירותי הצבאי, מעולם לא הייתי נוכח במצב בו מישוהו קילל או השתמש באלומות מילולית כלפי פלסטינים לא-לוחמים או בלתי מעורבים
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	2. במהלך משימת איתור אמצעי לחימה, כספי טרור, או ביצוע מעצר בתוך בית- הייתי עד פעמים (פעמיים או יותר) למצב בו חיילים הרסו או הפכו את הבית יותר מכפי שהיה נדרש לאור המשימה
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	3. במהלך שירותי הצבאי, ראיתי מקרים בהם מישוהו היכה או הפעיל כח על פלסטינאי עצור בלא שהיה בכך צורך מבצעי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	4. במהלך שירותי הצבאי, הייתי נוכח במצב בו מישוהו הרס או פגע ברכוש פרטי של פלסטינים כשלא היה בכך צורך מבצעי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	5. במהלך משימת איתור אמצעי לחימה, כספי טרור, או ביצוע מעצר בתוך בית- הייתי עד מדי פעם (פעמיים או יותר) למצב בו מישוהו התנהג בצורה פוגעת לאנשי הבית, גם כשלא היה צורך בכך
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	6. במהלך שירותי הצבאי, מעולם לא נתקלתי במישוהו שלקח כסף או רכוש מאחד הבתים או הרכבים, אלא אם כן קיבל פקודה ישירה לעשות זאת במסגרת איתור אמל"ח או כספי טרור
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	7. במהלך סיורים או פעילות נגד הפס"ד, ראיתי מידי פעם (פעמיים או יותר) מקרים בהם כח צבאי "העניש" את אחד מהמפגינים/ מתפרעים- רק כדי "לחנך" אותו קצת
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	8. במהלך שירותי הצבאי, ראיתי לפחות פעם אחת מישוהו שפעל באלומות פיזית כלפי פלסטינים לא לוחמים או בלתי מעורבים אם לא היה בכך צורך מבצעי
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	9. במהלך שירותי הצבאי, נתקלתי במקרים בהם חיילים שינו ללא אישור את הוראות הפתיחה באש, או התעלמו (ללא אישור) מהוראות הפתיחה באש על מנת להשלים את המשימה
10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0	10. במהלך שירותי הצבאי, הייתי עד למקרים בהם מישוהו עיכב בכוונה ובלי סיבה מיוחדת מישוהו במחסום, רק כדי "ללמד אותו לקח"

11. כשאני חושב על פעמים בהן ייתכן שחרגנו מהפקודות כמו במקרים שתוארו בשאלות האחרונות,

בדרך כלל אפשר להסביר זאת כך :

+5	+4	+3	+2	+1	0	-1	-2	-3	-4	-5
זה קשור בעיקר לאופי ואישיות, פחות למצב ולנסיבות										זה קשור בעיקר למצב ולנסיבות, פחות לאופי או אישיות

12. כאשר אני חושב על פעמים בהן ייתכן שחרגו מהפקודות כמו במקרים שתוארו בשאלות האחרונות, לו

הייתי צריך לבחור באחד משני ההסברים הבאים הייתי בוחר ב-

א. זה יותר עניין של אופי ואישיות

ב. זה יותר עניין של מצב ונסיבות

נספח 7: ניסוי 1א', פירוט מבחני T-test לפי פריטים

פריט	מושא הייחוס	M	SD	T	p
1. אנשים טובים, במצבים מסוימים, נוטים לעשות דברים רעים	עצמי	3.05	1.08	-2.81	p=0.003
	זולת	3.43	1.10		
2. במצב של עימות מתמשך אנשים נוטים לתפוס את אויביהם כפחות בני אדם/ פחות אנושיים.	עצמי	2.65	1.18	-5.50	p<0.001
	זולת	3.45	1.17		
3. אנשים שהיו שותפים בפועל או שותפים שבשתיקה לעוול מוסרי קטן- הם בעלי סיכוי גבוה יותר באופן משמעותי להמשיך ולהידרדר למעשים חמורים יותר בעתיד.	עצמי	2.59	1.05	-5.82	p<0.001
	זולת	3.39	1.18		
4. לאנשים יש יכולת טבעית לספק לעצמם מנגנוני הדחקה או הצדקה למעשים לא מוסריים שהם שותפים להם.	עצמי	3.43	1.08	-6.63	p<0.001
	זולת	4.18	0.72		
5. בסביבה מוזנחת יש לאנשים נטיה מוגברת להתנהג באופן לא מוסרי ולא ראוי.	עצמי	2.94	1.34	-4.99	p<0.001
	זולת	3.67	1.05		
6. במצבים של זעם, פחד, לחץ- מצטמצמת זרימת הדם לחלקי המוח המתקדמים יותר, מה שמביא לפגיעה ביכולת להפעיל בקרה עצמית, שיקול דעת, ריסון ורציונליות.	עצמי	3.11	1.11	-3.60	p<0.001
	זולת	3.59	1.07		
7. בתנאים מסוימים ולא נדירים, הכח משחית גם אנשים טובים.	עצמי	2.57	1.15	-5.99	p<0.001
	זולת	3.42	1.16		
8. הנטיה הראשונית להתכחש, לשתוק, או לעמוד מהצד לנוכח עוולה מוסרית היא טבעית לאדם.	עצמי	2.71	1.13	-1.79	p=0.037
	זולת	2.96	1.22		
9. שחיקה פיזית ועייפות פוגעות באופן משמעותי ביכולת להפעיל שיפוט מוסרי ולעשות בפועל את הדבר הנכון.	עצמי	3.00	1.19	-3.64	p<0.001
	זולת	3.52	1.14		
10. מרחק פיזי או מנטלי מהזולת מקל באופן משמעותי על גרימת עוול או נזק לאדם אחר.	עצמי	2.71	1.35	-4.19	p<0.001
	זולת	3.39	1.27		
11. אנשים משוכנעים שהם חסינים מפני התורפות האנושיות שתוארו בסעיפים הקודמים.	עצמי	3.07	1.35	-3.18	p<0.001
	זולת	3.55	1.14		

נספח 8 : ניסוי 1ב'- פירוט מבחני T-test לפי פריטים

פריט	מושא הייחוס	M	SD	T	p
1. אנשים טובים, במצבים מסוימים, נוטים לעשות דברים רעים	עצמי	4.58	2.77	-2.31	p=0.012
	זולת	6.31	2.90		
2. במצב של עימות מתמשך אנשים נוטים לתפוס את אויביהם כפחות בני אדם/ פחות אנושיים.	עצמי	4.00	2.77	-3.31	p<0.001
	זולת	6.28	2.48		
3. אנשים שהיו שותפים בפועל או שותפים שבשתיקה לעוול מוסרי קטן- הם בעלי סיכוי גבוה יותר באופן משמעותי להמשיך ולהידרדר למעשים חמורים יותר בעתיד.	עצמי	3.19	2.73	-4.97	p<0.001
	זולת	6.25	1.95		
4. לאנשים יש יכולת טבעית לספק לעצמם מנגנוני הדחקה או הצדקה למעשים לא מוסריים שהם שותפים להם.	עצמי	4.23	2.53	-5.10	p<0.001
	זולת	7.28	2.02		
5. בסביבה מוזנחת יש לאנשים נטיה מוגברת להתנהג באופן לא מוסרי ולא ראוי.	עצמי	3.62	3.36	-3.73	p<0.001
	זולת	6.31	2.12		
6. במצבים של זעם, פחד, לחץ- מצטמצמת זרימת הדם לחלקי המוח המתקדמים יותר, מה שמביא לפגיעה ביכולת להפעיל בקרה עצמית, שיקול דעת, ריסון ורציונליות.	עצמי	4.12	2.61	-2.78	p=0.004
	זולת	5.88	2.21		
7. בתנאים מסוימים ולא נדירים, הכח משחית גם אנשים טובים.	עצמי	3.42	2.93	-4.40	p<0.001
	זולת	6.22	1.88		
8. הנטיה הראשונית להתכחש, לשתוק, או לעמוד מהצד לנוכח עוולה מוסרית היא טבעית לאדם.	עצמי	2.73	3.04	-2.89	p=0.003
	זולת	4.88	2.61		
9. שחיקה פיזית ועייפות פוגעות באופן משמעותי ביכולת להפעיל שיפוט מוסרי ולעשות בפועל את הדבר הנכון.	עצמי	3.96	2.90	-3.07	p=0.002
	זולת	6.00	2.16		
10. מרחק פיזי או מנטלי מהזולת מקל באופן משמעותי על גרימת עוול או נזק לאדם אחר.	עצמי	4.00	2.94	-1.94	p=0.029
	זולת	5.34	2.35		
11. אנשים משוכנעים שהם חסינים מפני התורפות האנושיות שתוארו בסעיפים הקודמים.	עצמי	4.62	2.53	-1.71	p=0.046
	זולת	5.84	2.85		



נספח 9 : ניסוי 2- פירוט מבחני T-test לפי פריטים

פריט	מושא הייחוס	M	SD	T	p
1. לדעת לדבוק במצפן המוסרי, גם במצבים מאתגרים	עצמי	8.48	1.27	3.22	p<0.001
	זולת	7.36	2.00		
2. היכולת לתפוס את האחר כבן אדם, ללא קשר למשך העימות	עצמי	8.15	2.15	1.97	P=0.026
	זולת	7.26	2.08		
3. התמודדות עם מצב של "מדרון חלקלק" מבחינה מוסרית	עצמי	8.58	1.71	4.34	p<0.001
	זולת	6.93	1.90		
4. להיות "יותר חזק מהתירוץ שלי", ולא להסתמך על הצדקות ותירוצים	עצמי	8.13	1.70	2.88	P=0.003
	זולת	6.95	2.16		
5. השפעה של סביבה מוזנחת ואפקט של "חלונות שבורים"	עצמי	8.35	1.79	3.08	P=0.002
	זולת	7.00	2.37		
6. התמודדות עם ההשפעה של זעם, פחד, לחץ	עצמי	8.50	1.53	3.58	p<0.001
	זולת	7.05	2.28		
7. התמודדות עם ההשפעה של תחושת כח או שליטה ביחס לאחר	עצמי	9.04	1.01	5.30	p<0.001
	זולת	7.26	2.06		
8. היכולת לא לעמוד מהצד, ולהתערב נוכח מעשה לא מוסרי	עצמי	8.56	1.50	3.77	p<0.001
	זולת	7.14	2.05		
9. השפעה של שחיקה פיזית ועייפות	עצמי	8.25	1.44	1.22	p=0.112
	זולת	7.86	1.62		
10. התמודדות עם מרחק פיזי או מנטלי המקל על פגיעה באדם אחר	עצמי	8.65	1.60	1.44	p=0.076
	זולת	8.12	1.86		
11. השפעה של לחץ חברתי מהסביבה	עצמי	8.77	1.19	5.11	p<0.001
	זולת	7.05	1.96		
12. השפעה של תחושת אנונימיות או פעולה בחסות של "בלתי נראה"	עצמי	9.08	1.75	4.25	p<0.001
	זולת	7.24	2.36		
13. התמודדות עם דה-אינדיבידואציה והשפעה של פעולה כחלק מקבוצה	עצמי	8.58	1.58	3.98	p<0.001
	זולת	7.05	2.07		

פריט	מושא ההתייחסות	M	SD	T	p
1. שימוש באלימות מילולית כלפי בלתי מעורבים	עצמי	1.67	2.60	-4.97	P<0.001
	זולת	4.52	3.61		
2. נזק פיזי לבית מעבר לנדרש לטובת חיפוש	עצמי	1.71	2.22	-2.16	P=0.016
	זולת	2.78	3.17		
3. אלימות פיזית כלפי עצור ללא צורך מבצעי	עצמי	0.38	1.17	-5.21	P<0.001
	זולת	2.86	3.46		
4. פגיעה ברכוש ללא צורך מבצעי	עצמי	1.07	1.78	-3.52	P<0.001
	זולת	2.74	3.20		
5. התייחסות פוגעת או משפילה במהלך חיפוש	עצמי	0.74	1.72	-4.16	P<0.001
	זולת	2.62	3.02		
6. גניבה במהלך חיפוש או מעצר	עצמי	0.43	1.35	-3.00	P=0.002
	זולת	1.71	2.97		
7. ענישה של מפגינים או מתפרעים תוך חריגה מהפקודות	עצמי	0.78	1.65	-4.83	P<0.001
	זולת	3.11	3.33		
8. אלימות פיזית כלפי בלתי מעורבים ללא צורך	עצמי	0.57	1.49	-5.35	P<0.001
	זולת	3.08	3.28		
9. חריגה מהוראות הפתיחה באש	עצמי	0.88	2.35	-2.50	P=0.007
	זולת	2.09	2.96		
10. עיכוב במחסום כאמצעי ענישה	עצמי	1.40	2.46	-4.60	P<0.001
	זולת	4.09	3.81		

# **Attribution and justification Processes in the service of the moral self among soldiers**

Samuel Boumendil

## **Abstract**

This paper will address the relationship between ethical behavior and ethical judgment in the context of military operations in populated environment. The research includes four experiments with 740 participants - all IDF commanders and soldiers serving in combat positions. The goal of the research was to examine how these combatants perceive the influence of situational factors on their behavior in light of the ethical challenges they face, and how they use various attributions - internal/personal vs. external/situational, as a mechanism to maintain their moral self-image. The foundation of this research is the premise that a good understanding of these relationships is vital in order to plan more effective intervention and training that will support the military in its management of its routine security duties while closely adhering to moral thresholds defined by the IDF itself.

The method of research chosen is based on closed questionnaires submitted by officers, NCOs and soldiers serving in the IDF's standing army in different experimental conditions and assessing them quantitatively. In the first three experiments the participants were randomly divided into two groups with different conditions- a group with the "self" conditions, and a group with the "others" conditions. This division enabled the attribution variable to be manipulated and to examine its influence on other variables that are addressed later. The last part of the study is based on a correlative research array and attempted to assess the relationship between the way the participants perceive the influence of situational factors on ethical decision making and their attribution biases and actual ethical violations.

The first experiment focused on the attribution bias and examined how it is influenced by the subject of judgment - self-judgment or the judgment of others. In the experiment, the participants were asked on how they perceive the influence of various situational factors on ethical behavior. In each trial, half of the participants were asked to address these situational factors while referring to themselves, and the other half of the participants were requested to refer to the influence of these factors in relation to others. The hypothesis was that the compared to the judgment of others, participants judging themselves would attribute a lesser tendency to be influenced by situational factors in the face of ethical challenges. In other words, soldiers would perceive themselves to have better internal control while facing ethical dilemmas than would their colleagues. This hypothesis was confirmed in two versions of the experiment. It was observed that as opposed to the actor-observer bias, in self-judgment, people are deterred from recognizing the force of situational factors while demonstrating self-serving bias.

The second experiment showed that the participants attribute higher levels of ethical self-efficacy to themselves than their peers in the context of ethical challenges in routine security missions. Based on the definition of self-efficacy focused on coping with situational requirements while enacting self-regulation in light of various incentives and temptations (Bandura, 2002; Wood & Bandura, 1989), the term "ethical self-efficacy" was used. This term was theoretically developed in the past in the field of ethical computer violations (Kuo & Hsu, 2001) In the experiment, the commanders and soldiers were asked to specifically estimate their own level of ethical self-efficacy, or that of others, in the context of ethical challenges in complex operational environment. . In every trial, half of the participants were asked to address this estimate toward themselves and the other half was requested to make the same assessment towards a group of their peers. The hypothesis was that the commanders and soldiers would attribute a higher level of ethical self-efficacy to themselves than to others. This hypothesis was confirmed in two parts of the experiment.

The third experiment expanded the findings of the previous trials and demonstrated actor-observer bias in the military context of Judea and Samaria. In other words, it showed that the participants are inclined to explain their own ethical violations through a situational explanation, and the ethical violations of others are mainly explained through internal-personality attribution, or character attribution, etc. While the first two experiments showed a higher tendency for external attribution towards others than self-attribution, the hypotheses in this experiment was that following the mention of actual ethical violations that were committed in the past, the participants would show asymmetrical levels of attribution bias. Meaning, in the case of ethical violations of others, and according to the fundamental attribution bias, the participants would be inclined to attribute more weight to the influence of character and personality than the influence of a situation and circumstance. However, when the subject of judgment is "myself", more weight was given to situational factors, which would be expressed by the classic actor-observer bias. Moreover, in line with the theory of ethical dissonance, we assumed that the more the participants would report more ethical violations that were more powerful in essence, their tendency to explain these violations through external attribution would grow. These hypotheses were strongly confirmed.

From the experimental aspect, the third experiment's test was based on the random division of two conditions – "self" and "others". Chi-squared analysis for non-dependence showed that among the participants who were asked to explain their own violations, there was a higher tendency towards external attribution than those who were asked to explain the violation of others. These findings are supported by a two-way variance analysis, and all the research's hypothesis were clearly supported in this experiment.

Finally, a correlative study completes the findings of the three experiments and ties all the variables together in an attempt to examine the marginal contribution of each of the variables

that were assessed in these experiments for the scope and intensity of the ethical violations among soldiers and commanders. An R-squared model showed that the use of the variables "tendency for external attribution", "ethical self-efficacy" and "awareness of the influence of situational factors" as independent variables, successfully explained 26% of the variance in ethical violations.

The findings also provide a significant layer of understanding concerning the manner in which commanders and soldiers explain to themselves patterns of ethical violations during routine security missions amongst a civilian population. In addition, the research shows a general direction for the validation of various tools to measure attribution bias and ethical violations in a military context. Even more important, from the aspect of implementation, the research points to effective tools to construct educational and instructional intervention that will improve the ability of commanders and soldiers to perform with a high level of operational skills while closely adhering to the ethical code they are expected to maintain.

# **Attribution and justification Processes in the service of the moral self among soldiers**

By: Samuel Boumendil

Supervised by: Dr. Ehud Udi Eiran  
Prof. Shahar Ayal  
Prof. Dan Ariely

Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for  
the master's degree

University of Haifa

The faculty of social studies

School of Political Science,

July, 2019





**Attribution and justification Processes  
in the service of the moral self among  
soldiers**

Samuel Boumendil

Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for  
the master's degree

University of Haifa

The faculty of social studies

School of Political Science

July 2019